

63.5101
E88

ISSN 2222-5242

ЕТНОС і Культура

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

№12-13
2015-2016

ISSN 2222-5242

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА”

Етнос і культура

№ 12–13/2015–2016

НБ ПНУС

806862

Івано-Франківськ
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
2016

ББК 63.5 (0)
Е88

*Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника”
Протокол № 6 від 29 червня 2016 року*

ЗАСНОВНИК – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР – доктор філологічних наук, професор,
академік НАПН України В.І. КОНОНЕНКО

РЕЦЕНЗЕНТИ: *О. В. Кульбабська* – доктор філологічних наук, професор;
І.М. Кочан – доктор філологічних наук, професор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

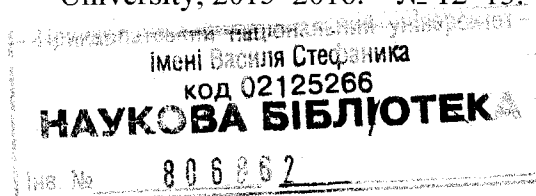
Кононенко В.І. (голова) – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України;
Комар В.Л. (відп. секретар) – доктор історичних наук, професор; *Бунчук Б.І.* – доктор філоло-
гічних наук, професор; *Ірещук В.В.* – доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України; *Жерноклеєв О.С.* – доктор історичних наук, професор; *Карпенко З.С.* –
доктор психологічних наук, професор; *Кононенко І.В.* – доктор філологічних наук, професор;
Красівський О.Я. – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;
Кугутяк М.В. – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;
Ларіонова В.К. – доктор філософських наук, професор; *Макар Ю.І.* – доктор історичних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Марчук В.В.* – доктор історичних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Митнік Ірена* – доктор габілітований;
Наулко В.М. – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Павлюк С.М. – доктор історичних наук, професор, академік НАН України; *Пазенок В.С.* –
доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України; *Панчук М.І.* – доктор
історичних наук, професор; *Станкевич М.Є.* – доктор мистецтвознавства, професор, член-
кореспондент НАН України; *Федорчак П.С.* – доктор історичних наук, професор; *Хороб С.І.* –
доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України; *Цепенда І.Є.* –
доктор політичних наук, професор, дійсний член Української академії політичних наук.

Адреса редколегії:

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Тел. для довідок: (0342) 59-60-10

ЕТНОС І КУЛЬТУРА. Часопис Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника : збірник науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки /
[голов. ред. В. І. Кононенко]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту
ім. В. Стефаника, 2015–2016. – № 12–13. – 181 с.

ETHNOS AND CULTURE. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University : Collection of Scientific and Theoretical Articles. Humanitarian Sciences / [Chief
Editor V. I. Kononenko]. – Ivano-Frankivsk : Vasyl Stefanyk Prekarpathian National
University, 2015–2016. – № 12–13. – 181 p.

© ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника”, 2015–2016

H. Gopavathy

(1856–2016)

Етнос і суспільство

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ЕТНІЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ: ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ВЗАЄМОДІЇ

У статті досліджуються інституційні процеси у сфері етнополітики Австро-Угорщини, що стосуються забезпечення прав та потреб етнічних політичних акторів, процесів зовнішньої та внутрішньої інституціалізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини й Буковини. Охарактеризовано нормативно-правову основу формалізації політичної участі громадян, пріоритети політики держави в умовах етнічного пробудження. Простежено генезу етнічного катализатора політичної мобілізації, визначено співвідношення професійної структури та ліній соціального розмежування в етнічному вимірі. Проаналізовано платформи й стратегії діяльності політичних партій, створених за етнічним принципом. Розглянуті мобілізаційні чинники електоральної та протестної електоральної участі, катализатори конкуренції між різностатусними етнонаціональними спільнотами, варіативність захисту групових інтересів, компроміси та консенсуси формалізованих і неформалізованих етнічних політичних акторів.

Ключові слова: інституціалізація, етнічні політичні актори, політизація етнічності, державна етнонаціональна політика, політична участь, політична мобілізація, захист групових інтересів, міжетнічний конфлікт, міжетнічний компроміс, міжетнічна взаємодія.

The article deals with institutional processes in the sphere of ethno-politics of Austro-Hungary concerning the rights and needs of ethnic political actors, processes of internal and external institutionalization of Ukrainian, Polish, Jewish, Romanian and German political actors of Galicia and Bukovyna. Regulatory and legal Basics of the formalization of political participation of citizens, priorities of the state's policy in terms of ethnic awakening are characterized. Genesis of ethnic catalyst of political mobilization is traced; correlation of professional structure and lines of social differentiation in ethnic dimension is defined. Platforms and strategies of political parties' activity established on the ethnic basis, are analyzed. Mobilization factors of electoral and protest electoral participation, catalysts of the competition between ethno-national communities of different status, variation of protection of group interests, compromises and consensus of formalized and non-formalized ethnic political actors are examined.

Keywords: institutionalization, ethnic political actors, Politicization of ethnicity, national ethnic policy, political participation, political mobilization, protection of group interests, interethnic conflict, interethnic compromise, interethnic interaction.

Етнічний ренесанс та політизація етнічності упродовж ХІХ–ХХ ст. стали одними з провідних чинників формування політичної карти світу й територіально-політичної організації держав. Але взаємини етнонаціональної та політичної сфер суспільства ніколи не були простими, поєднуючи, з одного боку, конструктивний потенціал, а, з другого – небезпеки дестабілізації, що актуалізує необхідність їхнього зрівноваження [2, 5–6]. Оскільки джерелом суперечностей часто є саме невідповідність територіальної організації етнонаціональної й політичної сфер суспільства, то тут не можна обійтися, зокрема, без ретроспективного погляду на взаємини імперій та етнічних меншин. Окрім того, міжетнічна взаємодія є істотною й у жит-

тєдіяльності етнонаціональних спільнот, і в розвитку політичних процесів, а територія є водночас і середовищем їхньої взаємодії, і середовищем впливу на процеси взаємодії.

Об'єктивні тенденції геополітичних і етнокультурних процесів підтверджують, що етнонаціональна ідентичність закономірно потребує інституційного закріплення як своєї унікальності, так і функціональної значущості. І саме державність створює найбільш сприятливі умови для реалізації і збереження етнонаціональної самобутності. Тому етнічний ренесанс та політизація етнічності – об'єктивний процес розширення сфери життєдіяльності спільнот, що зазвичай не виключає можливості певних сил, зокрема т. зв. “етнічних антрепре-

нерів”, спекулювати на цих процесах. Основним же наслідком і відображенням природного розвитку етнополітичних процесів, як відомо, є формування національних держав, найбільш характерними рисами яких є: особливі історично-генетичні засади, територіальна організація та чітко виражене культурне обличчя, яке визначає культура державоформуючої нації.

З огляду на вищезазначене, дослідження проблеми інституціалізації та діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині є на часі, адже величезні за територіями та етнічно неоднорідні імперії кінця XIX – початку XX ст. презентували різні стратегії в царині етнонаціональної політики. Тому політична система Австро-Угорщини повинна осмислюватись з урахуванням діяльності різностатусних етнічних політичних акторів, оскільки українська, польська, єврейська, німецька та румунська спільноти в Цислейтанії, як інтегральні частини багатонаціонального суспільства Дунайської монархії, були одними з найбільших і стали активними учасниками етнонаціональних відносин другої половини XIX – початку XX ст. Оскільки політичні процеси проявлялися й на рівні провінцій дуалістичної імперії, що утворювали “макроелементи” держави на регіональному рівні, зокрема у Галичині й на Буковині, то вони суттєво впливали на загальноімперські політичні процеси та інститути й навпаки. Відтак дослідження етнополітичних процесів в Австро-Угорщині, попри їх зануреність в історію, набуває значущості внаслідок альтернативності постімперських трансформацій та загальноєвропейських інтеграційних процесів [4, 9–10].

Вітчизняний і зарубіжний внесок у дослідження процесів інституціалізації та діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині на прикладі Галичини й Буковини розмежовується як за характером досліджень, так і за хронологічним принципом. Окремі публікації українських учених із проблеми

діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині визначаються працями істориків О. Аркуші, Я. Грицака, О. Добжанського, О. Жерноклеєва, М. Кугутяка, В. Марчука, С. Макарчука, І. Черновола. Щоправда, на відміну від праць австрійських, німецьких, польських та чеських учених (Т. Андлауер, Р. Вагнер, М. Гаусляйтнер, Г. Гійє, Р. Канн, Д. Мацияк, З. Мюллер, М. Сліж, Р. Томчик), роботи вітчизняних науковців здебільшого обмежуються аналізом взаємодії українських і польських політичних фігур [3, 11].

Класичні й сучасні концепції інституціалізації етнічних політичних акторів, а також політичної участі громадян дозволяють з’ясувати базові характеристики діяльності етнонаціональних спільнот в умовах політизації етнічностей. У сучасних дослідженнях соціум постає поділеним на “своїх” і “чужих” унаслідок структурних розмежувань, функціональності простору соціокультурної дистанції в будь-якому етнополітичному організмі. Для них основним формотворчим чинником інтеракції є етнополітична поведінка. Групи трактуються, з одного боку, як цілість, з другого, – як такі, чий експектації та цілі виявляються в діяльності сформованих в їхньому середовищі політичних акторів [1, 5]. Етнополітику держав, незважаючи на варіативність концепцій для її аналізу, вчені оцінюють за критеріями розподілу різного роду обмежених ресурсів, створення/консервації системи (не)рівності шансів для реалізації різними групами ціннісних можливостей і диференційованого ставлення до їхніх культурних ресурсів. Інструментальне використання категорії “політична участь” дозволило визначити сутнісні характеристики політичних відносин, здійснити дослідження еволюції взаємодії основних суб’єктів політичного процесу в період політизації етнічностей.

Нормативно-правову основу формалізації державою політичної участі заклали конституційні реформи 60-х рр.

XIX ст. Держава створила підвалини відповідного “інституційного дизайну”, надійних механізмів суспільної взаємодії, сприятливі для забезпечення конституційних прав і свобод людини, гарантування участі етнофорів у виборчому процесі, зокрема формування основ електоральної участі виборців як дієздатних громадян держави. Особливого звучання набирала етнонаціональна політика держави, яка сприяла гармонізації взаємин держави й етнічних меншин, гарантуванню їхніх прав, реалізації певної етнополітичної моделі [7, 235]. Її складники – легітимація влади, обмеження амплітуди ймовірних дій етнічних меншин рамками формалізованого правового поля, нейтралізація їх етносепаратизму й можливих претензій на здобуття влади в країні, гармонізація інтеракціонізму етнонаціональних спільнот і паралельне формування етнонацій [9, 76]. Разом із тим держава застосовувала конфронтаційні методи стосовно “чужих”. Ішлося передусім про нав’язування й консервацію вертикальних міжетнічних відносин, задоволення інтересів титульних етносів коштам “чужих”. Останніх, зокрема євреїв, які ще перебували на “шляху до рівноправ’я”, ще й не визнавали як окрему етнічну спільноту, що свідчило про сегрегаційну модель етнополітики, застосовану щодо них. У досліджуваному хронотопі державні органи влади вели наступальну політику щодо групових інтересів передусім українців та євреїв. Зведення вертикальних міжетнічних відносин зводилося до спільного знаменника позиціонування держави як беззастережного захисника титульної/польської етнонації передусім в Галичині. За таких умов дилема створення можливостей для плекання етнічними меншинами своїх культурних ресурсів, нав’язування їм соціокультурних цінностей нації-держави чи їх гармонійного поєднання з “чужими”, вжиття з цією метою заходів і методів тощо відображала орієнтацію політичних акторів, з одного боку, на реаліза-

цію етнополітичної моделі держави (яку визначали правляча династія та уряд), з другого – на сповідування ними етнічної чи політичної концепції нації [4, 244].

Дилема плекання/протиставлення багатокультурності визначила актуальне для Габсбурзької монархії завдання – пошук шляхів, які сприяли б абсорбції в лоні етнопсихологічного образу “ми” тих, кого завдяки об’єктивній дискретності етнічного мислення титульні етнонації асоціювали з “вони”. А що політичними і/або культурними символами етнічних спільнот є мови, то невпинне розширення сфери функціонування однієї з них (державної) за одночасного обмеження поля публічності інших у досліджуваному хронотопі, зокрема української і єврейських (їдиш, іврит) мов, було чинником, який посилював атмосферу конкуренції мов. Не висуваючи завдань асиміляції етнічних меншин, саме місцеві органи влади в досліджуваному хронотопі здійснювали дискримінаційну політику стосовно мови етнічної більшості і “локальних” мов, надаючи мовні преференції лише окремим фігурантам – титульним етносам (польському в Галичині, німецькому – на Буковині) [8, 43–44]. Етноплоральна політика держави сприяла започаткуванню шкільництва етнічних меншин. Моделі, які реалізовувала держава в царині освіти, відображає стратегія останньої стосовно євреїв і німців. Церковно-релігійний сегмент державної етнополітики Відня визначали, з одного боку, стратегії захисту та створення рівних можливостей для функціонування інститутів етноконфесійних спільнот (за одночасної преференції домінуючій конфесії – католицькій), а з другого – традиціоналізм етноконфесійних спільнот і важлива роль християнської церкви й релігійних громад у збереженні самостей [3, 14–15]. Офіційний Відень виявляв заповзятість у зусиллях уніфікувати й церковно-релігійний простір країни. Показником наступального характеру дій влади стали її намагання встановити

контроль над окремими релігійними спільнотами та церквами, зокрема іудейськими громадами [6, 187, 234].

Генезою етнічного каталізатора політичної мобілізації була еволюція ідентитів – від релігійної до етнічної самоідентифікації. Важливою ознакою донаціоналістичного періоду була й наявність територіальної ідентичності. Територія тут була основним градієнтом і була чинником соціалізації індивіда, його політичної мобілізації. Колективні уявлення, групова солідарність (як і відповідна система міфів і символів) не просто “прив’язані” до певної території, а й сформовані відповідно до домінуючої тут соціонормативної й політичної культури. За відсутності власної державності, в умовах спільного проживання християнських (українців, поляків, вірмен, молдаван, румунів) та нехристиянських спільнот (євреїв, караїмів) конфесійний чинник поглиблював почуття етноідентифікації серед населення. Релігійний ідентид залишався тією демаркаційною лінією, яка розділяла населення регіону на “своїх” і “чужих”, насичувала простір міжетнічної соціокультурної дистанції [4, 161–162]. Поруч зі становою й територіальною ідентичністю продовжувала існувати й конфесійна ідентичність, тому, зазвичай, віросповідання визначало етнічну належність. Абсолютистська система управління заздалегідь позбавляла етноси політичної суб’єктності, адже відносини особи й держави в етнічному аспекті визначалися віросповіданням.

Відмінності між ареальним і дисперсним характером проживання українців, поляків, євреїв та інших імміграційних меншин, соціальною неструктурованістю етнічних груп були чинниками, які впливали на співвідношення етнічної професійної структури та ліній соціального розмежування. Прикметна ознака професійної структури населення – культурний поділ праці, який взаємовіддаляв “своїх” і “чужих”, оскільки визначав головний критерій виокрем-

лення тих чи інших спільнот із загалу. Істотним чинником опозиції “свій – чужий” була територія – середовище взаємодії етнонаціональних спільнот і полігон відчайдушної боротьби за дефіцитні ресурси, зокрема землю [1, 23–27]. Ґрунт для формування взаємних, “мономонічних” образів спільнот, що співіснували пліч-о-пліч (зокрема, українці – землероби, євреї – торговці), створювала умовна тріада: місце проживання, виробнича діяльність, соціальний “ми”-досвід. Винятковою тут була економічна взаємозалежність міста й села, яка, однак, не змінювала загальної картини ліній розмежування. Це простежується на зрізі сакралізації селянами землі з одночасним нехтуванням чи навіть зневагою сферою торгівлі. Найвагомішу роль у функціонуванні дихотомії “свій”/“чужий” відігравала релігія, оскільки для етнофорів була частиною повсякденного життя. Дихотомія міста і села ускладнювалась етнічною й конфесійною конфронтацією. Завдяки своїй комунікативній функції мова повсякденного спілкування створювала середовища інтровертно інтеграційних лінгвістичних анклавів для її носіїв й одночасно віддаляла їх від іншомовних. У мовному середовищі байдужість “інших” віддаляла, одночасно не скорочуючи етнопсихологічної дистанції між “ми”- і “вони”-інтересами, але в умовах безликого соціального порядку запобігала формуванню етноконфліктних зон. Збіг інтересів етнічних і соціальних груп, які нерідко перебували в антагонізмі між собою, створював ґрунт для виникнення й живучості міфів, авто- й гетеростеротипів у колективній свідомості кожної з етнонаціональних спільнот стосовно одна одної. Соціальне розмежування консервувалося внаслідок функціонування етнонаціоналізмів, які, використовуючи етнічну історію, продукували образи “я” на різних рівнях – (від)творення власної історії, “нашої” історичної нарації. Каталізатором творення компенсаційно-оцінних образів ставали колишні крив-

ди. Етносоціальне “насичення” дефініції іншості простежувалося й на зрізах іудеї/християни, міські/сільські спільноти, бідний/багатий [1, 30–32].

Діяльність етнічних партій, які артикулювали етногрупові інтереси і стратегії їх захисту, відобразила політизацію “ми”-переживань. Сюди додався й нонконформізм у захисті прав “своїх”, що спричинювало превалювання в інтеракціонізмі етнонаціональних спільнот суперечностей і конфліктів. Адже в умовах етнізації політики й міжетнічних суперечностей це зумовило функціональну роль етнічних партій як конфліктних груп. Посередницько-репрезентативні функції здійснювали партійні суб’єкти етнічної більшості. З одного боку, вони демонстрували пріоритет етнічної ідентичності над іншими її типами, маніфестували назовні “ми”-почуття, що сприяло усталенню міжетнічної соціокультурної дистанції, з другого – опредмечували етнонаціональні інтереси, визначали стратегію й тактику їх захисту. Незважаючи на відмінності позицій у ставленні до нації-держави, бачення шляхів захисту культурного ресурсу етнічності, всі українські партії виявляли одноставність у баченні державницького майбутнього українського народу [3, 27–28]. Нові детермінантні імпульси для подальшого розгортання процесу політизації макросоціальних груп несли в собі українське і польське етнічне відродження та протиборство двох етнонацій довкола питання про масштаби впливу на суспільно-політичне життя регіону. У досліджуваному хронотопі українці й поляки співіснували пліч-о-пліч у різних суспільно-політичних умовах, проте щоразу дистанціювались одні від одних, вели наступальну політику щодо “чужих”. Взаємна конфронтаційність і структурування партій та організацій за етнічним принципом сприймалися як аксіоматичні, а партійна структурізація залишалась одним із вирішальних чинників етнополітичної мобілізації. Аутгрупова трансляція платформ, які імплі-

цитно відображали замикання ідейних констант партійних суб’єктів політичних процесів на проблемах етнічності, “ми”-почуттях, як і безпосередня діяльність польських політичних партій на західноукраїнських землях, спрямована на захист власних макросоціальних інтересів, перетворювала їх здебільшого на конфліктні групи [10, 143–145].

Не менш важливі були й кореляція співвідношення макросоціальних сил, формування нових конкурентних/конфліктних спаринг-“партнерів” або ж коригування взаємин старих візаві, особливо у випадку євреїв. Останні, враховуючи свій етнічний статус і боротьбу за громадянську рівноправність, відмовлялися бути “зброєю” перших у тиску на других (“сусідів”), висували програми, які врегульовували їхні інтереси. Неодмінним складником етнополітичної мобілізації єврейства були пошуки власної національно-культурної ідентичності в діаспорі. Зокрема, сіоністський контекст став магістральною домінантою єврейського політичного життя. Політичні фігури єврейської спільноти західноукраїнських земель захищали інтереси групи в різних сферах суспільного життя й не протиставлялися груповим переживанням “інших”. Визначальний чинник, що спонукав політичну ідентифікацію й партійну структурування євреїв, – це розбіжності в їхній оцінці перспектив місцеперебування етнічної групи. Здебільшого пасивним статистиками інституціалізації власних політичних акторів були німецькі культурницькі та громадсько-політичні організації. В їхньому середовищі домінувала політична аморфність, оскільки, з одного боку, їхні інституції, які діяли в досліджуваній час на західноукраїнських землях, мали виключно культурницький характер, з другого, їхня діяльність сприяла збереженню етнічної самобутності німців у діаспорі, не протиставляючи їх нації-державі. Румунське партійне представництво було, поряд із німцями, маргінальною політичною фі-

гурою, на верхівці якої перебували великі землевласники – артикулятори політичних ідей та етнічних міфологем. Їхня “завойовницька позиція” була поставлена в пряму залежність від етнічного відродження, а відтак і соціального підйому місцевих українців та євреїв. Як наслідок цього – загрозу своїм інтересам румунські національні організації та партійні представництва вбачали у зрослій міжгруповій конкуренції [3, 28].

Варіативність захисту групових прав етнічними політичними акторами свідчить, що кожна з етнонацій керувалася цілями, які відповідали їхнім інтересам без урахування прагнень “чужих”. При цьому за ознакою статусу суб’єктів, які брали в ньому участь, класифікуємо політичні суперечності як зіткнення між не- (поляки – євреї) та рівноправними (українці – євреї) групами. Усі конфлікти за оволодіння владою як найдефіцитнішим ресурсом набирали маніфестаційної форми внаслідок значущості завдань, які намагалися реалізувати їхні безпосередні учасники – держава, з одного боку, й етнічні політичні актори, з другого. Посиленню конфліктності взаємовідносин між етнонаціями сприяло використання практики політичного терору. Його суб’єкти використали тероризм етнічний, який тут виконував захисну функцію (аналогічну до “охоронного націоналізму”) національно-визвольної боротьби етнічної більшості регіону і мав індивідуальну форму. Чинник етнічного оточення обумовив етносоціальні суперечності. Їх конфліктоутворювальними складниками були різні чинники, а його сталим каталізатором – українсько-польське суперництво за землю. Атмосферу міжетнічної напруги й конкуренції усталила польська колонізація західноукраїнських земель, зокрема Східної Галичини, що, у свою чергу, свідчило про екстраполяцію практики й наслідків аграрних перетворень у політичну сферу [4, 423]. Симптоми міжетнічної конкуренції за землю простежувалися не тільки між

різно-, але й між рівностатусними спільнотами, передусім між українцями і євреями. Поєднання чинників зубожіння українців й усвідомлення ними латентних політичних намірів влади, зокрема її намагання штучно скоригувати етнодемографічний склад населення регіону, сприяли формуванню нової платформи, на якій відбувалася мобілізація макросоціальних груп. Кооперативний рух етнічної більшості регіону вступив у конкуренцію з тими “чужими”, які здавна домінували в царинах торгівлі та дрібнотоварного виробництва – євреями й поляками. Це, своєю чергою, обумовило посилення українсько-єврейської конкуренції, яка сприяла усталенню етносоціальних суперечностей між етнофорами обох груп. Каталізатором етносоціальної боротьби за західноукраїнські міста стало взаємне перетинання етнічного й економічного компонентів. Оскільки в процесі конкуренції за місто суб’єкти етнополітичних процесів розв’язували для себе кардинальні проблеми (наповнити/зміцнити соціокультурний простір міст; поширити/утримати власні впливи), то їхня роль і завдання в цій боротьбі були похідні від статусу спільнот.

В умовах економічно відсталого регіону модернізаційний модуль конфлікту був означений, по-перше, спробою євреїв і поляків зберегти економічну перевагу в містах і, по-друге, зусиллями місцевої етнічної більшості, спрямованими на зміну їхньої соціальної структури, подолання її неструктурованості. Тому можливість зміни позицій у тодішньому етнокультурному поділі праці з боку українців спонукала євреїв і поляків до захисту їхнього етнічного бізнесу. Соціокультурні суперечності між етнічною взаємодією, а подекуди й конфлікти зумовлені об’єктивними і суб’єктивними чинниками. З-поміж перших виокремлюємо боротьбу за національну церкву в умовах тісного переплетіння етнічних та конфесійних цінностей. Ціннісні суперечності між суб’єктами інте-

ракціонізму гальванізувала й мова, яка була одним із каталізаторів етнополітичної мобілізації дискримінованих груп. Сюди ж додалася й боротьба етнічних меншин за школу з рідною для них мовою навчання. Застосування владою й польськими політичними акторами релігії як допоміжного засобу етнічної асиміляції “чужих”, а також спробу втілення католицького варіанта етнонаціоналізму розуміємо як чинники суб’єктивні. Суперечності й конфлікти, які виникали в процесі взаємодії етнічних груп у досліджуваному хронотопі, визначасмо як граничне загострення суперечностей у процесі спільного відтворення соціальної реальності між етнічними й конфесійними спільнотами. Ці суперечності ґрунтувалися на порушенні системи культурних цінностей в етнічному, релігійному чи цивілізаційному аспектах і на цій підставі приниженні соціального статусу. У досліджуваному хронотопі саме етнічність була відносно самостійним конфліктогенним чинником, а однією з головних причин конфліктності в політичній, економічній та культурній царинах було зростання етнонаціональної самосвідомості [5, 183–184].

Особливості електоральної участі етнічних політичних акторів відображали природу міжетнічних відносин і визначали характер політики після виборів. Проаналізовані виборчі кампанії, як правило, мали тенденцію до поляризації й радикалізації різних груп. Зокрема, “галицькі вибори” не сприяли стабільності та репрезентативності виборчого процесу. До них долучалися й ознаки т. зв. виборчої маніфестації – обіцянки електоратові, які показали, що етнічні лідери не виявилися готовими до реалій післявиборчого політичного процесу [10, 245, 256]. В умовах тодішньої виборчої системи, зокрема нестабільного нерепрезентативного політичного процесу, інституційна нестабільність і рейхсрату, і крайових сеймів поєднувалася зі спробами домінуючої етнічної групи отримати контроль над інсти-

тутами, не допускаючи представників інших етнічних спільнот до розподілу дефіцитних ресурсів (передусім владних повноважень) і розв’язання важливих суспільних питань.

Оскільки державна адміністрація в Галичині, репрезентована польськими політичними акторами й етнічними елітами, проводила усталену систему виборчих зловживань, електоральна участь українців та євреїв супроводжувалася великим ланцюгом поствиборчих акцій – підписання петицій, проведення віч, мітингів та маніфестацій. Уведення загального виборчого права не змінило ситуації кардинально, оскільки збереження політичного впливу поляків у Галичині було забезпечене шляхом особливої виборчої геометрії – створення штучних нерівних і двомандатних округів. З огляду на це можна стверджувати про використання владою методики “джеримендерингу” – стратегії “вибіркової географії”, яка характеризувалася перекроюванням виборчих округів на користь “більшості меншості” [3, 30]. Своєю чергою, суб’єкти виборчої кампанії, а отже, і нова виборча система констатували наявність стабільного, але нерепрезентативного політичного процесу. Згідно з ним одна чи більше слабких етнічних груп підпорядковувались одній домінуючій або коаліції сильніших. Стабільність досягалася шляхом домінування, а тому політичний процес трактуємо демократичним лише щодо груп-домінант. Дієвість чинника контролю влади як каталізатора етнополітичних суперечностей простежується не тільки у взаємодії українців і поляків, але й останніх і євреїв. Ідеться про їхню реакцію на новий формат українсько-єврейських взаємин у ході ухвалення нового виборчого закону і кампанії до рейхсрату. На характер і зміст цих відносин помітний вплив справляли дії етнічних політичних акторів. Це переконливо засвідчує емпірика досліджуваної ситуації – наявність у фігурантів українсько-єврейського союзу усвідомлюва-

ного чи підсвідомого відчуття зв'язку між рівнем міжетнічної напруженості, з одного боку, та владними повноваженнями місцевої польської адміністрації в Галичині, з другого [9, 123–124].

У діяльності етнічних політичних акторів виокремлюємо її визначальні ознаки: захист мов, вимоги запровадження автономії в її територіальному та екстериторіальному варіантах, реформування виборчого законодавства, здобуття оптимальних передумов для збереження культурних ресурсів етнічностей, захист інших групових інтересів. Численні партійні інституції чи інші політичні фігури були артикуляторами етнонаціоналізмів і презентували групові інтереси суб'єктів етнополітичних процесів. З одного боку, завдання етнічної консолідації, агреговані етнічними політичними акторами й етнічними лідерами, визначали характер діяльності етнічних груп, спрямованої на здобуття повноти громадянських та етнічних прав, з другого, наступальна стратегія центральної влади, спрямована на інтеграцію підпорядкованих груп в імперський організм, стала катализатором формування політичної поведінки етнічних груп [4, 301–303]. Політична діяльність підпорядкованих груп засвідчила наявність двох основних платформ, на яких вони могли досягти компромісу, – це співпраця в розбудові держави й протиставлення їй. Остання виявилася неприйнятною для всіх етнонаціональних спільнот західноукраїнських земель, особливо для євреїв та німців. Задля здобуття паритетних з нацією-державою прав усі без винятку етнічні меншини домагалися створення оптимальних умов для збереження власних культурних ресурсів. Це визначає головний критерій у їхньому баченні умов компромісу різно-статусних етнонаціональних спільнот – інтеграцію в державу на правах рівноправних суб'єктів політичної нації.

Водночас відсутність спільних масштабних кампаній етнічних меншин, спрямованих на їхню інтеграцію в етно-

політичний організм Габсбурзької монархії на правах його рівноправних суб'єктів, взаємної підтримки в цьому процесі, свідчить, що їхня співпраця була ситуативна й не визначала домінуючу тенденцію у дво- чи багатосторонній взаємодії. Характер інтеракціонізму рівностатусних етнонаціональних спільнот коригувався чинником розбіжностей інтересів українців та імміграційних меншин, їхніх взаємних реакцій на спроби одного із суб'єктів міжетнічної взаємодії досягти цілей, які суперечать інтересам інших підпорядкованих груп, а також (не)готовності останніх чи їхніх представників захищати “воні”-інтереси. Значуще було й політичне позиціонування дисперсних спільнот, яке зумовлювало характер реакції автохтонної етнічної більшості західноукраїнських земель [3, 31].

Передумовами врегулювання між-етнічних суперечностей були усвідомлення причин кризовості стосунків з “чужими”, ступінь готовності (до поступок “чужим” і до захисту інтересів “чужих”), а також відмова від підтримки третьої сторони, ворожої обраному партнерові. Для здобуття паритетних із титульним етносом прав етнічні меншини домагалися створення оптимальних умов для збереження власних культурних ресурсів. Це визначало головний критерій у їхньому баченні міжетнічного компромісу різностатусних етнонаціональних спільнот: інтеграцію в “свою”/“чужу” державу на правах рівностатусних етнічних суб'єктів політичної нації. Статусно-рольовий чинник природи ініціатив виявлявся через диверсифікацію “конструкції” компромісу поміж різностатусними “чужими”, яка досягалася зосередженням уваги на пропозиціях стосовно зміни статус-кво, адресованих нації-державі етнічними політичними акторами.

Однією з площин, у якій формувалася/виявлявся компроміс між різностатусними етнонаціональними спільнотами, – їхня участь у захисті держави

від зовнішніх ворогів або ж, урахувавши характер міжнародних відносин на конкретному історичному етапі, демонстрація готовності дієво захищати її територіальну цілісність і суверенітет. Передумови для досягнення компромісів етнічних меншин за участі третьої сторони – політичних акторів з числа титульного етносу або держави – пропонувала їй демонстрація політичної лояльності. Ініціатива врегулювання міжетнічних суперечностей формувалась як спільний знаменник двох чинників: імовірної корекції взаємин із третіми силами – результату особливостей взаємостосунків імовірного союзника з іншими етнічними меншинами й державою; глибини двосторонніх суперечностей імовірних партнерів, їхнього бажання нейтралізувати соціальні чи іншого роду суперечності, чи навпаки – бажаючого набутого (принаймні в стані беземоційного співіснування) позитиву. Перспектива гармонійної взаємодії рівностатусних етнонаціональних спільнот у досліджуваному хронотопі залежала від двох чинників: взаємної готовності груп чи їхніх представників до співпраці з метою реалізації важливих для них завдань; вияву аутгрупової емпатії [10, 356].

Компроміси та консенсуси формалізованих і неформалізованих етнічних політичних акторів мали свої особливості. У “буковинському” сюжеті діяльності суб’єктів західноукраїнської етнополітичної сфери виокремлюємо тип тактики етнічних політичних акторів, які досягли компромісу. У цьому випадку регуляторна функція взаємодії етнонаціональних спільнот здійснювалася через еволюцію однієї етнополітичної ситуації до інших – компромісу й співпраці. Внутрішня біфуркація етнічних груп Буковини й зростання чисельності тих етнофорів, що презентували нонконформістсько-захисну етнополітичну поведінку, поява їхніх політичних акторів у крайовому сеймі, які намагалися досягти консенсусу із центральною і крайовою владою, створили передумови

для налагодження конструктивної співпраці етнічних меншин [11, 123–124]. Особливості реалізації “Буковинської згоди” дають підстави говорити про присутність у політичному просторі регіону “буковинського парадокса” – етнополітичної ситуації, в умовах якої політичні актори окремих (головним чином упосліджених владою/нацією-державою) етнічних меншин на знак протесту рішуче дистанціюються від винесення ухвал суспільного розвитку регіону. Як наслідок цього – патові ситуації (не)вибору для етнічних меншин, коли їхньої лояльності щодо себе одночасно домагаються нація-держава й етнічна більшість досліджуваного регіону. Це свідчило і про те, що, на відміну від пасивних потенційних союзників, природними партнерами з-поміж рівностатусних “чужих” є ті політичні актори, які формуються в середовищі представницьких органів влади. Буковинський компроміс 1910 року трактуємо прикладом змагання політичних акторів за доступ до виборних і призначуваних посад, а отже, необхідності досягнення порозуміння між кандидатами, які представляли різні етнічні групи.

Показовою в контексті реалізації “Буковинської згоди” вважаємо інтеграційну поведінку політичних акторів українців, румунів, поляків, німців, євреїв. Цей компроміс дозволив увести загальне, пряме й таємне голосування за принципом національних курій, за яким депутатські місця розподілялися між етнонаціями Буковини пропорційно до їх чисельності в кожній курії [11, 223–226]. Як взаємопов’язаний процес демократизації представницьких органів влади й наслідок “Буковинської згоди” розглядаємо й ухвалення 1912 року нового виборчого закону Чернівецької міської ради, який установлював український, румунський, німецький і польський національні кадастри. Статусно-рольовий чинник визначав варіативність умов досягнення міжетнічного компромісу між українцями й поляками в Галичині [8,

89]. При цьому ініціативи їх політичних акторів відповідали інтеграційній етнополітичній поведінці груп, які вони репрезентували. Оскільки взаємна згода з приводу правил і процедур Галицького компромісу 1914 року була найслабшим місцем компромісу, а найстійкішою – згода щодо ідеологічних установок і цінностей домінуючої та опозиційної еліт, то, використовуючи критерії стійкості (“рівновага Д. Неша”) й оптимальності (“рівновага В. Парето”), її передкомпромісний етап вважаємо не оптимальним, а стійким [3, 32].

Разом із тим нездатність здолати успадковані з минулого та набуті під час взаємодії на конкретному історичному етапі елементи кризовості двосторонніх відносин, урівноважити “ми”- та “вони”-інтереси продемонстрували боротьба між консервативною польською меншістю й демократичною польсько-українською більшістю в сеймі, позиція польського єпископату Галичини, а також заяви українських і польських фракцій у сеймі та рейхсраті. Їх вважаємо наслідком відсутності послідовного прагнення нації-держави й влади з’ясувати причини кризовості міжетнічної взаємодії, зокрема претензії українців і поляків [4, 517–518]. До цих обставин додавалися й речі зовнішнього порядку – балканський конфлікт і небезпека майбутньої австрійсько-російської війни, які створили нову політичну ситуацію в польсько-українських відносинах. Перебіг сеймової угоди 1914 року показав, що відсутність значних змін у польсько-українських відносинах у Галичині, як і домінуючий антагонізм у взаєминах двох етнонацій загалом, свідчив, що відмова держави від задоволення справедливих вимог етнічної більшості регіону перекреслила перспективу досягнення консенсусу й компромісу між етнонаціями навіть у недалекому майбутньому.

На відміну від гармонізації стосунків, якої досягають у процесі взаємодії етнічні меншини і яка уособлює гори-

зонтальну конфігурацію їх компромісу, ініційована етнічними меншинами співпраця з титульним етносом продемонструвала її вертикальний варіант. Тому компроміс 1914 року трактуємо штучним, адже ані польські, ані українські політичні актори не спромоглися домовитися між собою без втручання третьої сили, від якої вони залежали. Вплив неформалізованих етнічних політичних акторів на коригування групових настроїв стосовно “чужих” зумовлений такими чинниками: членством інтелігенції в асоційованих групах; активною участю в діяльності політичних партій; безпосередньою заангажованістю в процес визначення/формування етнічних інтересів; діяльністю престижних професійних союзів; трансляцією через періодичні видання суджень, які суттєво впливали на тональність “ми”-почуттів, їх номінацію. Оскільки інтелігенція здійснювала роль значного промотора політичної культури в лоні етнонацій, до яких належала, визначальною тенденцією її позиціонування в етнополітичних процесах виявилось обстоювання інтересів власних груп. Творцями/пропагандистами певних типів політичної культури громадськості були й студенти вишів регіону, а безпосередніми/опосередкованими творцями настроїв щодо “чужих” і “вихователями” толерантності – священики. У досліджуваному хронотопі вироблення орієнтацій стосовно “інших” відбувалось у трьох взаємопов’язаних напрямках: політичної ідентифікації; “політичної віри” (переконання етнофора в тому, що інші актори політичного життя означають для нього добре/погане, готовність співпрацювати з представниками “чужих” етнічних груп чи їм протистояти); орієнтацій щодо “правил гри” (які ціннісно-нормативні установки використовуються у взаємодії етнополітичних акторів). На відміну від формалізованих етнічних політичних акторів, неформалізовані етнічні політичні актори виробляли власні, принципово нові механізми саморегуляції і ціннісно-

сміслові критерії діяльності, які виходили за межі власних етносоціальних й етнополітичних вимог [3, 32–33]. Разом із тим неформалізованим етнічним політичним акторам доводилося протиставлятися усталеним конкурентно-конфліктним “традиціям” міжетнічного інтераціоналізму та стереотипам змагального політичного мислення в лоні власних етнонацій. Адже практична діяльність інтелігенції й трансльовані нею назовні страт міркування засвідчили інше: їхня більшість не спромоглася виробити нових ідей, підвестися на якісно новий щабель культури міжетнічної взаємодії, а масштабність запропонованої неформалізованими етнічними політичними акторами архітектоники політичної культури полягала передусім у символізмі. Відтак констатуємо, що їхня діяльність відповідала активістській політичній культурі, адже саме активна участь неформалізованих етнічних політичних акторів у суспільному житті створила передумови впливу на ухвалення рішень за безпосередньої участі формалізованих етнічних політичних акторів.

1. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 431 с.
2. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія / М. С. Дністрянський. – Львів : Літопис ; Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 490 с.
3. Монолатій І. С. Інституціалізація та діяльність етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини і Буковини) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук / І. С. Монолатій. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2011. – 39 с.
4. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія / І. С. Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
5. Старик В. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921. Ч. 2 : Між націоналізмом і толерантністю / Володимир Старик. – Чернівці : Прут, 2009. – 184 с.
6. Andlauer T. Die jüdische Bevölkerung im Modernisierungsprozess Galiziens (1867–1914) / Teresa Andlauer. – Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2001. – 373 S.
7. Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii 1867–1914. Władza – obywatel – prawo / Andrzej Dziadzio. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2001. – 307 s.
8. Galizien um die Jahrhundert Wende. Politische, soziale und kulturelle verbindungen mit Österreich. Herausgegeben von Karlheinz Mack ; mit einem Geleitwort von Erhard Busek und einer Einleitung von Richard Georg Plaschka. – Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1990. – 115 S.
9. Hye H. P. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation / Hans Peter Hye. – Praha : Karolinum nakladatelstvi Univerzity Karlovy, 1998. – 260 S.
10. Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / Dariusz Maciak. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s.
11. Wagner R. Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina / Rudolf Wagner. – München : Der Südostdeutsche Verlag, 1984. – 272 S.

ІМЕНА НА ТЛІ ЕПОХИ: НАРОДНІ “ЧОЛОВІЧІ” ПРОМИСЛИ ГУЦУЛЬЩИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті йдеться про досягнення відомих гуцульських майстрів-самоуків: родину різьбярів Шкрібляків, Івана Корпанюка, Петра Гондурака, річківського умільця Марка Меґеденюка, різьбярів із Криворівні Андрія Дячука-Дереюка, а також творців гуцульських кахель Петра Кошака, Івана Баранюка, Петра Гавришів та Олекси Бахматюка. Процитовано оцінку їхньої творчості сучасниками та нинішніми істориками й етнографами.

Ключові слова: *всесвітні й регіональні промислові виставки-ярмарки, різьбярство, гончарство, етнічні промисли й ремесла, інтер'єр, майстри-самоуки, будівельна кераміка, кахлі, гуцульська архітектура, експонати музеїв.*

The article refers to the achievements of famous Hutsul self-taught masters: carvers' families Shkribliak, Ivan Korpaniuk, Petro Hondurak, river craftsman Marco Mehedeniuk, a carver from Kryvorivnia Andriy Diachuk-Dereyuk and such of Hutsul tileses Petro Koshak, Ivan Baraniuk, Petro Havryshiv and Oleksa Bakhmatiuk. The assessment of their work is cited by contemporaries and current historians and ethnographers.

Keywords: *worldwide and regional industrial fairs, carving, pottery, ethnic crafts and arts, interior design, self-taught masters, building ceramic, tiles, Hutsul architecture, exhibits of museums.*

Друга половина XIX століття для етнічних груп Галичини та вияву талантів найбільш обдарованих представників цього краю виявилася далеко не простою. З одного боку, Австро-Угорщина прагнула зарекомендувати себе в Європі демократичною державою, тому не могла замовчувати факту існування різних народів та етнічних груп. Це вимагало реального на своїх теренах представлення культури малих етносів, надання їм рівних прав із чільною нацією, забезпечення бодай мінімумом розвитку насамперед освіти, торгівлі, медичного обслуговування. З другого боку, русини (західні українці), незважаючи на окремих депутатів сейму, не тільки не мали перед австро-угорським урядом впливових заступників, але й з боку високих чиновників і політиків постійно відчували намагання очорнити їх перед цісарем, представити відсталим і не самодостатнім народом, узагалі не здатним творити культурні цінності. Місцева влада встановлювала непосильні податки, що в корені зводили нанівець бажання талановитих ремісників, носіїв народних талантів, якими сла-

вилися бойківські й гуцульські народні промисли, жити за рахунок плодів своєї праці.

Проте реалії життя виявлялися сильнішими за штучні перепони. Оскільки в ті часи досить часто проводилися всесвітні промислові виставки (Лондон (1851, 1862), Париж (1855, 1867, 1878, 1889), Відень (1873), Філадельфія (1876), Трієста (1878), Мельбурн (1886), Барселона (1888), Чикаго (1893), Сан-Франциско (1894), Атланта (1895), Брюссель (1897)), які стимулювали розвиток найважливіших галузей економіки, австро-угорський уряд почав заохочувати місцеве самоврядування до проведення регіональних показів.

Виставки-ярмарки на території Львівщини, Станіславівщини і Тернопільщини несли національний компонент історичного самоутвердження. Особливо сприяв таким публічним заходам у Західній Україні етнограф та історик Володимир Шухевич. Він особисто звертався до цісаря з проханням забезпечити коштами проведення таких заходів, скуповував найбільш вдалі експонати для виставок, розшукував народ-

них умільців у найвіддаленіших гірських селах. Саме Володимирові Шухевичу завдячують своєю популярністю різьбяр Микола Шкрібляк і вся його величезна родина, в тому числі Петро Гондурак, а також річківський умілець Марко Мегеденюк, майстер із Криворівні Андрій Дячук-Дереюк, творці гуцульських кахель Петро Кошак та Олекса Бахматюк.

Отримавши від цисаря державні асигнування, В. Шухевич закупив похвальну кількість взірців народних промислів у селах Пістинь, Ростокі, Березів, Яворів, використавши як знавців і посередників для цього своїх друзів і знайомих, переважно вчителів і священників, і на Всесвітню промислову виставку, організовану Австро-Угорщиною у Відні (1873 рік), представив 300 унікальних виробів гуцульського домашнього вжитку. Крім писанок, люльок, топірців, вишиванок, різьбярських виробів узагалі не названих на виставці поіменно галицьких митців, саме у Відні В. Шухевичем вперше закордонній публіці було представлено твори Юрія Шкрібляка (1823–1885 рр.) – визначного гуцульського майстра плаского різьблення по дереву. Про цього митця етнограф писав: “Юрко Шкрібляк, бувалий на той час довголітній жовнір, завів до різьбярства ще й токарство, якому придивився у світі і якого досі Гуцульщина не знала” [5, 330]. Надалі цей народний умілець експонував власні вироби не тільки у Відні (1872 рік, Австро-Угорщина), а й у Трієсті (1878 рік, Італія). Великим поштовхом до утвердження самодостатності гуцульських майстрів, у тому числі й членів родини Ю. Шкрібляка, стала Крайова виставка у Львові (1894 рік) [3].

Майже одночасно з розвитком талантів батька й синів Шкрібляків, зокрема Василя і Миколи, за родом заняття своїми земляками прозваними Токариками, продуктивно працювала інша різьбярська сім'я яворівських умільців Гондураків: Петро Гондурак (1868–1928 рр.)

і його сини Юрій та Іван. Глава сімейства Гондураків, майстер художнього різьблення по дереву, займатися різьбою почав наприкінці 1880-х і спеціалізувався на виготовленні дерев'яних тарниць (кінських сідел), рахів, скринь, ярем, які прикрашав мотивами так званого сухого (або чистого) різьблення. Заслугою гуцульських різьбярів було те, що завдяки їм у відповідному виді народних промислів зберігалися й наново утверджувалися техніки як пам'ятки глибокої старовини (“Стиль металевих предметів, вироблених і ношених гуцулами, є переважно візантійський, хоч бачимо подекуди і ренесансові мотиви” [5, 301]). Як писав В. Шухевич, “хоч техніка... виробів наших гуцулів дуже примітивна... свідчать ті вироби про... дуже розвинутий естетичний замисел і про дбальість виконання... а вкінці і про приклад орнаментики предмету до цілі його вжитку” [5, 301]. Отже, прикрашання предметів побуту гуцульськими умільцями мало як відпечаток естетичних смаків, вироблених поколіннями, так і виразну історію розвитку й запозичень.

Стиль виробів Ю. Шкрібляка, незважаючи на те, що митець користувався типовими елементами, відзначався високою талановитістю виконання: “Працюючи в межах традицій, Юрій Шкрібляк застосовував нові прийоми різьблення, сконструював оригінальний токарний верстат, створив різноманітні форми ужиткових виробів, удосконалив техніку різьблення та орнаменту. Геометричний, антропоморфний та рослинний орнамент у нього – це по-філософськи осмислена картина довколишнього світу” [2]. Застосування елементів гуцульського орнаменту: кривульок, кучерів, сливок, колосків, крижиків, руж, ільчатого письма – під руками Ю. Шкрібляка перетворювало звичні побутові речі у справжні мистецькі шедеври. Роботи гуцульського різьбяр експонувалися на багатолюдних виставках у Станіславові (1879 рік), Коломиї (1880 рік), Стрию (1880 рік), Івано-Франківку (1880 рік), Львові (1894 рік), Києві (1898 рік), Варшаві (1900 рік), Відні (1904 рік), Будапешті (1906 рік), Празі (1907 рік), Москві (1908 рік), Берліні (1913 рік), Львові (1914 рік), Львові (1924 рік), Львові (1928 рік).

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

(1887 рік), не кажучи вже про Стрий і Тернопіль. За постійну й завжди успішну участь [1] у таких презентаціях мистець отримав цісарську нагороду в дукатах.

Мотиви, вживані гуцульськими народними різьбярями, досі традиційні й водночас різноманітні. Наприклад, той же Ю. Шкрібляк вдало комбінував типові елементи різьби, “знав, де і що добре покласти – і сумлінне виконання чинять се, що вироби його формою не раз однакі, виглядають виписані, як цілком різні” [5, 332]. До речі, орнаментику різьбярів гуцули здавна називали письмом, цим словом наголошуючи на потенційній захисній силі мистецьки прикрашених речей як оберегів, тому Ю. Шкрібляк мав багато замовлень, оскільки мало не кожен односець чи гуцул із ближніх або й дальніх сіл хотів, щоб і йому майстер що-небудь виточив і “виписав”: “Гуцули вірили, що “правильний” візерунок надає всякій речі магічної сили. Приміром, крижаниці – задні дошки воза – вкривали узором, який мав захищати від звірів і розбійників” [2]. Відтак народний умілець – майстер-різьбяр – земляками прирівнювався до надійного ворожбита.

Авторитет Ю. Шкрібляка в останні роки його життя був настільки великий, що львівська газета “Діло” так відгукнулася на передчасну смерть різьбярів від тифу: “Зійшов зі світа незвичайний талант руського народу, талант такий, що якби був мав можливість виобразуватись у своїй штуці, то безперечно приніс би був на весь світ славу руському імені. Був чоловік неписьменний, але з природи дуже інтелігентний, спокійний, відданий цілим существом своїм штуці. Все, що випускав із своїх рук, носило на собі знам’я довгої та тривалої праці, артистизму та гармонії в композиції і викінченості” [2]. Юрій Шкрібляк започаткував сімейну Яворівську школу різьби по дереву. Найбільш талановитими наступниками майстра виявилися чотири його учні – сини Ва-

силь (1856–1926 (або 1928) рр.), Микола (1858–1920 рр.), Федір (1859–1942 рр.) і певною мірою донька Катерина. Родинну традицію різьбярства продовжували онуки видатного майстра Дмитро Шкрібляк, Юрій і Семен Корпанюки, правнук Василь Корпанюк, а також праправнуки Василь, Петро та Іван Корпанюки. Якщо вдатися до найновішої статистики, то понад 100 гуцульських майстрів різьби – це прямі нащадки Ю. Шкрібляка, які й нині продовжують творчу спадщину свого геніального попередника.

У селі Річка теж появилася ціла когорта народних умільців дещо іншого профілю. Цей населений пункт споконвіку славився ткачами, писанкарками, майстрами дерев’яних дитячих іграшок, мосяжниками. З-поміж найцікавіших і найоригінальніших народних митців варто назвати непересічного різьбярів Марка Мегеденюка (1842–1912 рр.), який, на думку В. Шухевича, першим увів у гуцульське різьбярство інкрустацію бісером, яку називав – “впускане пацьорок”. В. Шухевич згадував про інкрустацію бісером великого різьбленого хреста роботи М. Мегеденюка як автора одного з перших на Гуцульщині таких нововведень.

Мистецтво гуцульських кахель – також важлива сторінка в історії промислів Гуцульщини. Як засвідчують археологічні знахідки, становлення гуцульської кераміки, насамперед такого її виду, як кахлі, відбулося ще в XV ст. і мало багато спільного з кахлями інших регіонів, у тому числі кахлярством Східної України: “Сюжетні сцени в косівських розписах першого періоду, який можна назвати передбахматюківським, відомі не лише майстрам Покуття, а й властиві кахлям XV–XVIII століть з Волині, Поділля, Чернігівщини. Проте на відміну від цих, здебільшого “панських” кахлів, з яких викладали груби в палацах та садибах заможних міщан, володарем косівських розписів був трудар-верховинець – гуцул та селянин Підгір’я, а місцем їхнього побутування – се-

лянська хата” [4]. Визнаний пізніше майстер гончарної справи Петро Кошак був знайомий із В. Шухевичем особисто, адже саме після огляду його творів на косівському базарі етнограф запропонував майстрові неодмінно взяти участь у Крайовій виставці у Львові. На той час ще зовсім молодий пістинський кахляр на цій виставці представив своє надбання – архітектурно-будівельну кераміку, в цілому – 117 творів різнопланового характеру й кахельну піч округлої форми. Надалі народний умілець уже постійно брав участь у виставках народного мистецтва, які організовувалися в період з 1894 аж до 1939 року. У порівнянні з творчими набутками інших гончарів-кахлярів, творчість цього митця феноменально вписувалася в традиційне гуцульське гончарство. Якщо взяти до уваги, що на Косівщині гончарів насмішкувато називали “халупниками”, а їхнє ремесло розцінювалось як сфера існування найбільшнього соціального прошарку Косова, Кутів і Пістиня, то слова П. Кошака про умови його творчості засвідчують насамперед матеріальну злиденність, яка не могла у зародку не нищити народних талантів: “Моє життя – дуже по-бідному, от заледве що живу. Поля свого дасть Біг, а хліба й до хліба мушу купити. Все дорого, а зарібку нема, бо гончарство дуже занепало. Хто купує миску або горшок, хоче за малі гроші або каже: “Обійдуся, бо треба грошей на хліб, буду й з коритця їсти, аби тільки було що” [5, 300]. Лише завдяки сприянню відомих українських діячів того часу П. Кошак узагалі отримав можливість виставляти свої мистецькі речі.

Тільки з часом набуття майстром популярності унікальні набори його кахель для печей експонувалися на двох всесвітніх виставках: у Парижі (1937 рік) і в Нью-Йорку (1939 рік). На французькій презентації, яка проходила під гаслом “Мистецтво і техніка в сучасному житті”, П. Кошак виставив ужитково-декоративні вироби (вази, підсвіч-

ники), а на нью-йоркській (вона відбувалася під гаслом “Світло майбутнього”) експонував керамічний камін у стилі модерну й виконану в поєднанні з двома кахель керамічний пласт-картину. Всі кахлі на цих двох виробках були розписані військовими сценами за мотивами Першої світової війни. Якщо врахувати, що гуцульські кахлі взагалі типово сюжетні, то варто уточнити, що впродовж усього свідомого життя талант П. Кошака розвивався в руслі народних традицій.

Як і всі інші свої гончарні вироби, П. Кошак оздоблював кахлі сюжетними малюнками: зображеннями квітів, дерев, тварин і звірів (найчастіше коня, оленя, ведмедя), птахів (сокола, голуба, півня), різноманітних людських психотипів (корчмарки, коханки, мисливця, військового, пияка, музиканта). Нерідко з його кахлів поставали закінчені побутові сценки.

Хоча багато гуцульських гончарів-кахлярів залишилися невідомими, але, крім Петра Кошака, історія донесла імена гуцульських умільців Івана Баранюка, Петра Гавришіва, які жили в передмісті Косова – Москалівці в першій половині XIX ст., й Олекси Бахматюка (1820–1882 рр.), який на Першій етнографічній виставці Галичини в Коломиї (1880 рік), де були виставлені його твори, отримав золоту нагороду. Усе це свідчило про розквіт гончарства в Галичині: “Уже в середині XVIII ст. Косів мав цілий загін гончарів. У першій чверті XIX століття тут згадуються гончарські родини Тутурушів, Совіздранів, Баранюків, Волощуків, Тим’яків, у Пістині – Тимчуків, Кошаків, Табахарнюків, Зондюків-Зінтюків, Якимишинів, Волощуків, Гайталовичів. Косівські майстри у цей період здебільшого вкривали свої вироби ріжкованими та ніжними фляндрованими орнаментами, водночас розпочинали засвоювати й розвивати техніку ритованих оздоб, якими прикрашали вкриті побілкою свічники, дзбанки, мис-

ки та кахлі” [4]. Краса таких виробів зачарувала.

Про кахлярів Івана Баранюка та Петра Гавришіва відомості дуже скупи. Нам вдалося виявити, що Баранюки – це велика династія майстрів гончарної справи ще з XVIII ст. За життя Іван Баранюк створив кахлі щонайменше для сотні печей. Навіть миски цього майстра були своєрідними сюжетними картинами. Особливо І. Баранюк любив пишні квіти, сити худобу, могутніх звірів, фантастичних істот, свійську й дику птицю. Змальовував також святих (у Карпатах святі Юрій і Миколай були обов’язковими в наборі кахлів для кожної печі), церкви, герби і навіть кораблі-вітриньники. Син І. Баранюка Михайло спеціалізувався тільки на виготовленні мисок, тому що в кахельному мистецтві суттєво програвав колишньому учневі батька Олексі Бахматюку, адже сюжетні картини на кахлях Баранюків були трафаретні, образи людей – статичні, а талановитий О. Бахматюк вигадував усе нові й нові цікаві сюжети, малював своїх персонажів у динаміці, русі. Внук Івана Баранюка Михайло фольклорні мотиви зовсім занедбав, а замість сюжетних картинок використовував тільки геометричні візерунки. Про сучасника Івана Баранюка – Петра Гавришіва – нам узагалі не вдалося знайти жодних відомостей, крім тієї інформації, що такий майстер гончарної справи жив і творив у першій половині XIX ст. на Москалівці поблизу Косова.

Самобутня творчість косівських гончарів першої половини XIX ст. була унікальним явищем і, власне, чи не єдиним у світі. Започаткована ними технологія розпису глиняних речей характеризувалася “ритуванням” і “гравіюванням”, тобто на білу глину добре підсушеного виробу після першого випалювання наносилися малюнки зеленою, жовтою, білою, синьою фарбами, після чого все покривалося глазур’ю й виріб випалювався ще раз.

Про Олексу Бахматюка у джерелах знаходимо відомостей значно більше, ніж про його попередників. Відомо, що батько цього умільця був гончарем, але виготовляв дешевий простий посуд, тому відповідних знань стосовно мальованих кахлів, підсвічників, мисок і дзбанків синові дати особисто не міг. Старий віддав сина-підлітка Олексу в науку до свого односельця Івана Баранюка. Таке стажування стосувалося набуття основних умінь, бо до таємниць династій майстри своїх підопічних переважно не допускали. Тож учневі залишалося лише пильно придивлятися до роботи майстра.

Період учнівства О. Бахматюка характеризується саме запозиченням у вчителя важливих прийомів. Бахматюк виявився втаємниченим у секрети підполивного розпису, був компетентним у тогочасній іконографії, володів арсеналом декоративних засобів. Тож наука, яку пройшов юний Бахматюк у Баранюків, дала позитивні наслідки: “Малюнки, виконані ним наприкінці 1840-х і в 1850-х роках, стають чіткішими, жанрово-побутові сцени – виразнішими. Зокрема піч, датовану 1850 роком, придбану Коломийським музеєм народного мистецтва Гуцульщини у Василя Тим’яка в селі Хімчин, уже відзначає чіткий і впевнений рисунок, хоч сюжети й сцени ще нагадують кахлі Баранюків, проте на відміну від іконописної статичності учителя, малюнкам Бахматюка на цій печі, як і на подальших, властиві рух, внутрішня напруга, активна дія персонажів” [4]. На Бахматюкових кахлях з’являються хрести, поставлені громадами в багатьох населених пунктах на знак скасування панщини 1848 року.

Справжня популярність до цього майстра прийшла 1879 року, коли дирекція Львівського міського музею художнього промислу замовила в нього цілу колекцію гончарних виробів, які досі зберігаються в Музеї етнографії та художнього промислу у Львові. Отже, на той час косівський умілець уже мав

неабияку славу. Під час Етнографічної виставки в Коломиї (1880 рік) О. Бахматюк експонував, окрім мисок й полумисків, ще й ліхтарі (свічники), глеки, макітри, вазони-баранці з горщиком для рослини на спині й навіть цілу кахлеву піч.

Саме кахлеві печі можна вважати віхами у творчості О. Бахматюка, адже вони датовані майстром (біля голови святого Миколая він завжди писав рік, розриваючи дату на два рівні фрагменти). У Косівському й Коломийському музеях зберігаються кахлі 1840 року, на яких подано оригінальні сценки буденних подій у шинку та побиття дрючками винного двома гуцулами. Чоловіки на цих кахлях з довгим волоссям, що спадає хвилями на плечі, підкрученими вгору вусами, у піджаках-кабатах і штанах, окреслених нерівними лініями, що передає природний рух персонажів. Жінки, незалежно від того, чи це городянки, чи селянки, – у хустках, довгих спідницях і намисті. Усі персонажі намальовані здебільшого в профіль. У творчому доробку О. Бахматюка з'явилися нові персонажі: пани на бричках, малюнки церкви, лева, дзвіниці з дзвонарем. На початку творчої кар'єри О. Бахматюка Баранюки ще переважували свого учня технікою. Але поступово він починає перевершувати їх “розмахом фантазії, пошуком нових сюжетів, сцен. Це творче змагання завершилося тим, що Баранюки після 1857 року перестали виробляти кахлі, обмежившись мисками, якими споконвіку славився їхній рід, та вишуканими свічниками-ліхтарями” [4]. Молодий майстер намагався наслідувати Баранюків у трактуванні сюжетів і застосуванні двох ангобів (кольорової глини): цеглясто-червоного та рудого, але пізніше використовував виїмково руду барву. Талант непересічного обдарування диктував О. Бахматюкові найдоцільніший дизайн.

Початок 60-х років XIX ст. на кахлях О. Бахматюка відзначається максимальною наповненістю малюнками всієї

площі мистецького виробу, що виразно помітно на кахлях печі 1862 року, а також на печі 1864 року, які збереглися в селі Банилів, і на печі 1862 року з фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею: “Вершникам, солдатам, левам надто тісно на кахлевих плитках, як стало тісно працювати й митцеві в стилі попереднього десятиріччя, в обережній і ажурній манері Баранюків” [4]. Багатолітня праця увінчалася визнанням. О. Бахматюк отримував багато замовлень. Свої кахлі народний умілець завжди монтував сам, а його печі та комини служили десятиліттями.

На жаль, із першого періоду творчості О. Бахматюка збереглося всього кілька кахель, а з другого – окремі печі та комини. Тільки третій період надзвичайно урожайний для поціновувачів: “Найкращі печі й кахлі цього періоду – комин 1864 року в хаті з села Банилів, піч 1866 року, піч 1869 року, піч 1870 року з села Смодне, піч 1871 року з села Старі Кути, піч 1875 року з села Вербовець, піч 1875 року з села Старі Кути, піч 1877 року з села Вербовець, піч 1878 року в селі Ілинці, піч 1879 року, піч 1879–1880-х років. Прекрасний витвір цього періоду – комин 1866 року. Два рядки горішніх і долішніх кахлів замикають карнизи (верхній із великими трикутними фронтонами-скрижалями). Малюнки на карнизі далекі від містики. Зображені тут святі живуть сьогоденним життям: побіля них шмигають поштарі-сурмачі, ліворуч від мирлікійського чудотворця на вузькій кахлі притулився музика-скрипаль...” [4]. Добре змальований колоритний опришок у шапці-клепані. Стріляючи, він підніс догори пістоля, у другій руці стискає ножа. Як знавець народного життя О. Бахматюк розширює сюжетні межі своїх кахель. Для майстра нема заборонених тем, не існує обмежень і заборон. Відома серією малюнків із гуцульського побуту Бахматюкова піч 1870 року із села Смодне. Дудар і скрипаль дають концерт біля щедро накритого столу. На іншій кахлі

бачимо мисливця, який цілиться в сарну. Заслугує уваги піч 1877 року, вимурована з власних кахель О. Бахматюком у хаті в селі Вербівець. У верхньому ряду – кахлі із церковними хрестами й дзвіницею, а в запічку – кахлі, на яких зображено жандармів, які схопили опришка, карету з паном, оленів. Проте кахлі не були єдиним виявом таланту О. Бахматюка. Заслугує уваги його полив'яний посуд, зокрема миски, які значно більші, ніж подібні ужиткові речі в Баранюків чи інших гончарів із Косова чи Пістиня. Великий талант, декоративний смак, пластична культура майстра позначилися на створенні свічників-поставників або так званих ліхтарів. Змалечку Бахматюк бачив два їхні типи, але його власні вироби – це не та важка форма, яка була характерною в таких речах роботи Гавришів чи Баранюків, але й не легка, як у пістинських і коломийських майстрів. Бахматюк створив свою оригінальну форму. До його унікальних виробів варто віднести пасківники – кошики з глиняним вухом, які радо розкупували горяни перед Великоднем.

Львівська газета “Діло” 15 березня 1882 року надрукувала некролог: “У Косові забрала смерть Бахмінського, русина, великих здібностей і широкої слави людину, котрого некрологи з'являються тепер і в заграничних часописах. Була це людина селянського роду, без освіти, косівський гуцул. Виробляв він як самоук-гончар горщики, дзбанки, миски, що були творами мистецтва. Усіх зачарували його малюнки своєю ніжною простотою і наївністю, захоплювали виконанням, фантазією і колоритом” [4]. Водночас вважаємо за потрібне навести дуже доречний висновок Юрія Лашука: “Спадщина Бахматюка зайвий раз доводить, що народне мистецтво – не примітив, не самодіяльність і не нижча форма від мистецтва палаців, храмів чи салонів. Це – самостійний, високопрофесійний вид національного мистецтва, що виробив власні творчі методи й до-

вершену систему формування художньої індивідуальності, в якій оптимально поєднано навчання з комплектом естетичного виховання” [4]. Похвально, що 1882 року Людвік Вержбицький, директор міського промислового музею у Львові, власним коштом видав альбом “Вироби гончарські з Косова. Взори промислу домашнього селян на Русі”, у якому подав цікаві малюнки з Бахматюкової колекції кахель.

Багатий на таланти край Гуцульщини далеко не завжди міг допомогти гуцулам зреалізуватися на повну силу. Тяжкий податковий прес і драконівські вимоги документів цехової приналежності народних умільців відбивали їхнє бажання реалізувати власні таланти. У той же час гуртом скуповувати й згодом перепродувати вироби різьбярів, передусім родини Шкрібляків, наприклад, виявилось дуже вигідно, як тільки до Ю. Шкрібляка прийшла слава. У 1880–1890-х рр. саме цим торговельно-ошуканським промислом, як свідчать факти, займався Андрій Коваль із села Яворова. У Коломії ж у 1888 році виникли цілі оптово-скупні й водночас торговельні організації “Гуцульська промислова спілка”, “Гуцульське мистецтво”, “Гуцульська різьба”, “Спілка кустарів”, а ще такі прибуткові організації, як “Достава” і “Союзний Базар”, які активно діяли у Львові на початку ХХ ст. Усі вони мали сприяти домашньому промислові, постачати народним умільцям сировину та – найголовніше – вигідно закупувати їхню продукцію. Але на ділі такого роду комерсанти переслідували власну корисливу мету. Тільки заможні сім'ї народних умільців могли протистояти експлуатації та здирству й бодай частково самостійно реалізувати власну продукцію, як це вдавалося, наприклад, О. Бахматюку.

Народні промисли й ремесла Галичини ХІХ ст. мали великий потенціал, відзначались яскравими талантами непересічних умільців, але сприятливих умов для розвою їх здібностей і мате-

ріальної зацікавленості майже не було. Ентузіазм В. Шухевича та його найближчих однодумців давав шанс лише найбільш обдарованим ремісникам-самородкам хоч частково реалізувати свої вміння й таланти.

1. *Гуцульщина* / за ред. Ю. Г. Гошка, П. М. Жолтовського, Р. Ф. Кирчіва. – К. : Наук. думка, 1987. – 324 с.
2. *Кравченко В.* Юрій Шкрібляк – основоположник гуцульської різьби на дереві: до 190-річчя від дня народження [Електронний

ресурс] / В. Кравченко. – Режим доступу : http://lebedinartmus.at.ua/news/jurij_shkribljak.

3. *Крайова* виставка у Стрийському парку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://1256.lviv.ua/kraiova-vistavka-u-striiskomu-parku>.
4. *Лащук Ю.* Олекса Бахматюк: видатний гончар з Косова [Електронний ресурс] / Юрій Лащук. – Режим доступу : <http://uartlib.org/oleksa-bahmatyuk-vidatniy-gonchar-z-kosova>.
5. *Шухевич В.* Гуцульщина : Репринтне відтворення видання 1899 року / Володимир Шухевич ; пер. сл. Дмитра Ватаманюка ; вступ. ст. Петра Арсенича. – Верховина : [б. в.], 1997. – 350 с.

Література

До 160-ліття Івана Франка

РОМАНТИЗМ ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІ ІВАНА ФРАНКА

У статті вивчається спадкоємний зв'язок між творчістю Юрія Федьковича та Івана Франка у дискурсі романтичного напрямку літератури. З'ясовується внесок кожного з авторів у розвиток естетичної системи романтизму в контексті відповідної історичної епохи, особливостей національного та світового літературного процесу.

Ключові слова: романтизм, літературний напрям, літературний процес, усна народна творчість, жанр.

The hereditary link between the literary works of Yuriy Fedkovych and Ivan Franko in the discourse of the romantic literary trend is investigated in the article. The contribution of each author into the development of romantic aesthetic system in the context of appropriate epoch, features of the national and world literary process is found out.

Keywords: Romanticism, literary trend, literary process, folklore, genre.

Неоднозначне ставлення Івана Франка до творчих здобутків Юрія Федьковича ось уже більше століття провокує літературознавців на спроби виправдати Федьковича чи Франка (чи Федьковича і Франка) не так в очах читача, якому головню важать самі художні твори двох видатних майстрів слова, як у своїх власних історико-літературних схемах і матрицях, у логічну структурованість яких не вписуються значною мірою позбавлені об'єктивного підґрунтя, надто критичні й надто категоричні висловлювання галичанина на адресу буковинця. Полярність Франкових оцінок творчості Ю. Федьковича справді вражає: від “буковинський Кобзар”, “одна з найоригінальніших літературних фізіономій в нашій літературі” – до “поет одного закутка”, “мізерний наслідувач Шевченка, нічим не оригінальний, окрім бесіди”, “ще мізерніший драматик, пародіюючий Шекспіра”. Природно, історика літератури бентежить суперечливість і несправедливість оцінок, які один класик української літератури дає творчим здобуткам іншого. Однак це справді природне здивування підсилюється тим кутом зору, під яким сучасний літературознавець, перебуваючи на істотній часовій віддалі від літе-

ратурного процесу другої половини ХІХ ст., розглядає передусім культурно-історичну значущість творчої діяльності двох авторів. Адже, справді, велике легше розгледіти на віддалі. Що ж стосується Франка, то він ставився до творчості буковинця як до важливого складника сучасної йому літературної доби. Тобто із близької до Федьковича у часі позиції творчість останнього виглядала не так завмерлим у формі та змісті артефактом, культурно-історичним відображенням певної літературної доби, як елементом живого літературного процесу. А якщо зважити, що творчість І. Франка значною мірою належала тому самому дискурсивному полю романтичного мистецтва, що й творчість Ю. Федьковича, то й поготів складається враження, що Франкову критику слід сприймати не як аксіологічну догму, а як запальну, нехай і заочну, своєрідну дискусію-монолог із колегою-опонентом про ідейно-естетичну сутність і можливі шляхи подальшого розвитку літературного романтизму. Бо хоч у статті “Слово про критику” Франко і зазначав, що “критика ніколи не була керманичем для літературної творчості, а завсігди шкутильгала за нею, обчислювала готові вже здобутки, пояснювала їх” [11, т. 30, 214], усе ж

його власна літературно-критична спадщина доводить, що критик, якщо й не претендував на роль керманіча, то принаймні намагався визначити можливі шляхи подальшого розвитку літератури. А що оцінки й висновки на адресу Ю. Федьковича інколи виглядають надто категоричними, то причиною цього може бути специфічно Франкове бачення питомих обов'язків літературного критика. У зв'язку з цим має рацію Л. Рудницький: “Франко був полемічною натурою. Він не міг написати рецензію, яка була б цілковито позитивною, тоді, коли йому навіть подобалася дана праця. Він почувався зобов'язаним розшукати і підкреслити її браки і недоліки. При тім, у своєму запалі, він часто перетягав струни. Навіть коли він хотів похвалити дану працю і написати позитивну рецензію, ця похвала “невільно” перемінювалася у гостру критику” [8, 38]. Щодо цієї своєї ментальної особливості сам Франко в одній із праць пише: “... Мабуть, така вже загальна людська вдача шукати у ближнього в першу чергу його слабкі сторони – і ця вдача, перетворена в метод, є звичайним ремеслом критика!..” [11, т. 27, 262] Тож, указуючи авторам на недоліки у їхній творчості, Франко свято вірив у те, що, по-перше, чесно виконує обов'язок літературного критика, а, по-друге, приносить користь колезі, підказуючи можливі шляхи та способи подальшого вдосконалення творчого методу. Тож, якщо не виправдати, то бодай пояснити причини суперечливості й категоричності Франкових оцінок творчого доробку Юрія Федьковича можна тим, що Франко-критик інколи брав гору над Франком – істориком літератури. Перший міг і навіть зобов'язаний був “розшукати і підкреслити браки і недоліки” у праці колеги. Другий віддавав належне культурно-історичній значущості творчого внеску *буковинського Кобзаря* в розвиток загальноукраїнського літературного процесу.

Однак і в працях Франка-критика, і в доробку Франка – історика літерату-

ри міститься багатючий літературознавчий матеріал щодо фактів із біографії Ю. Федьковича, щодо Франкової рецензії творчості буковинського письменника в контексті романтичного напрямку літератури, а також щодо власне Франкового розуміння ідейно-естетичної доктрини романтизму як окремого літературного напрямку.

Зокрема, І. Франко є автором чотирьох ґрунтовних біографічних статей про Ю. Федьковича, а стаття “Молодий вік Осипа Федьковича” й досі вважається одним із найважливіших джерельних матеріалів про життєпис буковинця. І. Франко також брав безпосередню участь у популяризації творчості Ю. Федьковича: обговорював плани видання творів письменника в листах до Осипа Маковея, Михайла Грушевського; став автором передмов до “Першого повного видання творів Федьковича” (1901), до видання поезій (1902) та драматичних перекладів (1902) буковинця; писав про нього і в “Нарисі історії українсько-руської літератури”, і в статті “Южнорусская литература”, яка увійшла в знамениту енциклопедію Брокгауза й Ефрона; готував критичні відгуки на окремі художні твори письменника та сценічну постановку його драми “Довбуш”. Тож уже за кількісним критерієм можемо зробити висновок, що творчому доробку буковинського Кобзаря Камењар надавав неабиякого значення.

Що ж стосується Франкових оцінок якісного рівня художніх творів Ю. Федьковича, то вони, на наш погляд, сконцентровано знайшли своє концептуальне вираження у кількох тезах статті “Осип-Юрій Федькович. (Кілька слів по поводу 25-літнього ювілею його літературної діяльності)”:

1) “Типовий гуцул, Федькович і в літературній своїй діяльності відзначається всіма добрими і слабкими прикметами гуцульської вдачі” [11, т. 27, 37];

2) “Слабі сторони у Федьковича далеко не переважають його добрих сторін, а, противно, не раз і самі стаються

добрими сторонами, дають осібний якийсь блиск його творам” [11, т. 27, 38];

3) “Нам здається, що вказання слабих сторін для всякого писателя не менше, коли й не більше важне, як вказання добрих” [11, т. 27, 38].

Як бачимо, І. Франко розглядає творчу особистість Ю. Федьковича крізь призму позитивістської методологічної “оптики”, зорієнтованої на виявлення детермінант “раси” і “середовища” в мотивації людської поведінки. Які ж “добрі і слабкі прикмети гуцульської вдачі” “типового гуцула” відзначав, сказати б, типовий бойко?

До перших Франко зачисляв те, що “природа гуцульської землі і гуцульської породи зложила в ньому що мала найніжнішого і найсердечнішого: чаруючу простоту і мелодійність слова, теплоту чуття і той погідний, сердечний та неколючий гумор, котрий так і липне до серця кожного слухача, а особливо того, хто привик до меланхолійної вдачі і їдкою сарказму наших підгірських та долинянських селян” [11, т. 27, 37]; “як музика, владаючий по-майстерськи хоч і невеликим засобом звуків, та все таки звуків чистих і глибоких, Федькович займає в нашій літературі важне місце” [11, т. 27, 38]; “особливо болі, тугу, надії і розчарування рекрутського та вояцького життя оспівував він так, як ніхто другий” [11, т. 27, 38]. Франко переконаний: “Федькович – се талант переважно ліричний; всі його повісті, всі найкращі його поезії нав'язні теплим, індивідуальним чуттям самого автора, всі схожі на частки його автобіографії – так і здається, що автор співає і розказує всюди про те, що сам бачив, сам найглибшими нервами душі прочув. І в тім іменно й лежить чаруюча сила його поезії, в тім лежить порука її живучості, доки живе наша мова, Федькович вложив в свою поезію найкращу частину своєї душі, а така поезія не вмирає, не пропадає...” [11, т. 27, 38].

Ніжність, сердечність, “теплота чуття”, ліричність, індивідуалізм, су-

б’єктивізм, “простота і мелодійність слова” – ось риси, які Франко вважає позитивними ознаками індивідуального авторського стилю Федьковича і які водночас слугують питомою характеристикою романтичного напрямку літератури.

“Слабими сторонами” Федьковичевої творчості Франко називає:

1) “невеликий обшир”: “Федькович більше, ніж усякий інший з наших писателів, поет одного закутка – розкішного та принадного, але все-таки тісного. В тім своїм закутку він вповні у себе дома, але де лише сягне поза його границі, де діткнеться сюжетів ширших, загальнолюдських, історичних та загальнонародних, впадає в манеру, в наслідування, трагить те почуття естетичної і поетичної правди, без котрого нема й поезії” [11, т. 27, 37];

2) “властивий трохи чи не всім гуцулам нахил до містики”: “нахил той найвиразніше проявився в першій опрацюванні його драми “Довбуш”, в котру він вплив багато міфологічних осіб і дійшов навіть до того, що й образи, висячі на стіні, почали було говорити” [11, т. 27, 37];

3) “іменно те, що робить його в іншому місці таким симпатичним, – його м’якість та переважно лірична, суб’єктивна вдача”: “вдача та не дозволила йому сконцентрувати свої сили до якого більшого діла, котре б спосібне потрясти, розбудити і повести за собою нашу суспільність, тривко вплинути на склад, силу і ясність суспільних ідеалів, народних симпатій і антипатій, як се зробив на Україні Шевченко” [11, т. 27, 37–38].

У різних варіантах ці три основних “звинувачення” на адресу індивідуального творчого методу Ю. Федьковича І. Франко повторює і в інших літературно-критичних статтях, зокрема й у присвячених аналізу окремих художніх творів буковинця. Отже, це свідчить про невипадковість і стійкість, навіть деяку стереотипність Франкових поглядів на переваги та недоліки у творчості

Ю. Федьковича. Важливо, що крізь призму цих оцінок Франко кидає промінь на динамічні, рухливі, суперечливі, діалектично зумовлені реалії сучасного йому літературного процесу. Тож, з огляду на це, спробуємо здійснити більш детальний аналіз Франкової літературно-критичної рецепції.

Передусім щодо “невеликого обширу” та поезії “одного закутка” у творчості Федьковича. Цю тезу ставить під сумнів Ф. Погребенник, небезпідставно стверджуючи, що “східноукраїнською тематикою Ю. Федькович захопився значною мірою під впливом українських дум та історичних пісень, творчості Т. Шевченка, а також деяких інших поетів. Обриси України, тієї, до якої завжди звертали свої погляди і буковинці, і галичани, і закарпатці, вимальовувалися поступово, спочатку в романтично-ідеалізованому світлі, а згодом, під впливом поезії Шевченка, більш реалістично, в соціально-політичному аспекті” [7, 19]. Звичайно, Федір Петрович у 1985 році ще змушений був писати про реалістичну тенденцію і соціально-політичний аспект у творчості Ю. Федьковича, аби вберегти цю саму творчість від табування і таврування як класово ворожої для пролетарського мистецтва. Однак уже наступне твердження літературознавця посутньо спростовує кінцівку попереднього: “Своє розуміння України поет виявив у однойменному вірші, який, проте, подає образ рідної землі однобічно, в ідеалізовано-романтичному світлі. Ю. Федькович живив свою поетичну уяву не так реальною Україною, як вимріяною, поетичною, що, безумовно, значною мірою пояснюється відсутністю безпосереднього знання тогочасної дійсності Наддніпрянщини” [7, 19]. Бо й справді, якщо визначати домінанту Федьковичевого бачення “більших обширів”, то слід визнати, що вони таки лежать у площині романтично-ідеалістичних уявлень про “вимріяну Україну”, які заперечують реалістичне світосприйняття, а відтак частково під-

тверджують Франкові характеристики щодо “впадання в манеру, в наслідування” (читай: у романтичну манеру і наслідування Шевченка) і щодо втрати “почуття естетичної і поетичної правди” (читай, правди в реалістичному тлумаченні). Інша справа, що як *звинування* ці характеристики втрачають свою значущість у дискурсивному полі художньої системи романтизму.

Франко робить висновки з позицій адепта новітніх на той час позитивістсько-реалістичних тенденцій у розвитку мистецтва, які утверджувалися у єдності й водночас у *протистоянні* з традиціями української та світової романтичної літератури. Однак із позицій класичного романтизму “невеликий обшир” – не є недоліком, навпаки, він вносить свій романтичний локальний колорит, наближує художню літературу до місцевого народного життя, побуту, звичаїв, усної народної творчості, народної мови, зрештою, “забезпечує” відому романтичну екзотичність.

Таким чином, Франкове нарікання має сенс у контексті його прогностичного бачення майбутнього розвитку літератури в напрямі поглиблення реалістичних тенденцій, але не є справедливим стосовно розгляду творчості Ю. Федьковича в дискурсі романтичного мистецтва. До того ж, як слушно зазначає Л. Ковалець, “цей принциповий закид І. Франка, висловлений іще до глибшого ознайомлення з усією творчістю буковинця, не відповідає дійсності, позаяк художній погляд Федьковича обіймав ширші простори, аніж Підгір’я, у тематичному, моральному аспекті він охоплював сферу загальнолюдського, навіть коли її нібито заступало індивідуальне авторське Я” [4, 187].

Стосовно “властивого трохи чи не всім гуцулам нахилу до містики” зазначимо, що, по-перше, ні в часи Франка, ні в наші дні не існувало й не існує жодного об’єктивного наукового дослідження, яке б доводило, що нахил до містики властивий гуцулам більше, ніж,

скажімо, тим самим бойкам, а, по-друге, слід відверто визнати, що, насправді, нахил до містики властивий романтичному мистецтву загалом і окремим його течіям зокрема (згадаймо у зв'язку з цим хоч би відому працю російського вченого В. Жирмунського “Німецький романтизм і сучасна містика” [2]).

Промовистим доказом природності містичних мотивів у літературі романтизму є творчість самого Івана Франка, особливо її ранній період, коли письменник і сам, очевидно, перебував під впливом зазначеного напрямку мистецтва. У зв'язку з цим доречно буде зазначити, що однією із провідних проблем біхевіоризму є створення психологічного портрета особистості за допомогою характеристик, які остання дає іншим людям. Адже оцінювати інших ми можемо тільки з точки зору власного життєвого досвіду. Франко є автором цілого ряду висловлювань на адресу інших літераторів, які водночас цілком могли б стосуватися його самого. Зокрема, у деяких Франкових зауваженнях стосовно творчості Ю. Федьковича вгадується проекція самооцінки чи оцінок інших літературознавців, що стосувались особливостей творчого методу самого Каменяра.

Скажімо, стосовно Федьковичевої містичної драми “Довбуш” у рецензії на її сценічну постановку Франко пише: “Вся драма являє собою єдиний заплутаний клубок найпотворніших інтриг, неправдоподібної плутанини, збігів обставин, убивств і жорстокостей, а все це, зрештою, нічого не виражає, нічого не характеризує, за винятком хіба хворобливого настрою автора” [11, т. 27, 230].

Але і в доробку самого Франка є твір, типологічно й тематично дуже близький до Федьковичевого. Йдеться про один із перших великих прозових творів І. Франка – “Петрії і Довбушуки” (1875–1876). Романтичною цю повість визнає більшість літературознавців. М. Євшан, наприклад, вбачає у ній вислів Франкового романтизму в тасмни-

чості, екзотичності, заплутаності фабули. “Такий романтизм, – пише критик, – побутував тоді найбільше в польській літературі в Галичині, і письменники, такі як Захар'ясеви́ч або Валерій Лозинський, здобували собі популярність публіки творами в роді “Zaklęty dwór” або “Zakopane skarby” [1, 138]. М. Зеров свого часу вбачав позитивний результат впливу М. Драгоманова на формування творчого методу І. Франка у відході останнього від “бульварного романтизму” “Петрії і Довбушуків” до манери, притаманної Е. Золя. Лука Луців зазначає, що “ця перша Франкова повість – це мішанина сенсаційності і злочинності. Ось назви деяких розділів: *Незвичайний рукопис, Сповідь опівночі, Погоня, Стара в пустині, Хлопці на чатах, Вчинок старої Гортини, Помста товаришів, Кінець – початок, Мій дім – моя твердиня!, Внучка восводи, Утеча в'язня*, а останній розділ називається *Нічні мари*. Уже самі назви розділів говорять про сенсаційність цього твору, а про його “кримінальні” прикмети свідчить кількість смертних випадків в ньому” [5, 102–103].

Сором'язливо й немовби з відчуттям провини про романтизм своєї повісті пише сам Франко у вступі до другого видання (1912 рік!): “На карб недозрілості того молодечого твору треба покласти його досить фантастичну топографію та не досить продуману композицію, се, так сказати, документ молодечого романтизму, який довелося мені пережити в значній мірі під впливом лектури польських романтиків: Міцкевича, Словацького та Красінського, а також польських белетристів трохи пізнішої доби, таких як Крашевський, Коженювський, Держковський, Захар'ясеви́ч та Валерій Лозинський, що в своїх оповіданнях дуже часто оброблювали в напівромантичним, а напівреалістичним дусі українські теми” [11, т. 22, 328–329]. Серед романтичних впливів на повість “Петрії і Довбушуки” автор відзначає “ремінісценції гімназальної лек-

тури, особливо фантастичних оповідань Ернста-Амадея Гофмана” [11, т. 22, 328].

Справді, тема скарбів, які нечесним шляхом назбирані і які Довбуш після покаяння передає на суспільну справу, також поєднує цей твір із романтичним напрямом, як і образ самого Довбуша, змальований у нереальному, екзотично-фантастичному дусі (малий Андрійко розповідає про дивовижного старця, який його врятував і якому ведмеді ластилися до ніг, наче пси [11, т. 14, 22]). Мотив опришківства містить у собі притаманну романтизмові фольклорність.

Аналіз поезики “Петріїв і Довбушуків” наптовхує на думку, що більшість романтичних “тріхів”, які Франко літературознавець “приписував” Федьковичу, були в доробку самого Франка-письменника. Цей факт літературознавці не могли зігнорувати навіть у радянський період під час тотальної глорифікації реалізму. І. Стебун, наприклад, відзначає, що “в багатьох творах Франко активно користується романтичною фантастикою і казковістю”, хоч відразу уточнює: “ці романтичні елементи не були запереченням реальної дійсності”, бо художник, мовляв, відривався від дійсності в ім’я самої дійсності [10, 265].

Тим більше не було причин “закривати очі” на романтичні тенденції у творчості І. Франка його сучасникам. Вдумливий, скрупульозний і водночас дотепний дослідник історії української літератури, вчитель І. Франка О. Огоновський логічно й аргументовано доводить, що, “почавши від 1875 до 1877 р., проявляв він [Франко. – Р. Г.] у своїх віршах напрям романтично-національний” [6, 941] і що, хоч письменник і глузував з ідеалістів, але й сам опинився між ними, “як втихомирилась його зворушена душа, страждуща з-за лихоліття в життю” [6, 946]. Особливо важливими для нашого дослідження є міркування О. Огоновського щодо поетикально-стилістичних особливостей твору “Петрії і Довбушуки”. “В писанню першої своєї

повісті “Петрії і Довбушуки” проявив Франко напрям романтично-національний, зобразивши Олексу Довбуша в сяєві вельми фантастичнім [6, 973], – зазначає науковець. – Той-то старий Довбуш живе мов у зачарованім світі, – він вважається духом-сторожем Петріїв” [6, 976]. І як пряму відповідь І. Франку на не завжди коректні оцінки творів Ю. Федьковича читаємо висновок поважного професора про повість колишнього учня: “А вже ж романтичність, ба й містицизм можуть ту звеличитись справдешнім тріумфом! Не вагуємся сказати, що й в драматичному творі Федьковича “Довбуш”, котрий подав Франкові не один мотив до написання сеї повісті, не добачаємо стільки зразків фантастичного твору, скільки їх знаходимо в “Петріях і Довбушуках” [6, 979].

Як бачимо, немов у дзеркалі, критика романтичних надмірностей у творчості Ю. Федьковича відображається в оцінках літературознавців, а почасти й у Франкових самооцінках власного романтичного доробку. Можемо припустити, що це явище спричинене ефектом перенесення внутрішніх душевних рефлексій і переживань письменника на об’єкти і суб’єкти зовнішнього середовища. Очевидно, на рівні свідомості Франко намагався дотримуватися принципів, які мали би збалансувати ірраціональну нестриманість поетичного натхнення. Він усвідомлює значущість для творчого процесу таких факторів, як уява та поетична фантазія, бо “є се дар думати образами, замість абстракційних понять бачити і малювати пластичні і барвні картини, в холоднім, летючім слові дощупуватись на дні живої душі, крові і нервів людських” [11, т. 30, 200], і водночас усвідомлює, що “белетристика стала тепер не виразом розбуялої фантазії, мрій та забагів дармуючих людей” [11, т. 26, 37], що поезія не повинна прикрашати болото буденщини “фантастичним флером”, “вколисувати фантастичними образами нашу уяву” [11, т. 33, 193]. Франко розцінює надмірне, на його думку,

зацікавлення таємничістю у творчості, наприклад, бельгійських символістів як зловживання, а не як обґрунтований концептуальний підхід. “Чи справді прагнення до таємниці і таємничості є таким вже вродженим, як твердять бельгійці? – ставить риторичне питання критик. – Ми не можемо в це повірити, бо самі в собі цього потягу не відчуваємо. Зате знаємо, що потяг до таємниць і до речей таємничих відчувають часом малі діти і люди нервово збуджені, істерики і розумово не дуже розвинені. Отже, це стан хворобливий або первісний, песимістичний.

Аби панування такого стану в поезії мало означати якийсь поступ, якусь нову зірницю, – у це повірити нам трудно” [11, т. 29, 120].

Врешті-решт третє Франкове “нарікання” – на “м’якість та переважно ліричну, суб’єктивну вдачу” Федьковича, на те, що не дозволяє йому “сконцентрувати свої сили до якого більшого діла”, то тут і сам критик визнає відносність цього “недоліку”, який робить письменника “в іншому місці таким симпатичним”. У літературно-критичній спадщині І. Франка взагалі годі дошукатись однозначного ставлення до типово романтичних ознак поезії – *суб’єктивізму та ліризму*. З одного боку, він негативно оцінює надмірне захоплення суб’єктивізмом, оскільки, “замикаючись у тісній шкаралупі власного “я”, хоча й роздугото до безмежності, вони (поети. – Р. Г.) тим самим замикають самі перед своєю поезією майбутнє...” [11, т. 29, 120] І. Франко переконаний, що “суб’єктивна закрутка тільки там робить враження, де є виразом дійсно великої, огнистої і сильної особистості, де та особистість проривається сама, мимо волі автора; де автор чинить се сам, сваволячи, там такі відскоки тільки псують цілість і лишають несмак” [11, т. 29, 491].

Однак про те, що Іван Франко не завжди був прихильником об’єктивізму в літературі, усвідомлював значущість суб’єктивізму, емоційності й чуттєвості

у творчому процесі, свідчать поради, які він давав своїм літературним учням. Скажімо, в листі до Кліментини Попович він, по суті, радить поетесі писати так, як *не радить* писати Юрію Федьковичу: “З того вже можете вирозуміти, що я далеко радніше бачив би від Вас поезії, впливші прямо з Вашого серця, з Ваших особистих обставин, з дійсного життя, ніж з Вашої голови, з теорії, з фантазії і прочитаних книжок” [11, т. 8, 424]. А в листі до Уляни Кравченко Каяняр як “найголовніше при повісті знання” визначає “знання серця людського: бо хто вміє своїми, хоч і не складними щодо форми віршами глибоко потрясти серце другого чоловіка, той мусить – свідомо чи інстинктивно – знати дорогу до серця” [11, т. 48, 369].

Можемо припустити: перебуваючи на певному етапі еволюції естетичної свідомості, під впливом позитивістської методології мислення, Франко усвідомлює, що, крім краси, нам подобається у творі “пожиток і практична користь”, “величественність”, “щось посереднє межи тим всім, котре не єсть ісключно ані одним” [11, т. 26, 397]. У цьому сенсі самому Франкові можна переадресувати слова, якими він характеризував тогочасне освічене польське міщанство, яке, мовляв, “як метелик, прагне пити нектар з кожної квітки і, як єврей, хоче мати вигоду з кожного деревця, джерельця і камінчика” [11, т. 27, 258].

На відміну від Федьковичевих творів, прикладом гармонійного використання романтичних прийомів і засобів образотворення І. Франко вважає художній доробок Т. Шевченка. Романтичні впливи на поезію Кобзаря Бюргерової “Ленори”, Жуковського “Людмили”, а особливо “Втечі” Міцкевича Франко досліджує у статті “Тополя” Т. Шевченка” [11, т. 28, 84]. На думку критика, українському письменнику вдалось уникнути надуживань романтичною манерою, Шевченко не вживає навіть слова “упир” і не пише про них, хоч “жив та виховувався в сам розгар

романтизму польського і російського, котрий без упирів ані кроку не міг зробити”, і справа тут у тому, що “здорова, світла і чоловіколюбна натура нашого поета відверталася від того огидного виплоду темноти та ненависті до природи людської” [11, т. 28, 86]. Таким чином, Шевченко не став “мучеником хибної, пережитої вже ідеї”, на відміну, скажімо, від Марії Бартус, про яку Франко пише, що не було їй кому направити на потрібну дорогу, а попала вона під вплив “прихильниць старого романтизму нижчого, містичного сорту...” [11, т. 26, 349]; або Юліуша Словацького, котрий у погоні за ідеалами “стратив з очей мир настоящий” [11, т. 26, 395]; або Яна Каспровича, якого “традиція романтичної школи” веде “в світ примар і фантастичних постатей, утоплеників, надхмарних дів, наяд і дріад, ангелів і чортів та інших декоративних істот цього гатунку” [11, т. 27, 261].

Ідея про існування різних “сортів” романтизму визріла у Франка на певному етапі його світоглядно-естетичної еволюції. Однак, на відміну від майбутніх спроб радянських літературознавців поділити цей напрям на “реакційний” і “прогресивний” винятково за соціологічним принципом, письменник ставив питання ширше, з точки зору корисності в позитивістському розумінні слова, тобто враховуючи здатність (або неспроможність) служити загальному поступу людства. Такий підхід відрізнявся від вульгарно-соціологічного, оскільки не ігнорував здобутків романтизму в царині етики й естетики.

Загалом оцінюючи Франкову рецепцію творчості Юрія Федьковича, погодимося із висновком Лідії Ковалець, що вона (рецепція) “виявилася складною, неоднорівною, часто дуже суб’єктивною ще й тому, що йшла від письменника, естетична позиція якого хоч і не різнилась докорінно від позиції пізнавального автора, але й не збігалася з нею; у таких випадках з’являється якась нова форма непрямого досвіду, до

того ж свою роль при цьому завжди відіграє психологічний фактор, відчутний у характері підвищено емоційного сприйняття мистецтва художником (він, за М. Коцюбинським, “має трохи інші очі”); звідси, певно, і ті “скоки” у ставленні І. Франка до одного і того самого Федьковичевого твору” [4, 61].

Аби зрозуміти причини тих чи тих аспектів Франкової рецепції щодо творчості Ю. Федьковича, необхідно враховувати як суб’єктивні (індивідуальні підходи, особливий *стиль* І. Франка в літературно-критичній праці, перенесення критичних рефлексій-самооцінок, своєрідної *самокоректури* власного творчого методу на сприйняття творчої манери буковинця), так і об’єктивні (особливості тогочасного літературного процесу) чинники. Щодо останніх має рацію Н. Калениченко: хоч “романтизм відігравав помітну роль в українській літературі лише в 30–40-ві роки XIX ст.” і хоч в Україні “література поступово відходить від стильового синкретизму в кінці 30-х років XIX ст. і утверджується на позиціях критичного реалізму в 40–60-ті роки”, все ж “романтизм не сходить зі сцени і після утвердження критичного реалізму. Він продовжує розвиватися в 50–70-ті роки у Галичині (М. Устиянович, А. Могильницький, Д. Дідицький та ін.), відчувається у ранній творчості Ю. Федьковича та І. Франка, в поезії Я. Щоголіва” [3, 36].

І Федькович, і Франко створювали дискурс українського романтизму. Щоправда, належали письменники до різних літературних поколінь, відтак у творчості першого романтизм домінував, а в другого лише виконував роль одного з чинників, що впливали на формування його творчого методу. Об’єднує письменників і те, що обидва зазнали впливу реалістичного мистецтва, хоч знову-таки різною мірою: у Франка поетика реалізму є фундаментальною, вона абсорбує в собі поетикальні елементи інших художніх систем, зокрема

й романтизму; у Федьковича, навпаки, елементи реалізму розчиняються в парадигмі романтичних прийомів і засобів художнього зображення.

Тож надто критичне ставлення І. Франка до творчих здобутків буковинця немає потреби виправдовувати. Достатньо зрозуміти, що в цій критиці відображено зазначені вище відмінності у творчих методах авторів, а також Франкове намагання визначити вектор подальшого розвитку літератури. Однак ця критика зовсім не спростовує, а, навпаки, підтверджує існування діалектичного зв'язку між двома спадкоємно пов'язаними між собою літературною традицією поколіннями письменників. Те, що ця традиція читається в дискурсі романтичного напрямку літератури, робить творчість обох авторів правдиво загальнонародною, завжди витребуваною й актуальною, адже романтизм, за влучним висловлюванням Євгена Сверстюка, – “це вічні повторення молодости, це стиль, що проходить крізь епохи” [9, 356].

1. *Євшан М.* Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан ; упоряд. Н. Шумило. – К. : Основи, 1998. – 658 с.

2. *Жирмунский В.* Немецкий романтизм и современная мистика / В. Жирмунский. – С.Пб. : Тип. Т-ва А. С. Суворина “Новое Время”, 1914. – 207 с.
3. *Калениченко Н.* Українська література ХІХ ст. Напрями, течії / Н. Калениченко. – К., 1977. – 256 с.
4. *Ковалець Л.* Юрій Федькович: Історія розвитку творчої індивідуальності письменника : монографія / Лідія Ковалець. – К. : Академія, 2011. – 440 с.
5. *Луців Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Л. Луців. – Нью-Йорк ; Джерсі Сіті : Свобода, 1967. – 654 с.
6. *Огоновський О.* История литературы русской / О. Огоновський. – Львів, 1893. – Ч. III, 2 вол. – 1256 с.
7. *Погребенник Ф.* Юрій Федькович / Ф. П. Погребенник // Юрій Федькович. Поетичні твори, прозові твори, драматичні твори, листи. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 5–32.
8. *Рудницький Л.* Іван Франко й Андрей Шептицький: до історії взаємовпізнання двох велетнів духу / Л. Рудницький // “Для добра мільйонів хай вічно живе” : зб. наук. пр. на пошану 150-річчя від Дня народження Івана Франка / відп. ред., упоряд. Р. Б. Голод. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – С. 34–52.
9. *Сверстюк Є.* На святі надій : Вибране / Є. Сверстюк. – К. : Наша віра, 1999. – 784 с.
10. *Стебун І.* Питання реалізму в естетиці Івана Франка / І. Стебун. – К. : Радянський письменник, 1958. – 309 с.
11. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978–1986.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧИСТЬ ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА ДЕРЖАВИНА

Стаття розкриває малознані сторінки з історії української літератури: рецепцію українським літературознавцем із діаспори Володимиром Державиним поетичної творчості Євгена Плужника, зокрема його збірок лірики “Дні”, “Рання осінь” та “Рівновага”. Доведено, що вчений з еміграції не лише тонко збагнув поетичний світ письменника, а й закономірно “вписав” його до найвищих досягнень української національної лірики.

Ключові слова: лірика, рецепція, Євген Плужник, українська діаспора, Володимир Державин, художнє мислення.

The article reveals recondite pages from the history of Ukrainian literature: the reception of Yevhen Pluzhnyk's poetic creative works, particularly his collections of lyric poetry “Days”, “Early Autumn” and “Equilibrium” by the Ukrainian literary scholar from the diaspora Volodymyr Derzhavyn. It is proved that the emigration scholar did not only subtly comprehend the writer's poetical world but naturally “wrote” him to the highest achievements of the Ukrainian national lyric poetry.

Keywords: lyric poetry, reception, Yevhen Pluzhnyk, Ukrainian diaspora, Volodymyr Derzhavyn, poetical thinking.

Серед дослідників, що вивчали поетичну творчість Євгена Плужника, виокремлюється ім'я літературознавця і критика з української діаспори Володимира Державина. Він написав, за свідченням його біографа Ростислава Єндика, більше десяти статей про поезію українського письменника, часто використовував його лірику у багаточисленних оглядах [3, 11]. У щойно видрукованій книзі літературно-критичних статей Володимира Державина “У задзеркаллі художнього слова” (Івано-Франківськ, 2015) уміщено два його матеріали про поезію Євгена Плужника – “Поезія щирости”, що вперше була опублікована на сторінках “Рідного слова”: Вісник літератури, мистецтва і науки у 12-му числі (Мюнхен, 1945–1946) та “Лірика Євгена Плужника”, що вперше опублікована в журналі “Літаври” (Зальцбург, Австрія) 1947 року у Ч. 3, а згодом була доповнена і ввійшла до книжки “Три збірки: Лірика Євгена Плужника” (Мюнхен, 1979) як ґрунтовна післямова.

Власне, на цих розлогих статтях Володимира Державина можна окрес-

лити як його літературознавчу рецепцію поезії Євгена Плужника, так і сприйняття його творчості загалом. І, вочевидь, варто почати з таких поетичних рядків зі збірки “Рання осінь” письменника, що їх також цитує Володимир Державин:

*Знаю, як мало людині треба,
Спогадів трохи, тютюн, кімната...
Інколи красчок неба...
Симфонія дев'ята...¹*

“Дев'ята симфонія – це, очевидна річ, не так уже мало, і це для поезії важить; проте не має жодного стосунку до геніяльної лірики ні селянське походження поета з Богучерського повіту на Вороніжчині, ні закінчення гімназії в Боброві, ні незакінчений Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут, ні вчителювання на Полтавщині, – зауважує Володимир Державин. – Не надто більше важить приналежність Є. Плужника до літературних організацій – до “Ланки” 1924–1926 рр. і до посталоого з

¹ Тут і далі покликаємося на: Євген Плужник. Три збірки. – Мюнхен, 1979 [4].

неї “Марсу” (“Майстерня революційного слова”, 1926–1928): поет бо тримався тих організацій переважно, мабуть, тому, що там йому менш заважали творити, ніж це було деінде. Адже ніколи Є. Плужник не відчував себе – протилежно до інших членів “Ланки” та “Марсу” – висуванцем так званої “соціальної революції”, і не знати, чому б він тій революції мав симпатизувати” [1, 56].

Щоправда, Володимир Державин пов’язує з літературною діяльністю Б. Антоновича-Давиденка, В. Підмогильного, Г. Косинки та інших прозаїків белетристичну прозу Євгена Плужника – повість “Недуга”, кілька прозових драм і навіть іще не надруковану віршовану драму початку 30-х років (умовний заголовок – “Шкідники”). Проте робить тут же свій категоричний висновок про те, що пов’язати ці белетристичні й значною мірою агітаційні твори Євгена Плужника з його ж таки лірикою – надалося б хіба що суто механічно, в порядку зовнішньої біографії письменника, – зв’язку між ними немає, як немає й самого мистецтва в Плужниковій белетристиці, а є лише помірно вміле й культурне виконання славнозвісного “соціального замовлення” (щоправда, з дискретними застереженнями в площині національного питання).

Далі дослідник робить, знову ж таки, категоричний і дискусійний висновок із певними роз’ясненнями: це кваліфікована белетристична продукція другого сорту, зумовлена, власне кажучи, важким матеріальним становищем письменника (Є. Плужник, поза всім іншим, тяжко хворів на сухоти впродовж усієї своєї літературної діяльності) і пристойна тією мірою, якою це взагалі можливо для повістяра та драматурга, що конче повинен демонструвати свою належність до “громадської плятформи”, проте вона лишається безперспективно ремісничою і задумом, і технікою виконання. Сьогодні вона має лише історично-документальний інтерес та й

ніколи, правду кажучи, не могла претендувати на інший якийсь, стверджує Володимир Державин і додає, що саме в ліриці найконсеквентніше виявився талант Євгена Плужника [2, 57]. Власне, цей критик, попри відгуки на лірику поета у 20-х роках², саме за кордоном 1946 року вперше здійснив її ґрунтовний аналіз.

Плужникова лірика не вписувалася ні в радянську ідеологію, ні у філософію чину, поширену в емігрантських колах. Із цього приводу Володимир Державин зауважував: “... Не питати маємо – чи багато українській нації користі з песимістичної поезії Плужникової? – а казати: як багато їй чести з тієї поезії! ... Аполітизм у мистецтві не заважав Є. Плужникові особисто відчувати себе й справді гідним сином українського народу, вірним його національно-державній ідеї” [1, 72].

Особливу увагу В. Державина привернула збірка “Рівновага”. Назву її літературознавець витлумачив по-філософському – як метафізичну рівновагу, тобто фундаментальну єдність “простору й свідомості, тіла й душі”. Він визнав біографічний метод непридатним для вивчення творчості Євгена Плужника і підійшов до неї з позицій мистецьких та духовних, власне, з позицій естетизму та екзистенціалізму. Так, Володимир Державин уважав, що для поета єдина реальна життєва дійсність – це реальне страждання реальної, себто самотньої, свідомості людської [1, 58]. “Прецінь у консеквентному імпресіонізмі Плужниковому чи не всяка тема перетворюється на рефлексію авторового ставлення до тієї теми, себто на тему мистецької творчості” [1, 59], – стверджує критик.

У результаті аналізу емоційної та інтелектуальної наповненості віршів, стилю, жанрової специфіки творів Володимир Державин дійшов висновку про особливе місце Є. Плужника в ук-

² Див., скажімо: Огляд української поезії в двотижневику “Література і побут” (1928. – Ч. 4).

раїнській поезії, не раз віддаючи йому пальму першості за абсолютну щирість і цілість, “ілюзію абсолютної природности”, “чистий естетизм”, “бездоганність артистичного стилю”, “радикальний скепсис”, “неперевершену шляхетність ідеалізму”. З погляду індивідуальної неповторності, за оцінкою Володимира Державина, Плужникова лірика – “найвище мистецьке досягнення в цілому українському письменстві”; його творчість – “героїчний вірець незламної особистості” й чіткого стилю.

“Про складність і трудність цього стилю, заснованого на інфінітимальному характері естетичної образности свідчить той факт, – зауважує Володимир Державин, – що й сам Є. Плужник – далеко найвидатніший майстер імпресіоністичної поезії 20-го сторіччя – не відразу опанував його видиму “природність” та “безпосередність” [2, 86]. Перша збірка лірики Плужника “Дні” ще перебувала значною мірою під впливом претензійної й сентиментальної мелодекламації, культивованої за тих років Д. Фальківським і Г. Косяченком, а пізніше – О. Влизьком, Т. Масенком, В. Сосярою:

*Я знаю, –
перекують на рала мечі,
і буде родюча земля –
не ця.
І будуть одні ключі
одмикати усі серця.
Я знаю!
і буде так, –
пшеницями зійде кров;
і пізнають, яка на смак
любов...*

За спостереженням Володимира Державина, ті квазі-експресіоністичні тенденції заступає в другій збірці поезії “Рання осінь” помітний стилістичний вплив неокласиків, зокрема Максима Рильського. Це позначається, доводить він, на пластичній будові окремого образу, на ритмічно-синтетичній гармонії окремої заокругленої строфи:

*Вчись у природи творчого спокою
в дні вересневі. Мудро на землі,
як від озер порослих осокою
кудись на південь лунуть журавлі.*

Через неокласицизм Максима Рильського поет досягає композиційної досконалості найканонічного класицизму. Подеколи й цілий вірш розгортається на основі єдиного виразно класицистичного образу, резонно зауважує Володимир Державин, – як-от в уосібненні осені (“Що ж! Приходь, задумлива селянко...”):

*Не чуючи, перебирала ти
пожовклі клавії, задумана й тривожна;
здавалося, гукни тобі, – Лети! –
і повернути вже не можна!
Та з того, як здригалася рука,
як інколи стенилась вся ти,
я зрозумів, що скільки не гукай –
ти розучилася літати!*

Однак цей вплив класичної образності не належить до найглибінніших і найспецифічніших рис Плужникового стилю, стверджує Володимир Державин. Адже образність у ньому може бути й відсутньою – а на характер дикції це нітрохи не впливає. Державин акцентує, що тяжінням Плужника до класицистичної стилістики “ще виразніше характеризується властивим її тоном трагічної іронії – тоном, що проступав скрізь несподівано і не лише після парадоксального “пуанту”: жодного місця для “вилиття” ліричних чуттів” [7, 10]. Аргументацією цієї думки для критика стали такі поетичні рядки:

*Мудрість мудрих... за гріх який
Марність всю її мушу знати?
О, проклята звичка руки
сторінку перегортати!
Може справді вся правда – мить,
мертві факти й безсмертні міти...
– О, коли б усе пережить,
щоб усе зрозуміти!*

“Сенс мистецької вартості Плужникового вірша у відтворенні тієї радян-

ської реальності, яку він сприймає як чергове випробування народу на його ментальну нездоланність, як іспит на право бути собою, на сакральність його “я” і сакральну осанну його “убієнним” і тим, що в дорозі до себе, ще будуть “убієнними”, – зазначає Тарас Салига [7, 9] і для прикладу наводить рядки з поеми “Галілей” Євгена Плужника:

*– Нехай буде воля твоя,
Часе мій,
На землі потомленій цій!
Комашинка маленька я
На твоїй байдужій руці...
Ой, упали ж та впали криваві роси
На тихенькі – тихі поля...
Мій народе!
Темний і босий!
Хай святиться твоя ім'я!
Хай розквітнуть нові жита
Пишином цвітом нової слави!
Гей, ти, муко моя свята, –
Часе кривавий.
Убієнним синам твоїм
І всім тим,
Що будуть забиті
Щоб востали в безсмертнім міті
Всім
Ім
– осанна!*

Як справедливо зауважує Володимир Державин, поет не визнавав, не любив пафосу, не акцентував на ньому, а він, цей пафос, пламенів, пробивавсь крізь його рефлексії, наче спонтанно, а точніше сказати б, пульсував молитовно. У збірці “Рання осінь” Євген Плужник повернувся до колізії живих і мертвих – у жанрі притчі, узагальнивши в буденній події і звичайному людському характері жорстокість свого часу, трагізм саможертвності вояків, егоцентризм сучасників. “Дядько” косить дорідне жито, зазубрює косу об череп – і відкидає його ногою зі зневажливим вигуком: “Порозкидало вас!” Образи перебувають у діалектичній єдності: живий дядько-косар і череп, певно, такого ж селянина; дорідне жито і кров, пролита на цім полі, що було полем бою; мину-

ле, спрямоване в майбутнє своєю саможертвоністю, і сучасне – байдуже до того, що “на гній хтось жертвував собою”, і все ж спрямоване в нове майбутнє хлібним колосом.

*Косивши дядько на узліссі жито,
об жовтий череп косу затупив...
Кого й за віщо тут було забито,
хто і для кого вік свій загубив,
йому байдуже... Тут, на місці бою,
таке дорідне жито і густе;
а що на гній хтось жертвував собою –
пусте...
Косар схилився над річчю дорогою –
косою срібною, що череп поцербив,
і череп той відкинувши ногою –
– Порозкидало вас! – проговорив.*

Чи можна з цієї “трагічної іронії” посилатись на світогляд Плужника? – риторично запитує Володимир Державин і додає, що російські літературознавці-формалісти (Б. Ейхенбаум, В. Шкловський, Ю. Тинянов) почасти помилялись, обстоюючи тезу про так званий письменницький світогляд як явище стилю [2, 88]; світогляд письменника далеко частіше й глибше визначається не літературним стилем, а літературним жанром, стверджує критик, і пише: “Так і в Є. Плужника песимістична оцінка тієї вульгарної буденщини, що її чомусь іменують “реальною дійсністю”, і разом з тим іронічне ставлення до всякої мрії як такої – впливає не так з імпресіонізму в цілому, як з афористично-сентенційного ліричного жанру, що є принципово несполучним з удаваною або й простодушною наївністю оптимістичних світосприймань. Поезія інтелектуальної гри на відтінках емоцій не терпить простакуватості, не терпить і романтичних та неоромантичних ілюзій, бо й найменша поступка в цьому напрямі позбавила б дикцію Плужника її абсолютної широти й цілості” [2, 88], – підсумовує Володимир Державин.

Проте зречення ілюзій, зауважує він, не є поворотом до так званої реаль-

ності, – хоч воно саме так завдяки стилізованій стриманості викладу подеколи й здається:

*Всю порожнечу потойбічних сфер,
весь безмір світотвору невеличкий,
хіба не вичерпано їх тепер
підручником для семирічки?*

Звичайно ж – це тільки іронія, допуская критик. Не сама лише та “реальність”, що оперта на гімназійному підручнику, а й правдива реальність всепізнання не виправдує існування етично і не усуває його безпосередньої тяготи [1, 66]:

*Каменя один приділ – лежати!
Вітрові один закон – лети!
Тільки я поставлений титати
Як не цілі, то бодай мети...
Та хоч як – в лиця свого поті –
Зважу міру явищ і подій, –
Камінь той лежатиме і потім,
Вітер той летітиме й тоді.*

В чому ж вихід? – риторично запитує Володимир Державин і дає таку доволі ґрунтовну відповідь: у спокої реzigнації (“і правда, і радість, і гріх, і біль не навіки”) – і в дечому ще:

*Даремно шукаю розради
Під сінню твоєю, природо!
Твої голоси невмируці –
і шум молодої діброви,
І степу ранкового шепіт,
І гуркіт правічного моря –
Уже не здолають, як перше,
Той голос на мить заглушити,
Що в серці своєму вчуваю!
Як свідок уже неухажний,
Як гість, що давно загостився,
Не раз уже чуване чую,
І тільки той голос суворий,
Що в серці своїм наслухав,
Що й чути його не хотів би,
Мені одинока розрада!*

Це голос мистецтва, переконує літературознавець. Отже – мистецтво як розрада, а зокрема – як складання віршів на відвічну тему про марність вір-

шоскладання. Щоправда, ніде ще ця тема не трактувалася так віртуозно, як у Плужника, стверджує Володимир Державин:

*Тепер мене хвилює мало
все те, що замкнено в слова;
не зап'яніс, як бувало,
з дзвінкою фрази голова.
Ні, все частіш кортить мовчати
під шелест чуваних розмов,
і віри, нудьгуючи, почати й забути,
і не кінчати знов...
Бо що тоді слова готові,
коли сприймаєш без кінця
все те, що не дається мові
й не потребує олівця?*

“Прочитавши це колись уперше, ми трохи злякались: а що, як поет і справді замовкне?” – щиро зізнається Володимир Державин, маючи на увазі, вочевидь, свій огляд української поезії в тижневику “Література і побут” за 1928 рік (ч. 4). Дещо згодом критик зрозумів, що тема про мудре мовчання – прегарна й шляхетна тема і що великий поет (а таким, на його переконання, був Євген Плужник) здатен варіювати її з невичерпанним і неперевершеним сарказмом:

*Дивлюсь на все спокійними очима
(давно спокійний бути я хотів) –
і вже не тішить вишукана рима,
а біль її шукати – й поготів!
Коли дійшов заранній біль розплати –
збагнув усю непереможність днів –
чи потребуєш час твій марнувати
на лад закінчень, суфіксів і тнів?
Ні, на вуста, усмішкою гіркою
Ляга мовчання мудрого печатъ...
Дар нелегкий ваш, досвіде й спокою,
дар розуміти, знати і мовчатъ!*

Адже в консеквентному імпресіонізмі Євгена Плужника, доводить Володимир Державин, “чи не всяка тема перетворюється на рефлексію авторового ставлення до тієї теми, тобто на тему мистецької творчості”. Проте самий сенс мистецької творчості – це і є та найглибинніша реальність, що “підпадає під радикальний скепсис автора”.

Задля аргументації своїх міркувань він наводить рядки зі збірок поета “Рівновага” та “Рання осінь”:

*Мовчи! Я знаю. За всіма словами –
холодний смерк, спустошені сади...*

*Візьмись вогнем, – і раптом прохолонь,
засхни чорнилом на якомусь вірші...*

*Чудний вогонь!
щоб не сказати гірше...*

Висновок із цього Володимир Державин робить такий: творчість мистецька, може, й позбавлена сенсу, та в усякому разі не позбавлена насолоди (бо ж розрада!), насолода ця є щира й чиста, цілком вільна від усіх ілюзій та ідеологій і ні від чого не залежна. “Отак послідовна переоцінка цінностей: під кутом зору індивідуальної щирости закономірно призводить до чистого естетизму, до визнання автономної і самовистачальної вартости мистецтва” [1, 68]:

*Минають дні... минають літа...
Час і горами двига!
І сум не такий, і радість не та...
І тільки незмінна книга!*

“Це дуже скромно й непретензійно сформульована підміна відомої, проте небагато кому зрозумілої концепції мистецтва для мистецтва, – спостерігає Володимир Державин, – бо ж поет жодною мірою не претендує на те, щоб його читали або почитали. Зрештою, сам поет зовсім не уповноважений судити про те, як і ким сприймається мистецький твір. Той твір – це те, що мало постати за його власним задумом” [1, 68].

Отже, “за остаточним рахунком, під поглядом вічності – важить не творчість і не творець поготів, а сам лише твір як об’єктивна й конкретна, а разом з тим ірраціональна краса, що поєднує в собі буття ідеальне й реальне” [1, 70], робить конкретний висновок Володимир Державин.

Що ж до співвідношення між самим твором і змістом, вкладеним у твір його творцем, то воно може бути тільки співвідношенням трагічної іронії; адже “в поезії хіба вряди-годи якогось змісту набіжиш малого”, як писав Євген Плужник. Тож, як зауважує Володимир Державин, у світлі цього абсолютного естетизму буденна реальність з її часом і простором сходить нанівець, обертається на неістотну ілюзію. В “Рівновазі” – третій і останній збірці своїх поезій (датованій 1933–1934 рр., проте опублікованій лише 1943 року в 4-му томі “Українського Засіву”) – Євген Плужник, доводить літературознавець, найближче підступас до мистецького сприйняття метафізичної рівноваги, тобто фундаментальної єдності простору й свідомості, тіла й душі.

З-поміж українських поетів саме цей художник слова, на переконання Володимира Державина, створив оригінальний образ-переживання власної смерті. У поезії “Це снилось?..” розстрілюють його самого, ліричне “Я” “розчиняється” в полоненому:

*Це снилось?.. На тихім світанні
Багнети, і я біля стінки...
О, перші й довіку останні
Мої півхвилини!
О ранки! Кінчається зараз
Віно нерозведене ваше!
... А в думці – який тепер вираз
На очі нероблений ляже?*

Автор емблематизує смерть (надмогильна плита, череп), сумно іронізує над її невідворотністю і над забуттям живими мертвих [6, 97]. Він виводить найправдивішу універсалію: “Це закон: замруть червоножили...”, невесело жартує: “Як у друзів не заробиш згадки – // Може, не забудуть вороги!..” За Плужником, наближення смерті загострює відчуття життя. Поет уявляє свою передсмертну мить як зупинку на шляху перед останньою межею, передчуває гостру емоцію, виражену лапідарним: “Я жив!”

Осмылюючи особливості лірики Євгена Плузника в контексті історичної доби, Володимир Державин зазначає: "... Суттю своєю творчість Плузникова найконсеквентніше додержує тієї лінії, що її за 20 років зловнамисне визначали як "внутрішню еміграцію". Вона, як уже говорилося, не протиставить себе отій "соціалістичній дійсності", бо їй не потребує того; вона-бо спроможна поспіть ігнорувати її (а це їй становить найгіднішу реакцію на неподобства революційної ментальності)" [2, 86]. Екзистенційна позиція ліричного героя поеми "Галілей", його "А живіть собі, як вам бажається!" і втеча у світ своєї індивідуальної правди, спостеріг Тарас Салига, "була опозиційною не тільки колективістським захопленням більшовицької доби, а і її філософській підвалині – потрактуванню людини як сукупності суспільних відносин" [7, 10].

Скепсис – чи не основна особливість багатьох Плузникових віршів про вірші, справедливо пише Леонід Череватенко [8, 19]. Він має кілька джерел: настрої внутрішньої спустошеності, вичерпаності, відчуття дотику до порожнечі: "... І хуторові, й віршеві – обом // Час помирати" ("Я знов на хуторі..."); загальна гіркота поетичного дару – "Всю недоцільність віршів розуміти" ("Яка нудьга мережити рядки..."). Євген Плузник психологічно точно, синтезуючи самоспостереження і філософські роздуми, описує спонтанність творчого процесу, подивовується його імпульсивністю й непередбачуваністю. Образ слова-вогню, який Леся Українка свого часу потрактувала піднесено-романтично ("Як я умру, на світі запалає // Покинутий вогонь моїх пісень"), Євген Плузник забарвлює іронією, зауважує Леонід Череватенко [8, 24]:

*Візьмись вогнем – і раптом прохолонь,
Засхни чорнилом на якомусь вірші...
Чудний вогонь! –
Щоб не сказати гірше...*

І все-таки одну чесноту в "недоцільних віршах" поет виокремлює як своєрідну домінанту – розлитий у них "жар думок". Вираз надзвичайно точний: усю лірику Євгена Плузника – філософічну, глибинно експресивну – можна охарактеризувати цією авторською метафорою – "жар думок", зауважує сучасна дослідниця Ганна Токмань [6, 112].

Важливою причиною Плузникового скепсису в ставленні до поезії як "марного труду без цілі" є його гостре переживання мовних меж. Муки творчості – пошук точного словесного відповідника своїм найтоншим почуттям та інтуїтивним осяянням душі – відображено в поезії "Напишеш, рвеш... І пишеш знову..." Поет заспокоюється "нудною істиною":

*Усі слова збери, мій любий, –
Душі не вичерпай до дна!*

Отже, безмежність індивідуального й унікального людського мікрокосмосу повністю неможливо виразити словами, як справедливо зауважує Володимир Державин. Проте скептичні зауваження на власну адресу означають не зневагу до поезії, а лише труднощі, із якими в процесі творчості стикається поет і які успішно долає в міру власних сил. Тому самоіронія і скепсис викликають протилежні читацькі почуття – повагу і захоплення, зазначають дослідники його творчості, зокрема Ю. Лавріненко, Є. Маланюк, Г. Костюк та ін. Євген Плузник ніколи не фальшував: штучно не продовжував у вірші почуття, що несподівано згасли, рішуче обривав рядок, коли не міг знайти слова-відповідника своєму переживанню [7, 13]. Його скепсис – це завжди долання, а не заперечення. Та, як пише Володимир Державин, звичайно ж, радикальний скепсис Євгена Плузника надавав йому цілковитого імунітету супроти якої завгодно демагогії та пропаганди – в тому числі й "соціалістичної" [2, 95]. Ось його, Плузника, синтетична харак-

теристика всіх проклямованих “здобутків революції”, на кшталт:

*Подивіться, кому кортіло
подивитись за межі дат, –
непотрібне на бруці тіло,
а над тілом – плакат.*

І з іще гострішим сарказмом:

*Прийшла баба, поголосила...
Невеличка дірка поміж ребер...
Ну, звичайно, – краса і сила!
marche funebre!*

“Гостріше реагувати на соціалістичну дійсність здавалось з цензурних причин недоцільним, – зауважує Володимир Державин. – Та й навряд чи це поета серйозно цікавило, адже, з його точки зору, єдина реальна життєва дійсність – це реальне страждання реальної, тобто самотньої людської свідомості, а решта – сама лише “слів цвіла полова” [2, 94], порожні або проблематичні етикетки:

*Якийсь дідок нудний напише, –
війна і робітничий рух...
О, тихше!
Біль не виух!*

Цей не тимчасовою якоюсь кон’юнктурою викликаний, а цілком органічний і, зрештою, природний для великого поета – якому йдеться про найвище – аполітизм у мистецтві, не заважав Євгенові Плузникові особисто відчувати себе й справді бути гідним сином українського народу, вірним його національно-державній ідеї, зазначає Володимир Державин. Партійні та попутницькі літературні сфери скрізь відчували його поезію і саму його постать як наочно чужорідне тіло в “соціалістичному” письменстві, і не дивно, що за доби тотального нищення українських культурних сил Євген Плузник не потрапив до числа винятків, яких невдовзі сподівались перетворити загрозами або підкупом на слухняні рупори відповідної агітації, а став жертвою чергової гекатомби: заарештований 1934 року разом із

В. Підмогильним, В. Поліщуком і численними іншими українськими письменниками, він зазнав у березні 1935-го смертного вироку, заміненого на десятирічне заслання до каторжної праці і з наслідком тієї милости, помер на Соловках 2 лютого 1936 року від сухот [5, 248].

Юридичні підстави вироку були суцільним глумом з усякої правди й правдоподібності, зауважує Володимир Державин, але йшлося, по суті, не про них, а про справді безперечну несполучність лірики Плузника, з яким завгодно тоталітаризмом. “Як страшно! Людське серце збідніло”. Ці слова Тичини імпували Володимирові Державинові як моральна домінанта поезії Плузника. Адже критичні принципи літературознавця, з яких він виходив при оцінці творів, базувались на трьох основних позиціях – естетика, мораль і вирази національного. На цьому зокрема наголошував Ростислав Єндик у ґрунтовному дослідженні про вченого [3]. Моральний бік літератури за Державиним, підкреслював він, – “не тільки, етичні засади, а й боротьба за віру в усесвітній порядкуючий фактор, щоб він став життєпосильним для нації” [3, 18]. Моральний чинник, на його думку, іманентно не пов’язується з мистецтвом слова, а тільки стає його необхідним “супроводом для беззастережного потвердження життя” [3, 19].

До цих державинських постулатів поезія Плузника максимально наближена, тому він щиросердно її “симпатизував”, акцентуючи на її спорідненості з “поточною мовою”, на лексичній виразності, моральному обов’язку та відповідальності за мовлене слово [7, 13]. І справді, Плузник часто у суперечках про вірші навіть знайомих і близьких йому авторів любив давати оцінку однією вбивчою фразою “А хіба це поезія?” Очевидно, тому в нього так багато ліричних роздумів з наголосом “що таке поезія?”

“Отже, не питати маємо – чи багато українській нації користи з песи-

містичної поезії Плужника? – завершує свої розмисли над поезією Володимир Державин, – з того, що він так гостро поставив питання “для якої радості і втіхи кожний з нас приходить і росте?” – і не дав на нього позитивної відповіді, а радше маємо казати (повторюю те, про що йшлося на початку статті словами Володимира Державина), як багато їй чести з тієї поезії! Бо честь нації – це щирість її мистецького генія [2, 96]. І як вивершення цих літературознавчих рецепцій Володимира Державина рядки з поезії Плужника, якими він, як і починав, завершує свої критичні роздуми:

*Цвітуть думки, а на слова скупіше...
Я знаю сам, – расту. Міняю лист.
– Нехай, кому не ліньки, пише,
що от, мовляв, запеклий песиміст...
Я ж почуваю так: скажу – бо мушу! –
хоч щось своє, не казане ніким;
Коли рядкам якимсь звіряти душу, –
тільки таким!*

1. Державин В. Поезія широти : До десятих роковин смерті Євгена Плужника / Володимир Державин // У задзеркаллі художнього слова : Вибрані праці / Володимир Державин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. – С. 56–72.
2. Державин В. Лірика Євгена Плужника / Володимир Державин // У задзеркаллі художнього слова : Вибрані праці / Володимир Державин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. – С. 84–97.
3. Єндик Р. Володимир Миколайович Державин / Єндик Ростислав // Володимир Державин. Афоризми. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1966. – С. 2–28.
4. Плужник Є. Три збірки / Євген Плужник. – Мюнхен : Ін-т літератури ім. М. Ореста, 1979. – 268 с.
5. Тайга М. Як умер на Соловках Плужник / Тайга Микола // Євген Плужник. Три збірки. – Мюнхен : Ін-т літератури ім. М. Ореста, 1979. – С. 241–249.
6. Токмань Г. Жар думок : Лірика Євгена Плужника як художньо-філософський феномен / Ганна Токмань. – К. : Академвидав, 2013. – 221 с.
7. Салига Т. Плужник поміж двох таборів : До 80-ї річниці з дня смерті поета на Соловках / Тарас Салига // Літературна Україна. – 2016. – № 4. – 4 лют. – С. 8–10, 13.
8. Череватенко Л. “Фатальний цей трикутник” / Леонід Череватенко // Євген Плужник. Змова в Києві. – К. : Дніпро, 1992. – С. 3–26.

АЛЮЗІЯ В МОДЕРНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ІНТЕРТЕКСТОВІ ПАРАЛЕЛІ

Стаття окреслює особливості модерного художнього дискурсу з ознаками інтертекстуальності. Алюзійні одиниці досліджуються як полівалентний компонент формування образу, який спряць творенню асоціативних рядів. З лінгвокогнітивної точки зору алюзійність розглядається як засіб переосмислення мовно-культурної дійсності, як передумова породження новелістичного мовомислення.

Ключові слова: алюзія, інтертекстуальність, алюзійний код, текст, дискурс, лінгвокультурема, мовна дійсність, образ, метафора, символ.

The article discusses the peculiarities of modern literary discourse that contains intertextual features. Allusion units are perceived as a polyvalent means of the image formation. The author of the article claims that in this regard they aim at creating associative arraiies. From the linguo cognitive prospective allusionality of text is viewed as a means of linguo-cultural reality reconsidering as the main precondition of the novel linguo-thinking creation.

Keywords: intertextuality, allusion, allusion code, discourse, linguo-cultural unit, language reality, symbol, image, metaphor.

Український модерний художній дискурс характеризується багатовимірним простором інтерпретацій. Складність модерних текстів зумовлена здатністю мовних одиниць виходити за його межі, тобто направляти реципієнта до передтексту. Такий “вихід із тексту” реалізовується на рівні інтертекстуальності. Інтертекстуальність розглядають як єдиний механізм породження нетрадиційних текстів.

На думку Н.В. Кондратенко, для українського модерного художнього дискурсу характерне виявлення ірраціональності художньої свідомості, актуалізація ролі творця, зневіра в раціональному пізнанні світу, внутрішній конфлікт світу та особистості, що виражається у внутрішніх пошуках людини [4, 60]. На текстовому рівні ці ознаки репрезентовані інтелектуалізацією прози, підвищеною увагою до інтертексту, тяжінням до мовних експериментів, ускладненням синтаксичної будови.

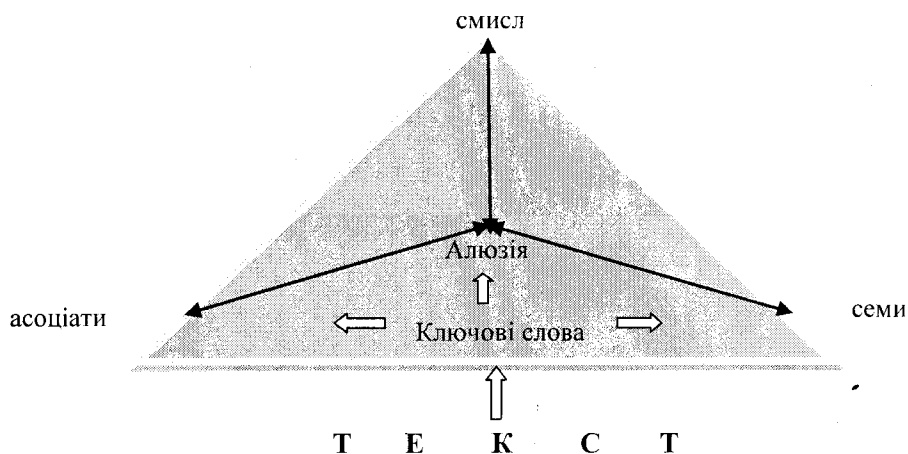
З одного боку, на тлі мовно-культурної дійсності з'являється неканонічний текст, що відходить від усталених норм, з другого, він не виключає звернення до художньої класики, до класичного передтексту, чим і зумовлена його неординарність і складність.

Для увиразнення актуальності теми, ідеї, образу, ситуації автор звертається до сюжетів відомих творів, використовує прецедентні тексти. Такі вплетені в тканину тексту елементи реалізуються на рівні алюзійного простору. Алюзія базується на спільних фонових знаннях адресанта й адресата і використовується адресантом для цілеспрямованого прирощення смислу до основного змісту повідомлення [1, 15].

На думку А.Б. Циренової, алюзія є вербальним засобом, за допомогою якого автор може виразити свої ідеї в більш стислій і короткій формі, для цього він замикає їх у деяку оболонку. Завдання читача – побачити цю оболонку в тексті й розкрити ідею, яка в ній міститься, приховану інформацію, що вона в собі таїть [13, 156]. Н.А. Фатеева зазначає: “іносказання” завжди проходить шлях дешифрування [12, 131].

Можна дійти висновку, що процес декодування алюзійних смислів у тканині тексту передбачає такі етапи:

- ✓ розпізнання ключових слів, висловів (лексичного оточення);
- ✓ виокремлення сем ключових слів;
- ✓ аналіз асоціативного ланцюга;
- ✓ розуміння смислового навантаження алюзійних одиниць на основі синтезу цих елементів:

В художньому тексті алюзії реалізуються на рівні мовного коду, в який автор закладає завуальований смисл, що інтерпретується читачем. Проникаючи в глибину тексту, який у категорійних ознаках і конститuentній організації відповідає моделі Смисл – Текст [6], вони заповнюють цю модель, нашаровують смислами та перебудовують її. Тканина модерних текстів становить сплетіння прецедентних імен, переспівів мотивів, текстів, сюжетів, що не лише є певними ілюстраціями до тексту, а й функціонують як окремі знакові повідомлення [4, 77]. Алюзійні елементи є шифром, у який закладений закодований смисл, ідея, намір тощо. Руйнуючи “карфаген традиційності”, алюзійність стає імпульсом до творення нового нетрадиційного погляду на вчорашню художність і на художність сьогодення крізь призму новелістичного мовомислення, нерідко іронічного.

Звернімось до тексту С. Жадана “Депеш мод”, у якому автор розгортає біблійний дискурс: *Заходить Юрік із пакунком драпу, бачить мене біля риби і теж не може від неї відірватись, бджоли знову заповзають в середину, і є в цьому щось настільки моторошне, що ми всі дивимось і не можемо відвести від цієї чортової риби погляду – і я, і Вася, і Чапай, і Юрік, і навіть Ісус на його розніятті, котре вибивається з п-під його сорочки, тильно-тильно дивиться на вижрану бджолами ромську рибину, і навіть відвернутись не може.*

За “Словником української мови”, риба – водяна хребтна тварина з непостійною температурою тіла, яка дихає жабрами і має плавці та шкіру, звичайно вкриту лускою [СУМ, т. 7, 526]. У межах словникової статті можемо виокремити основні (ядрові) семи мовної одиниці – *водяна тварина* та периферійні – *продукт харчування*. Аналізуючи лексику за євангельським текстом, спостерігаємо прирошення нових смислів: *Ісус узяв п'ять хлібів і дві рибини... поблагословив, розламав хліби й став роздавати учням, а учні – людям. А й дві рибини розділив між усіма. І кожний дістав, скільки хотів. І їли всі – й наситились* [7, 410]. Відбувається переміщення смислових акцентів за рахунок “мандрувань” сем: *їжа* – ядро, *водяна тварина* – периферія. Асоціативну зону семи їжа становлять: *пожива, люди, голодні, порятунок, життя*. Вони несуть додаткову імпліцитну інформацію щодо семантичного наповнення слова й стають сигналом для виникнення нового смислу: *рибина – спасіння, нове життя*.

Незважаючи на звернення автора до біблійного дискурсу, навряд чи в жадановому тексті алюзійна одиниця *рибина* синтезує словникові тлумачення й узагальнює всі наведені значення. Динаміка семантичної структури і смислові модифікації мовних одиниць визначаються контекстом: слово *рибина* перебуває у зв'язку з безпосереднім лексичним оточенням *чортова, вижрана бджолами, ромська*. Такий зв'язок пе-

редбачає переплетення та нашарування різнопланової семантики: *рибина* (спасіння, пожива) + *чортова* (проклята, нечиста сила) + *вижрана бджолами* від вижранний (*той, який з'їли* – у зневажливому значенні), + *ромська* (ромський – циганський; автор апелює до народного розуміння слова – це те, від чого відреклися, подібно до того, як начебто був проклятий рід циган). Мовні одиниці *вижрана бджолами*, *чортова*, *ромська* функціонують як оцінно-характеризувальні елементи лексеми *рибина* й стають каталізаторами її семантичних перетворень у межах тексту. Слово *рибина*, “приймаючи” нашарування конотацій свого лексичного оточення, продовжує зберігати значення їжі, але далеко не тієї, яку можна споживати. Алюзія на біблійний образ риби більше не відтворює поживу, спасіння чи нове життя, а наводить на ідею втрати цінностей і пріоритетів людьми та їх духовності загалом. Пильний погляд героїв та Ісуса на рибу символізує слабкість людини до спокус життя: *і є в цьому щось настільки моторошне, що ми всі дивимось і не можемо відвести від цієї чортової риби погляду... і навіть Ісус...* Алюзійні одиниці відображають відхід від тоталітарного мислення й відбивають нове бачення на ґрунті відтворення катастрофічності та апокаліптичності; так автор включає конотації іронії.

Модерні тексти містять систему відсилань від тексту до тексту, від образу до образу, від імені до імені. Введені алюзійні імена, факти стають смисловими кодами, які допомагають вилучити потрібну інформацію. Панівною вважається думка, що алюзія служить засобом переосмислення ознак, якостей, міфологічних, біблійних, історичних та інших персонажів чи подій на ті, про які йде мова в тексті [2, 110]. Маючи справу з алюзійною одиницею, читач ставить собі за мету вибрати ті ознаки з певного образу, які допоможуть йому розшифрувати закладений зміст, прочитати приховане повідомлення тощо.

У тексті С. Жадана знаходимо алюзію на *блудного сина*: *Прости мене мамо, блудного сина, я вже далеко не той, який був за часів нашого безтурботного дитинства... Блудний означає: 1. Який блудить, блукає, постійно змінюючи місце перебування; 2. Який рухається в різних напрямках, весь час переходить з одного предмета на інший; 3. Помилковий, неправильний* [СУМ, т. 1, 203]. Основні семи перших двох значень – це зміна траєкторії руху, переміщення, а стосовно третьої – хибність, помилка. Щодо алюзії *блудний син*, такі семи лише частково висвітлюють її смисл та вказують на людину, що постійно буває в різних місцях, змінює своє перебування, можливо, робить щось помилкове. Проте, відповідно до контексту, ця картина уявляється як неповна, образу бракує чіткості, тому розглянемо алюзійну одиницю у сукупності всіх її семантичних елементів як культурний “згусток” смислів.

У “Словнику української мови” зазначається: *Блудний син* – людина, що після довгих блукань і розпусного життя з каяттям повертається до своєї родини [СУМ, т. 9, 178]. Ключові вислови *довгі блукання, розпусне життя, каяття* вибудовують низку асоціативів:

Довгі блукання: хиткість у поглядах та вірі; непостійність, невизначеність, суперечності, невідомість.

Розпусне життя: гріх, зло, аморальність, непристойність, неслухняність, нестійкість до спокус, довгий шлях.

Каяття: визнання провини та гріха, спокута, вияв жалю. Таким чином, апелюючи до біблійного дискурсу (до притчі про блудного сина), виокремлюючи необхідну інформацію з асоціативних рядів, читач самостійно формує образ героя в тексті, пізнає стиль його життя – тим самим декодує введеному в текст алюзію.

Ураховуючи складність розпізнавання та інтерпретування алюзійних одиниць, виділимо їхні види: 1) алюзії,

які є цілком очевидними та зрозумілими, – “прозорі” алюзії, про них сигналізує алюзійне слово у формі імені, факту тощо; вони стають “смысловими скріпками” алюзійного процесу, направляють читача до джерела інформації та допомагають розшифрувати закодований смисл; 2) алюзії, які є незрозумілими, прихованими за тлом мовних кодів, – “завуальовані алюзії”, значення яких закладене в тіні ключових слів та асоціатів. В.В. Рижкова називає подібні алюзійні одиниці маркованими та немаркованими [11, 11]. У межах тексту ключові слова, їхні семи та асоціати доповнюють одні одних, нашаровують смисли і таким чином у своїй сукупності творять тло прихованого смислу алюзії. Далі справа за читачем, котрий, “виловлюючи” знакові повідомлення з такого виду мовних елементів, апелює до своїх фонових знань і декодує задум автора.

Наявність прозорих алюзій простежуємо в тексті Ю. Іздрика: *і навіть коли самота пожиттєва / кидас у розпачі весла /я вірю – мене ти надкусиш мов сва /і це буде просто чудесно...* Автор уводить код у формі алюзійного імені *Сва*. Семи жіноча *стать*, ім'я формують образ: *схильна до гріха, піддатлива спокусам*, однак чи ця інформація була основним повідомленням? Спробуємо визначити актуальність та смислове наповнення фрази *мене ти надкусиш мов сва*. Зазвичай у тексті спостерігаються логічно виправдані зв'язки мовних одиниць, у яких міститься вказівка на смислове навантаження повідомлення. За законами логіки формація *надкусиш мене* неможлива, оскільки *надкушувати* означає відкушувати частину чого-небудь [СУМ, т. 5, 71]. Такий образний вираз виникає, на нашу думку, в результаті трансформації смислу лексеми *надкушувати* у значення *пізнавати*, що супроводжується функціонуванням у межах синтаксичних зв'язків тексту порівняльної конструкції *мов сва* з асоціатами *райський сад, змій, яблуко,*

спокуса, гріх, пізнання, вигнання. Умовою прирощення нового значення стало переміщення виокремлених вище асоціатів до ядра семантичного наповнення лексеми *відкусити* та залучення до алюзійного коду порівняльного сполучника *мов*, який реалізувався в тексті як носій семантичного навантаження; це, власне, і зумовило можливість схарактеризувати поняттєві межі алюзії. Отож, як і лексичні, так і граматичні одиниці здатні декодувати алюзійне повідомлення. Н.А. Фатеева зазначає: властивість передавати алюзійний смисл притаманна одиницям не тільки лексичного рівня, а й граматичного, а інколи навіть і словотвірного [12, 134].

Якщо в тексті Ю. Іздрика знаходимо мовні ключі до зашифрованої інформації у вигляді алюзійного імені *Сва*, то в тексті О. Ляснюк безпосередня алюзія відсутня, знаходиться в тіні ключових слів, асоціативних одиниць тощо. Такі алюзії утворюють систему натяків, недомовок, кодів часто без “смыслових скріпок”, що і простежується в тексті: *привезли у подарунок / кедрового горіха / із Сибіру / а він / має запах / очей тих / кого знищили...* Спостерігаємо комплекс мовного коду *кедровий горіх із Сибіру із запахом знищених очей*, в межах якого основна увага зосереджується на актуальному значенні ключових слів та їхніх асоціатів: *Сибір – висилання людей, репресії, смерть; знищені очі – людина, її зумисне створена загибель; волоський горіх – розум, рідкість, особливість, цінність*. Асоціативні ряди актуалізують образ у свідомості носіїв мови та імпліцитно прирощують нові смисли: простежуємо семантичний зсув лексеми *пахнути* (видавати, виділяти який-небудь запах [СУМ, т. 6, 100–101]) і домінування семи *нагадувати* (примушувати згадати про кого-, що-небудь [СУМ, т. 5, 45]). Семантичні наповнення ключових слів та образні асоціації відтінюють приховану алюзію історичного характеру – це період репресій інтелігенції.

Складною для розуміння є алюзійність тексту В. Голобородька: *Те, що почалося глибоко під землею о першій годині ночі, – не має закінчення / Вони довго жили у клітці тіла, / ті криваві, як маки, солов'ї / і от вони вирвалися на волю/крізь криваві отвори ран. / Ой, як вони радісно защебетали, / як радісно полетіли між дерев... / А він лежав на землі. / (Це його тіло було кліткою кривавим солов'ям). /... А над ним щебетали криваві солов'ї, що мати не дочекається сьогодні сина, що жінка не дочекається сьогодні чоловіка, що діти не дочекаються сьогодні батька... / І щебетали криваві солов'ї / А потім, потім чорні ріки потекли вулицями / стікаючи в одну ріку.* Наведено низку мовно-культурних кодів, що творять смисловий простір тексту: зашифрована метафорика й алюзійність стають засобами сучасного світорозуміння та мовомислення голобородьківського тексту. Виникає запитання: хто ж оті солов'ї, чому вони криваві?

Лінгвокультурема *солов'ї* характеризується основними семними компонентами: *птиця, символ співучості українського народу*, проте в тканині тексту лексична одиниця не розглядається окремо від атрибутивного компонента *кривавий*, оскільки він сигналізує про наявність основних ознак лексеми. *Кривавий* – це 1) прикм. до кров; 2) залитий кров'ю, закривавлений; 3) який має колір крові; червоний, багрянний; 4) пов'язаний із пролиттям крові, з жертвами; кровопролитний [СУМ, т. 4, 337]. У межах зв'язку *соловей + кривавий* розвивається низка асоціацій: *кров, рани, смерть, жага* тощо. “Сплутує карти” порівняльна конструкція *криваві як маки солов'ї + радісний щебет*: *Ой, як вони радісно защебетали, / як радісно полетіли між дерев... Що приносять солов'ї своїм співом? З точки зору історичного дискурсу, це символ пам'яті жертв Першої світової війни, а згодом – жертв усіх військових та цивільних збройних конфліктів, починаючи із*

1914 року. Народ зазвичай вбачає у квітці символ сонця, безкінечності життя, гордості, пишної краси та волі, хоча не виключено також і символічне значення смерті. Асоціативні ряди трагічності навколо компонента *кривавий* поповнюються за рахунок нових асоціативних одиниць, які згущуються навколо лексеми *мак*: *щастя, тепло, світлість помислів, життя, певною мірою трагізм*, проте таке різнопланове за своєю семантикою схрещення асоціатив не формує цілісності та повноти закодованого смислу. Вказуючи на ознаку солов'їв (схожі до маків у своїй кривавості, яку одне зі значень словника подає як зв'язок із пролиттям крові), автор апелює до червоного кольору (червоний – той, що має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків [СУМ, т. 11, 296]). За рахунок залучення автором колоратива із семами *пурпуровий, палкий, кров'яний* спостерігаємо імпліцитне прирощення смислу до лексеми *солов'ї*.

Відбувається, як бачимо, актуалізація невластивих для мовної одиниці *солов'ї* семантичних ознак кровопролиття, трагічності, суму, того, що приносить смерть і нещастя. Підтвердженням такого закодованого смислу слугують конструкції *мати не дочекається сьогодні сина, жінка – чоловіка, дочка – батька, у яких не дочекались* актуалізується в значенні *більше не побачити* та виступає як експресема, що підсилює мотив суму та скорботи. Ймовірно, через призму алюзійності автор описує трагедії на шахтах, де було забрано безліч життів, а ті речовини, що викидаються назовні в результаті вибухів, мабуть, бачаться автору саме як *криваві солов'ї*, що потім *чорними ріками потечуть вулицями* (хоча не виключається й інша інтерпретація тексту).

Здатність алюзійних одиниць вибудовувати асоціативні зв'язки є важливою передумовою для розуміння алюзії загалом. Асоціати деформують синтак-

тико-семантичну сполучуваність та логічність викладу закодованого смислу, які виникають на алюзійному тлі. В.І. Кононенко зазначає, що асоціативно-образні уявлення містять смисловий компонент антитези, антиномії, часом алюзії [6]. Приміром, алюзивний образ *святі з паперовими німбами* у тексті Ю. Андруховича “Рекреації” вибудовує ланцюг асоціатів, на основі зближення несхожості компонентів та їх антиномій: *і тоді, коли на чортопільській ратуші вибило дванадцятку все почалось. З боку колишньої вулиці Сакраменток сунула грандіозна процесія перебранців... і от вони уже йдуть повз нас, сурмлячи в сурми й різки... їх ціле море в масках і з розмальованими фізіями. То були Святі з паперовими німбами, Гетьмани, Ченці... Лемент і гуркіт вони зчинили неймовірний...* Автор руйнує архетип святого принципом побудови алогічності семантичних значень *святий + паперовий німб* (поєднання семантично непеєднуваного), формуючи смислове поле асоціатів: *речовина (певною мірою м'яка), здатність до деформації, легкість знищення*. Асоціативне тло накладає відбиток на первинне значення німба: німб – саяво, намальоване у формі круга навколо голови або над головою (на іконах, картинах релігійного змісту та ін.), як символ святості [СУМ, т. 5, 424].

Ядро сема цього поняття (в межах словникової статті) – святість – актуалізується також і в тексті. Контекст не дозволяє опустити взаємозв'язок компонентів *німб і паперовий*. Мабуть, не випадково автор обирає матеріалом для німба папір, паперовість постає як атрибутивний елемент цієї лексичної одиниці, що виконує оцінно-характеризувальну функцію та, залучивши асоціати, формує ознаки німба і святого, а отже, і образ загалом: *паперовий (нестійкість, гнучкість, зміна форми) + німб (святість) + святий (чистота, зв'язок із божественною силою)*. Внаслідок такого зв'язку актуалізується новий

смысл лексеми: *нетривала, непостійна святість*. Одягаючи на святого німб із паперу, автор наділяє його хиткістю віри та фальшивістю поглядів на пріоритетні цінності людини. В образі паперового німба реалізується конотація іронії над “модерною праведністю”. С.Я. Єрмоленко зазначає з подібного приводу: це такий “новий” для сучасної лінгвокультурології метод, який доповнює метод слова і речі методом індивідуальної рефлексії над словом [3, 11].

Український модерний художній дискурс відзначається полісемічністю й неоднозначністю прочитання закодованого смислу. Автор, творячи художню реальність на тлі алюзійності, залишає за читачем право обрати той ключ декодування імпліцитності, який є близьким до світобачення й мислення самого реципієнта. Сприймаючи художній текст як лінгвокультурологічне явище, усвідомлюємо ті значення слів, які пропонує конкретика мовленнєвого оточення, причому не обов'язково одне з тих, які містяться в тлумачному словнику, принаймні воно може отримувати додаткові конотації, викликані асоціативно-оцінними нашаруваннями, алюзійними підтекстами тощо [6]. На нашу думку, складність алюзії зумовлена її здатністю до семантичної валентності, яка супроводжується виникненням подвійного семантичного наповнення, що нерідко призводить до семантичних варіювань у межах текстової інтерпретації.

Наведемо приклад: у романі “Рекреації” Ю. Андрухович уводить фольклорну алюзію на едельвейс: *екстравагантне подружжя росіян, чи, може, якихось євреїв, такі собі романтики, що наважилися відпочити на огидних карпатських турбазах, де коридори пахнуть карболкою, а мінеральна вода нафтою, але нічого, хай ідуть шукати в горах свій едельвейс*. У “Словнику української мови” знаходимо: *едельвейс* – багаторічна гірська трав'яниста рослина родини складноцвітих, густо вкрита білими волосками; суцвіття її квіток схо-

жі на білі зірки [СУМ, т. 2, 454]. Народне бачення наділяє квітку символічним смислом – значенням сили, що здатна ошасливити людину: едельвейс росте високо в горах, де не ступала нога людина, знайти її означає здобути щастя, любов та довговічність. У художньому тексті простежуємо семантичний зсув слова, оскільки лінгвокультурема, набувши іронічного, нівелює своє первинне смислове наповнення. На місці нейтралізованих сем: *рослина, квітка, щастя, любов* з'являються пристосовані до художньої ситуації тексту домінантні семи: *комфорт, гроші, видовища, жадоба* – ідеться про “едельвейс сьогодні”, за яким так ганяються примітивні люди, – звідси *огидні турбази і вода із запахом нафти*. Едельвейс постає баченням та відтворенням автором матеріального світу.

У текстах модерного художнього дискурсу простежуємо прагнення авторів до індивідуальної алюзійності через метафорику мислення, що часто призводить до складності декодування інформації, а то й до її сфальшивування. Прикладом, в О. Ірванця у тексті “Хтось говорить про гроші...” наявне переосмислення цінностей життя крізь призму метафоричного мислення: *Хтось говорить про гроші / А для мене з цих пір / Листя чорної груші – / Найдорожчий папір... / Найжорстокіша в світі / Девальвація мрій*. Нетрадиційний погляд автора на переорієнтацію пріоритетів досягається введенням семантично алогічної конструкції: *девальвація мрій*. Текст О. Ірванця викликає низку неоднозначних розшифрувань: чому саме *листя чорної груші* є найдорожчим для автора? Іронізуючи над матеріалістичними поглядами, автор ностальгійно окреслює індивідуальне кредо тексту, що скеровує реципієнта до життєвого шляху автора. Індивідуалізація метафоричного мислення виникає на тлі автобіографізму та спогадів – тобто в межах алюзійності.

Для відображення мовно-культурної дійсності автори експериментують

на всіх рівнях тексту, “вивертаючи” його лінгвістичну сутність, маніпулюючи лексичними одиницями. Текст І. Ремарука “Різдво”, наприклад, являє собою колаж різновекторної алюзійності, метафоричності та антиномій: *Множитьься зоря / у твердих снігах у дзеркальних мурах / із дороги збилися / тріє царі у маскхалатах / ясна пані / клубок розмотує вузлики тихо зв'язус / стомлений тесля дримає / при цербатій сокирі / око ліхтарика / вихоплює з темряви велетенські ясла / обігрілося немовля / під боком у мінотавра*. На перший погляд, у тексті реалізовується алюзія на народження *Месії*, але чому воно під боком у мінотавра? Ким є це дитя – Спасителем, уособленням “божого благодаті” чи передвісником трагізму людства? Простежуємо зв'язок семантично зіставлених несумісних за смислом ключових слів *новонароджене дитя (непорочне, безгріховне)* та *мінотавр (люте страховисько, якому в жертву приносили юнаків і дівчат, певною мірою нечиста сила)*. Автор протиставляє біблійний дискурс міфологічному; здається, антиномічні назви *дитя – мінотавр* мали б суперечити одні одним і розходитися в тексті, адже лексема *мінотавр* вибудовує низку антонімічних асоціатів (зло, страх, горе, нещастя) до асоціативного поля лексеми *дитя* (добро, щастя, непорочність). Таке поєднання стає каталізатором відходу лексичної одиниці *обігріватись* від її первинної семантики й актуалізує семантику, набуту в межах контексту: *прийняти, приєднатись*. Несподівані авторські асоціації у своїй сукупності творять цілісну картину художньої дійсності, моделюють погляди автора на сучасність, декодують смисл.

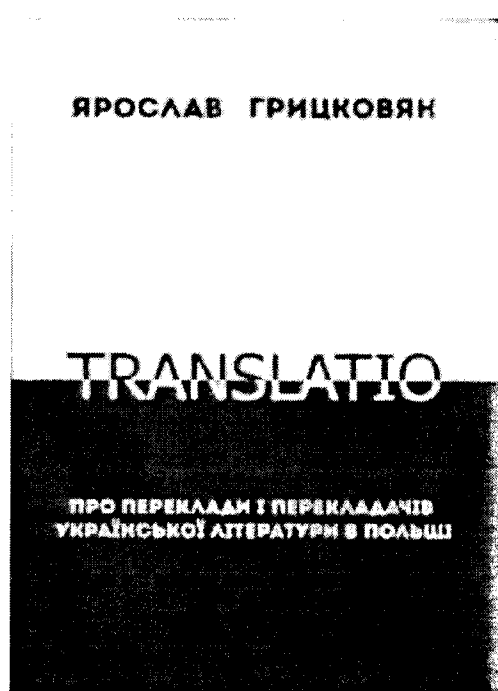
Отже, модерний художній дискурс характеризується тяжінням до мовних експериментів, ламанням стереотипів і канонів текстуальної традиційності. Відмова від усталеного й архетипного простежується у взаємодії тексту з інтертекстуальністю [11, 11]. Інтертекст-

туальність повністю змінює статус тексту: дискретність і різnorodність стають його конститутивними особливостями [10, 6]. Алюзія може виникати як специфічний натяк, особливість якого в іно-сказанні, або шляхом використання яко-го-небудь імені чи назви, відсиланні до певного літературного твору чи історичного факту [7]. У художньому модер-ному дискурсі алюзійність розглядаєть-ся не лише як згадка на тлі прецедент-ності, а як засіб фомування образу, де-кодування інформації. Потенційна від-критість мовних одиниць алюзійного простору розкриває нові можливості для різноманітних смислових трансфор-мацій, що в тканині текстів прирошують нові смисли та формують багатогран-ність образів. Мета алюзії організувати запозичені елементи в такий спосіб, щоб вони виявилися вузлами зчеплення семантико-композиційної структури но-вого тексту [12, 129].

1. *Ахманова О. С.* Словник лінгвістичних тер-мінів / Ахманова О. С. – М. : Вища школа, 1993. – 178 с.
2. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвисти-ческого исследования / Илья Романович Гальперин. – [5-е изд., стереотип.]. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
3. *Єрмоленко С. Я.* Мовно-естетичні знаки в історії літературної мови / Єрмоленко С. Я. // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С.11.
4. *Кондратенко Н. В.* Синтаксис українського модерніського і постмодерніського худож-нього дискурсу : [монографія] / Н. В. Конд-ратенко ; за ред. К. Г. Городенської. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2012. – 328 с.
5. *Кононенко В. І.* Лінгвопоетичні виміри су-часного текстотворення [Електронний ре-сурс] / В. І. Кононенко. – Режим доступу : <http://www.movosnavstvo.org.ua>.
6. *Кононенко В. І.* Смислові конотації в струк-турі тексту [Електронний ресурс] / В. І. Ко-ноненко. – Режим доступу : <http://www.library.univ.kiev.ua>.
7. *Краузе Й.* Біблія для молодих / Й. Краузе, С. Террієн. – Загреб : Krscanska sadasnjost, 1989. – 529 с.
8. *Кропива Ю. В.* Алюзії в публіцистичному тексті на матеріалі журнальних статей українського інтернет-видання “Політика і культура” [Електронний ресурс] / Кропи-ва Ю. В. – Режим доступу : <http://periodicals.karazin.ua/philology/article/view/1796>.
9. *Кузнецова Е.* Обучение навыкам иденти-фикации, интерпретации и формирования аллюзий русского языка студентов-ино-странцев высокого продвинутого уровня [Електронний ресурс] / Кузнецова Е. – Режим доступу : http://www.distinguishedlan-guagecenters.org/other/Book_1_Sociocultural_Compentence_Part_Two_Allusions.
10. *Переломова О. С.* Лінгвокультурні коди ін-тертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект : [моно-графія] / О. С. Переломова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 208 с.
11. *Рижкова В. В.* Реалізація категорії інтертек-стуальності в американському художньому тексті XIX–XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Риж-кова В. В. – Х., 2004.
12. *Фатеева Н. А.* Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Фатее-ва Н. А. – Изд. 3-е. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.
13. *Цыренова А. Б.* Аллюзия как средство выра-жения авторской интенции (на материале английского языка) / А. Б. Цыренова // Вест-ник ЧГУ. Серия: Филология. Искусствове-дение. – 2010. – Вып. 21 (202). – С. 155–161.

Словники

СУМ – Словник української мови / голов. редкол. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

ДОСЛІДНИК ПЕРЕКЛАДІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ В ПОЛЬЩІ

Нещодавно (у 2015 році) Товариство “Український народний дім” у Перемишлі видало цікаву й цінну книжку професора-українця (та ще й україніста-дослідника) з Польщі (Кошалін) Ярослава Грицков’яна “Translatio. Про переклади і перекладачів української літератури в Польщі”. – Перемишль, 2015. – 522 с.

Книжку цю й насправді було б важко переоцінити, оскільки в ній занотовані, зафіксовані (і навіть окремі прокоментовані) усі українські літературні праці (переважно художні та публіцистичні твори), які були перекладені польською мовою в Польщі. Тільки побіжний перегляд назв цих перекладів викликає подив і дає можливість усвідомити, наскільки великим і вагомим був інтерес сусіднього польського народу до творчості українських письменників, авторів публіцистичних та науково-

популярних праць. Можна з певністю стверджувати, що немає жодного більш чи менш відомого українського письменника XIX–XX ст., твори якого не були б перекладені польською мовою. Причому, що важливо відзначити, перекладачами були в основному самі ж поляки, які на власний розсуд вибирали собі українські твори для перекладу.

Звичайно, в тому, що окремі літературні твори одного народу перекладаються на мову іншого, немає нічого дивного, це закономірний процес; так людство взаємозбагачується, знайомиться з укладом життя, звичаями та найбільшими цінностями іншого народу, але в нашому випадку, незважаючи на не завжди рівне й дружнє ставлення одного народу до іншого (поляків до українців і навпаки), простежується особливе зацікавлення українською літературою в Польщі, що підтвердив своєю скрупульозною, сумлінною працею Ярослав Грицков’ян.

Як відомо, у 80-х роках минулого століття Інститут української літератури Академії наук України приступив був до створення багатотомної праці “Українська література в загальнослов’янському і світовому контексті”. Професор тодішнього Івано-Франківського педінституту імені Василя Стефаника Володимир Полек мав доручення укласти бібліографію перекладів української літератури в зарубіжній славистиці від 1800 до 1945 року. Про це писав до Я. Грицков’яна професор Григорій Вервес у кінці листопада 1983 року, а заодно запропонував йому підготувати наукову бібліографію “Українська література в польській критиці й перекладах в ПНР за 1945–1980 рр.”. Про те, що він

успішно впорався із цим завданням, за-свідчує лист Валерії Ведіної, написаний до Я. Грицков'яна в лютому 1987 року. Ось її слова: "Велике Вам спасибі за сумлінно підготовлену бібліографію рецензій української літератури в Польщі після 1945 р. Вже готуємо її до друку"¹. Отже, Я. Грицков'ян уже тоді був відомий як визначний літературознавець і бібліограф. Можливо, що в рецензованій книжці використані й напрацювання В. Полека, але сумніву немає, що в укладанні бібліографії українських перекладів у Польщі від початку ХІХ і майже до кінця ХХ ст. є велика заслуга Я. Грицков'яна.

Високо оцінив дослідника українських творів, рецензій на них чи їхніх перекладів у Польщі науковий консультант Я. Грицков'яна, визначний польський літературознавець, дослідник української літератури Мар'ян Якубець. Він пише до Я. Грицков'яна: "Przed paru dniami otrzymałem... tom XII "Studia polono-slavika orientalia", w którym zamieścił Pan przez tyle lat z taką dokładnością i sumiennością przygotowaną *Bibliografię przekładów i polskiej ukrainistyki literackiej za lata 1945–1985*. Jestem pełen podziwu dla tej pracy. Składam Panu nie tylko serdeczne gratulacje, lecz także osobiste podziękowanie. Nigdy nie odnotowałem sobie swoich wystąpień w druku, zwłaszcza tych drobniejszych. Dopiero Pan uświadomił mi ilość moich ukrainistycznych wystąpień w druku, lepszych czy gorszych, bardziej lub mniej znaczących w naszej dyscyplinie. Tą swoją znakomicie przygotowaną bibliografią udowodnił Pan, że polska ukrainistyka literacka zajmuje zdecydowanie pierwsze miejsce w Europie. Warto aby o tym pamiętano na Ukrainie" (Translatio, с. 174). Слова М. Якубця підтверджують висловлену на початку думку про зацікавленість польської гро-

мадськості українською літературою. Крім того, він підкреслив особливу старанність, точність і сумлінність Я. Грицков'яна при укладанні бібліографії, неабияку важливість його ("znakomicie przygotowanej") праці.

Отже, в книжці подана бібліографія польських перекладів української літератури від 1823 до 1986 року. Як пише упорядник цієї книжки Володимир Пилипович, усе-таки чехи раніше почали цікавитись українською літературою, ніж поляки, про що свідчить бібліографія перекладів українських творів чеською мовою від 1814 до 1964 року, укладена Орестом Зілинським ("Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků 1814–1964"). Правда, як пише В. Пилипович, він знайшов десь згадку С. Бандтке про І. Котляревського від 1815 року, однак у цьому переліку її немає. Немає в рецензованій книжці й відомої праці Івана Могильницького "Вѣдомость о язицѣ рускѣмъ" у польському перекладі Л. Набеляка під назвою "Rozprawa o języku ruskim", надрукованої в 1829 році в газеті "Czasopismo naukowe księgozbioru imienia Ossolińskich". Можна взяти до уваги, що книжка Я. Грицков'яна зорієнтована в основному на фіксацію перекладів літературних творів, а це праця мовознавча, але при уважному перегляді книжки у ній можна зустріти й мовознавчі праці, наприклад, праця Маркіяна Шашкевича "Azbuka i abecadło", Івана Вагилевича "Gramatyka języka małoruskiego w Galicyi", Омеляна Огоновського "O ważniejszych właściwościach języka ruskiego" тощо. Та всього охопити, звичайно, неможливо.

Отже, першою польськомовною працею, яка є в багатій бібліографії Я. Грицков'яна і в якій є згадка про українську літературу, зокрема про І. Котляревського, була солідна книжка Б. Лінде на 578 с. "Dodatki do Mikołaja Grecza Rysu historii literatury rosyjskiej", надрукована у Варшаві в 1823 році. Пізніше були інші публікації польськомовних рецензій, оглядів тощо. Тут можна

¹ Див.: Ярослав Грицков'ян. Translatio. Про переклади і перекладачів української літератури в Польщі. – Перемишль, 2015. – С. 162. (Далі безпосередньо в тексті у дужках зазначатимемо: Translatio.)

назвати матеріали “О поезји Руси” (“Pólnoc”, 1835, № 3); “Literatura małosruska. Osnowianenko wydał w Moskwie “Małosrosijskije powiesti” Znajdzie tu czytelnik wiadomości o Hajdamakach, i Kozakach” (“Rozmaitości”, 1835, № 10); “W narzeczcu małosruskim odznacza się teraz znakomity powieściopisarz i dramatyk Gričko Osnowianenko” (часопис “Rozmaitości”, 1841, № 40); “О literaturze ruskiej” (надруковано в 1837 році в часописі “Przyjaciel Ludu”, Т. 2 – про П. Гулака-Артемовського, Г. Квітку-Основ’яненка, Т. Падуру); Т. Євцького “Literatura małosrosijska” (Jutrzenka, 1842 рік – про І. Котляревського, Т. Шевченка Т. Падуру); Я. Головацького у його ж перекладі польською мовою “Podróż po Halickiej i Węgierskiej Rusi”, що була опублікована в 20 номері часопису “Jutrzenka” за 1842 рік; Т. Леонтовича “Odpowiedź na artykuł o nieistnieniu Rusinów” umieszczony w numerze 2-gim “Dziennika Narodowego” (Львів, 1848 – про І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Костомарова та ін.); А. Петрушевича “Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości” (Львів, 1848 рік – про І. Котляревського); А. Яновича “Pobieżny przegląd rusińskiej literatury” (“Tygodnik Poznański”, 1862 рік – про Т. Шевченка П. Куліша, Марка Вовчка, Є. Гребінку) і багато інших публікацій – за хронологією аж до 1985 року.

Якщо говорити про ранні публікації перекладів творів українських письменників, то, мабуть, чи не одним із перших був переклад балади П. Гулака-Артемовського “Твардовський” (“Dziennik Warszawski”, 1827, т. 9). У 1829 році у цьому ж часописі був надрукований твір Тимка Падури “Zołotaja boroda”, у 1842 році у Львові його “Pienia”, а в 1844 – “Ukrainky z nutoju”; у 1842 році в часописі “Jutrzenka” в перекладі Т. Євцького був опублікований вірш Левка Боровиковського “Czarnomorzec”. 1836 року вийшла у світ окремою брошурою, як уже згадувалося, праця Маркіяна Шашкевича “Azбука i abecadło”, хоч це

був не літературний твір, а полемічна стаття у відповідь на пропозицію Й. Лозинського запровадити в Галичині латиницю, тобто польське абетцядло. Близьким до М. Шашкевича був Микола Устянович, який 1848 року у Львові надрукував спогад про побратима “Cieniom Marcyjana Szaszkiewicza. Ku wiecznej jego pamięci”. Чимало було перекладів польською мовою творів Пантелеймона Куліша, зокрема, у 1843 році в часописі “Ateneum” були надруковані його два твори – “O tym, dlaczego w Woroneżu wysechl staw” та “O tym, co się zdaryło z kozakiem Burdiugiem”, а в 1845 році у Вільно – “Powieści małosrosijskie”. Були його переклади і в пізніші роки.

Багато було написано чи перекладено польською мовою з праць Івана Вагилевича. Це “Pogrzeb u Słowian” (1841), “Medal ruski” (1842), “Spotkanie” (1842), “O mieszkańcach wschodniej części gór Karpackich” (1844), “Gramatyka języka małosruskiego w Galicyi” (1845) і ціла низка інших, які були надруковані в різних польських газетах чи журналах. Усього в книжці Я. Грицьков’яна налічується 35 позицій – як праці самого І. Вагилевича, так і присвячені йому і надруковані вже у пізніші часи, аж до 1965 року.

Тут перелічені лише деякі ранні переклади та оригінальні польськомовні праці українських авторів, але й вони дають змогу побачити, наскільки широким було зацікавлення польського читача українською літературою уже в першій половині ХІХ ст. Зрештою, польську культурну громадськість цікавили українські твори й більш раннього часу. Автор цієї унікальної книжки виділив спеціальний розділ для презентації перекладів творів давньоукраїнської літератури. Ці переклади, правда, здійснені уже в пізніші часи. Поза увагою польських дослідників не залишився, мабуть, жоден більш-менш відомий твір давньої української літератури. Є цілі низки публікацій, рецензій оглядів, присвячених таким визначним особистостям, як Памво Беринда, Іван Вишенський, Зиза-

ній Лаврентій, Зіновій Кліментій, Георгій Кониський, Іван Некрашевич, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Єпіфаній Славинецький, Мелетій Смотрицький, Кирило Транквіліон-Старовецький та інші. Крім того, є кілька перекладів творів анонімних авторів (наприклад: “Płacz mnichów kijowskich (głos pisarza soboru)” в перекладі О. Лапського тощо). На цілих шести сторінках занотовані рецензії чи статті різних польських дослідників тих чи інших давньоукраїнських творів. Можна назвати переклад М. Туранець праці М. Гузія “Dwa najstarsze intermedia ukraińskie” (“Pamiętnik teatralny”, 1960), Б. Струмінського “Wiersze ukraińskie z początku XVII wieku na marginesach “Minei prazdnicznej” z XVII wieku” (“Slavia Orientalis”, 1960), цілу низку статей В. Вітковського, присвячених дослідженню мови давніх українських творів (“Uwagi o ukraińskim języku literackim XVII wieku”, Warszawa, 1968; “Język literatury ukraińskiej XVII wieku (Problemy badań)”, Kraków, 1966; “Elementy cerkiewne w ukraińskim języku literackim”, Kraków, 1969; “Przyczynek do badań nad poezją staroukraińską”, (“Slavia Orientalis”, 1967); праці Михайла Лесіва (“Fonetyka zachodnioukraińskich utworów dramatycznych XVII i początku XVIII wieku”, Lublin, 1965; “Odmiana czasowników w zachodnioukraińskich utworach dramatycznych XVII i początku XVIII wieku”, (“Slavia Orientalis”, 1967); аж 12 публікацій Павліни Левін, 7 праць Р. Лужного, низка статей та рецензій Стефана Козака та інших.

Звичайно, найбільше уваги в польському літературознавстві приділено генієві українського народу, поетові Тарасові Шевченкові. Щоб тільки навести перелік різноманітних його поетичних творів, перекладених польською мовою, і рецензій на них, знадобилося б понад 30 сторінок (у книжці Грицьков’яна – це с. 305–337). На жаль, у монографії немає чіткої хронологічної послідовності перекладів Шевченкових творів чи від-

гуків на них, але видається так, що вперше була перекладена його поема “Гайдамаки” у Вільні 1861 року (пер. Л. Совінський). “Кобзар” у перекладі Вл. Сирокомлі був публікований у 1863 році, також у Вільні. Під 1864 роком зазначені три переклади – “Kozacka dola”, “Duma o atamanie Podkowie”, “Nie modliła się do Boga” в перекладі А. Гожальчинського (різні видання) та в його ж перекладі “Boże Narodzenie w oddali od ojczyzny” і “Duma przedśmiertna” (обидва – “Przyjaciel domowy”) 1965 року. Поема “Кавказ” уперше була перекладена 1866 року П. Стахурським (“Dziennik Literacki”). Далі майже кожного року з’являлися в польських виданнях ті чи інші перекладені польською мовою поетичні твори Т. Шевченка чи відгуки на них.

Наприклад, його “Заповіт” уперше був перекладений 1868 року (пер. П. Свенціцький), потім 1872-го – переклав А. Гайдецький, 1911-го – Г. Даниловський, цей же переклад був опублікований у 1914 році, а в 1920 його переклала З. Войнаровська, у 1921 – Й. Лободовський, у 1933 – новий переклад під іншим заголовком З. Войнаровської, у 1934 – Фр. Блотницький та К. Яворський (різні переклади), у 1938, а потім у 1961 – Я. Івашкевич, у 1976 – М. Юрковський, у 1977 – Є. Єнджеєвич, у 1978 – О. Лапський. За браком місця тут не подаємо назв видань, але виходили вони в різних містах Польщі (див. Translatio, с. 311).

Неодноразово були перекладені його поеми “Кавказ”, “Гайдамаки”, “Катерина”, “Наймичка”, періодично від другої половини ХІХ ст. виходили різноманітні збірки вибраних поезій. Не злічити різноманітних рецензій, досліджень, відгуків, статей тощо як польських літературознавців, так і українських авторів у польських перекладах. З українських авторів найбільше публікацій мав Іван Франко, який писав їх польською мовою і друкував у різних польських виданнях. Є тут праці М. Драгома-

нова, В. Щурата, С. Тудора, П. Карманського, С. Кирилюка, І. Драча, М. Шагінян та ін., а з польських авторів багато уваги і своїх літературознавчих праць присвятили Т. Шевченкові Є. Єнджеєвич (згадати б тільки його книжку "Nose ukraińskie, albo rodowód geniusza", у якій автор дуже зворушливо й щиро описав нелегке життя і творчість Т. Шевченка і яка, між іншим, була першою польською книжкою, прочитаною автором цих рядків під час самостійного вивчення польської мови), М. Юрковський, О. Лапський, автор книжки, про яку йдеться, Я. Грицков'ян, С. Козак, мовознавець М. Лесів та інші, але чи не найбільше позицій у переліку праць польських дослідників творчості Т. Шевченка має Мар'ян Якубець.

Багато уваги, перекладів, публікацій, досліджень присвятили польські літературознавці та перекладачі іншому титанові українського духу і слова – Іванові Франкові. Автор книжки "Translatio" змушений був також виділити аж 24 сторінки (с. 279–302) для фіксації всіх польських перекладів Франкових творів та літературознавчих статей про нього.

Як видно з книжки Я. Грицков'яна, першим було перекладено польською мовою 1880 року оповідання "Mugarz" у перекладі Б. Спусти. Пізніше його передруковували інші видання ("Prawda", 1887, "Kalendarz Kuriera Lwowskiego", Lwow 1887, "Kurier Przemyski", 1895 та інші видання у пізніші роки). Повість "Boa Konstriktor" у перекладі Ф. Дашинського та із зауваженнями самого автора (Франка) була опублікована в 1884 р. ("Przegląd Tygodniowy"). Цього ж року були надруковані переклади оповідань "Hrycio w szkole", "Chłopska komisja", "Lekcja kaligrafii", а 1885-го – "Historia mojej sieczkarni", "Rębacz", "Sam sobie winien". Були переклади у 1887, 1888, 1889 і в наступні роки, які тут перелічувати немає потреби. Можна тільки констатувати, що Франкова творчість викликала великий і жвавий інтерес у польського читача.

Спочатку, як видно, перекладали його невеликі оповідання, пізніше появляються уже його поезії. Так, його відомі "Каменярі" як "Kamieniarze" були перекладені в 1911, 1945, 1947, 1948, 1949, 1954 роках. На честь його сторіччя, в 1956 році, "Kamieniarze" були опубліковані в кількох виданнях. Зрозуміло, що поезію перекладати важче, ніж прозу, тому, як подає Я. Грицков'ян, цей знаменитий вірш різні видання передруковували лише в перекладах С. Твердохліба ("Życie"), Л. Пастернака (у багатьох) та А. Баумгардтена – у часописі "Życie Literackie" в 1956 році.

І все ж не бракувало й перекладів поетичних творів І. Франка. Найчастіше, крім "Каменярів", появлялися в друку "Hymn", "Dekadent", "Do siwowłosego" або "Do siwogłowego", "Semper tiron", "Birkut"; "Pieśni, ty podstrzelona ptaszyno"; "Narodzie mój" (Prolog do poematu "Mojżesz"); "Towarzyszom więziennym"; "O, ziemio moja, wszechplodna macierzy"; "Gdy usłyszysz wśród nocy, że ktoś płacze bez tchu"; "Wróż", "Cyganko czarnooka"; "Suną chmury od południa"; "Sonet o sonecie"; "Z "Więziennych sonetów"; "Zielony jawor"; "Do mojego czytelnika" та багато інших. Перекладали поезії К. Яворський, Л. Пастернак, Вл. Слободнік, А. Баумгардтен, С. Твердохліб, а деякі перекладав і сам І. Франко.

Багато місця в книжці Я. Грицков'яна відведено для переліку назв літературознавчих праць як самого І. Франка, так і багатьох інших польських та українських авторів про нього. Зокрема, часопис "Praca", № 17 за 1880 рік помістив невелику інформацію І. Франка "W ciągu bież. roku wyszły w Genewie dwie ruskie książki" – про роман Панаса Мирного "Хіба ревуть воли..." та С. Падолінського про ремесла і фабрики на Україні. Пізніше регулярно в польськомовній пресі появляються огляди І. Франка про розвиток літературного процесу в Україні, написані ним самим польською мовою або перекладені з

української. Було б нелегко перелічити польських учених та письменників, які писали про Франка. Це, зокрема, Л. Василевський, Т. Мерунович, А. Брюкнер, Й. Серпняк, Й. Павельський, Г. Пйотровський, Г. Брандес, Т. Радванський, Л. Розвадовський, Й. Лещинський, З. Мазур, Т. Задерецький, Й. Ольшанський, З. Квещинська, Ю. Бояр, С. Фігель, Г. Паздро, багато занотовано праць М. Якубця та М. Купльовського. Є переклади праць і українських дослідників – В. Щурата, Є. Кирилюка, Г. Вервеса та ін.

Особливо багато публікацій, присвячених І. Франкові, було на честь його століття в 1956 році, які написали автори: А. Цесаж, А. Чермінський, Й. Бжоза, К. Яворський, Л. Радловський, Ф. Салецький, А. Шумський, К. Заревич, В. Шевчик та інші.

Звичайно, що не кожному українському письменникові приділено стільки уваги, як Т. Шевченкові чи І. Франкові. Кількість перекладів чи публікацій про письменника прямопропорційна його популярності, але, як уже на початку мовилося, важко було б знайти такого українського літератора, якого б не перекладали чи хоча б не згадували в Польщі.

Цікаво було б оглянути й список найбільш відомих перекладачів, завдяки яким українська література, основні твори українських прозаїків та поетів стали відомими в Польщі. Їхні прізвища та імена можна побачити в оглядах та узагальненнях автора книжки Я. Грицков'яна.

Треба віддати належне авторові цієї солідної праці Я. Грицков'янові в тому, що він критично ставиться до перекладів, дає принципову оцінку перекладачам. Так, аналізуючи збірку вибраних творів Василя Стефаника в 1951 році, автор монографії зазначає, що перекладачі його новел І. Байковська, А. Ротецька, К. Марська, Р. Чеканська-Гейманова “відібрали новелам Стефаника всі оті особливості покутського діалекту, характерні слова, звороти, форми і замі-

нили їх літературними. В сумі післявоєнні переклади творів Стефаника вражають своєю штучністю, сухістю звучання, незграбністю з точки зору польської мови і польської стилістики” (див.: *Translatio*, с. 17).

Не схвалює автор книжки й переклад Л. Левіна поезії Лесі Українки “Скрізь плач і стогін, і ридання”. Як пише Я. Грицков'ян, “Перекладач не зміг адекватно передати поетичного мовологу і зберегти своєрідну інтонацію оригіналу... Строфа лірична о різнорідній інтонації перелицьована в перекладі Л. Левіна на звичайні стандартні фрази”. Тут автор наводить строфу оригіналу та відповідну строфу перекладу і вважає, що переклад цей невдалий (див. *Translatio*, с. 78–79). Не схвалює автор і переклад роману “Вир” Г. Тютюнника, який здійснили С. Демчук та К. Войтиляк. Хоч вони, за словами автора, дуже старалися, та “ця надмірна старанність, навіть дослівність (передусім лексична) призвела до того, що подекуди переклад читається важкувато” (див. *Translatio*, с. 48). Додаймо, що ідеальних перекладів не буває, тим паче іншою мовою. Попри усі недоліки, якби вони й мали місце, той факт, що так активно польські перекладачі, письменники та літературознавці знайомлять польську громадськість із українською літературою, треба всіляко вітати.

Тут, звичайно, не перелічити всіх, хто долучався до перекладацької діяльності, до ознайомлення польської громадськості з українською літературою. Велика заслуга в цьому відомих польських філологів, критиків, літературознавців-україністів, упорядників численних антологій, збірок прозових та поетичних українських творів. Це передовсім Мар'ян Якубець, Флоріан Неуважний, Михайло Лесів, Стефан Козак, Єжи Єнджеєвич, Мар'ян Юрковський, Мирослав Касіян, Северин Полляк тощо. Вони (зокрема М. Якубець, Ф. Неуважний, М. Лесів, С. Козак) “були редакторами окремих томів, авторами

вступних статей, біографій, коментарів, брали участь в обговоренні важливих явищ українського літературного процесу” (див. *Translatio*, с. 52). Наприклад, “Антологію української поезії”, видану 1977 року, упорядкували філолог-україніст Ф. Неуважний та поет-перекладач Є. Плеснярович. Про репрезентабельність цієї книжки, як зазначає Я. Грицков’ян, “свідчить факт, що на близько тисячі сторінках антології знайшлося 684 твори 110 українських поетів дожовтневої і сучасної літератури у перекладі 66 перекладачів. Серед них такі відомі імена, як Франко, Тувім, Івашкевич, Оркан, Яструн, Шенвальд, Броневський та ін.” (див. *Translatio*, с. 61).

Книжка “*Translatio*” побудована за певним планом, який дав можливість репрезентувати й прокоментувати все або майже все, що було перекладено з творчості українських письменників польською мовою в Польщі упродовж добрих півтора десятиріч. Спочатку там подані обширні відомості про автора книжки Ярослава Грицков’яна, про його творчість, самовіддану працю на ниві української літератури тощо. Потім ідуть його огляди перекладацької діяльності польських письменників, перекладачів, літературознавців. Далі розміщено листування автора з українськими та польськими літературознавцями, тоді подано конкретну бібліографію перекладів, відгуків, оглядів, рецензій, наукових розвідок, що стосуються української літератури, і нарешті довідкові дані: покажчик прізвищ, згаданих у книжці (с. 470–500); покажчик альманахів, антологій, збірників, синтез, словників

(с. 501–506); покажчик газет і журналів (с. 507–515); покажчик видавництв і видавничих серій (с. 516–519); покажчик географічних назв (с. 520–522).

Щоправда, і в цій, рецензованій, книжці є окремі недогляди. По-перше, автор та упорядник матеріалів до бібліографії не завжди дотримується хронологічного принципу фіксації праць, що утруднює пошук необхідних публікацій і встановлення дати і місця їх друку. По-друге, авторові під час компонування книжки необхідно було уважно переглянути колишні публікації, оскільки в них зустрічаються повтори (див. с. 37, 38 та 61 – про Антологію української поезії (“*Antologia poezji ukraińskiej*”) 1977 року видання. По-третє, зустрічаються інколи описки, формулювання речень за польським зразком (“З сорока поетів... до збірки ввійшло тридцять двох” – с. 59; “Строфа лірична о різномірній інтонації...” – с. 79 тощо).

Незважаючи на якісь дрібні недогляди, книжка Я. Грицков’яна справляє враження солідної і добротної праці, яка містить у собі вичерпну інформацію щодо представлення творів української літератури від давньоукраїнського періоду й майже до кінця ХХ ст. у Польщі. Можна дійти висновку, що всі переклади тих чи інших українських творів радо сприймалися польським читачем, мали певний попит, інакше їх просто не перекладали б і не друкували. Про позитивне сприйняття українських творів у Польщі свідчать численні схвальні рецензії та відгуки про них польських критиків та літературознавців.

Мова і нація

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ СТІЙКИХ ВИСЛОВІВ У ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ ВИМІРІ

У статті описано лінгвокогнітивну природу фразем *глухий кут*, *жаба давить* і їхніх еквівалентів, визначено логіко-поняттєвий сенс, смислові й образно-символічні конотації паралелей. На матеріалі художніх текстів відстежено мовно-експресивні функції висловів, умови їхнього вживання, сполучуваності з іншими компонентами висловлення. Розглянуто шляхи руйнації внутрішньої форми фразем, можливості їх структурних і смислових трансформацій.

Ключові слова: фразема, стійкий зворот, слово, поняття, текст, дискурс, смисл, значення, конотація, образ, метафора, символ.

Linguo-cognitive nature of the phrasemes 'глухий кут', 'жаба давить' and their equivalents are described, logical and conceptual sense, notional, figurative and symbolic connotations of parallels are determined in the article. Based on texts of fiction linguo-expressive functions of phrases, conditions of their usage, combinability with other components of expression are defined. Ways of ruining of internal structure of phrasemes' form, potentialities of their structural and sense transformations are examined.

Keywords: phraseme, set phrase, word, notion, text, discourse, sense, meaning, connotation, image, metaphor, symbol.

Глухий кут

Стійкі сполуки за своєю лінгвокогнітивною природою, поняттєво-смисловими, емоційно-експресивними й асоціативно-оцінними парадигмами вирізняються широким потенціалом образно-метафоричних перетворень, лінгвостилістичної кваліфікації, функціонального навантаження у творенні текстових фрагментів. У цьому сенсі сполучення *глухий кут*, що зберігає ознаки історико-культурологічного прототипу, з одного боку, засвідчує рух до закріплення фразеологічного значення, з другого, – відтворює шляхи семантичних трансформацій, символізації й концептуалізації звороту в дискурсивному оточенні.

Відомо, що у підгрунтя образного сприймання слова-поняття *кут* покладено давні уявлення про *кут* як осереддя хатнього життя, відгородженого від чужого, стороннього зазіхання. З усвідомленням *кута* як містичного знака пов'язані вірування, звичаєві обряди, родинні традиції, що сягають часів язичництва. За уявленнями наших первнів, у сімейному побуті чотири *кути* уособлювали межі хати, що її охороняли до-

мовик і потойбічні сили. Кожен із кутів помешкання мав своє призначення, кодову прив'язаність: головний *кут* (*покуть*, *покуття*) – *красний*, *Божий*, *перший*, *старший*, *верхній* – займав почесне місце в хаті; цей кут був обернутий до південного сходу, до сонця (тому й *красний*), у ньому за столом сиділи хазяїн, шановані гості. Віддалений, затемнений *кут* у хаті – *глухий*, за цією ознакою із ним пов'язувалося щось небезпечне, недобре, тут діяла нечиста сила [див.: 1, 268–269, 381–382; 3, 510].

В образно-символічному вираженні слово *кут* набуває таких семантичних показників, як 'своє' на противагу 'чужому'; 'родинне'; 'закрите, відокремлене'; 'важливе, особливе'; 'утаємничене' [див.: 2, 32–34]; пор.: *З тяжким стогоном кинулася [Марина] в кут хати й затулила вуха* (Н. Кобринська), де *кут* – 'віддалене місце, де можна утаємничитись'. Зі значенням 'віддалене, глухе місце' [СУМ, т. 1, 316] слово *кут* виступає в сполученні *ведмежий кут*; пор.: *І ще ввижалась ніч велика, / Матронівки ведмежий кут* (А. Малишко), де передані конотації 'невідомий', 'закритий', 'відокремлений'; пор. рос. *мед-*

вежий угол – ‘віддалене’, ‘відокремлене’, *красный угол* – ‘почесний’, ‘кращий’, ‘для обраних’.

Слово *глухий* в образно-метафоричному вживанні позначає ‘віддалене’, часом ‘вороже’, ‘небезпечне’, ‘неприсутнє’, отож доповнює семний набір слова *кут*: ‘віддалене’, ‘закрите’ посилюють “небезпечність” *глухого кута*. Переносні значення слова *глухий* яскраво виявляють себе, скажімо, в сполученні *глуха тиша*, тобто ‘страшна’, ‘мертва’, ‘підступна’; пор.: *Сто разів страшнішою від усякого шелесту була для нього та мертва, глуха тиша, що залягала в’язницю* (І. Франко).

Первинне переосмислення слів *кут* і *глухий* у їхній закріпленій сполучуваності стало підмурком фразеологізації звороту *глухий кут* – ‘місце закрите, відгороджене’, наче й ‘своє’, ‘родинне’, але ‘небезпечне’, ‘загрозливе’, таке, що викликає острах, відчуття непередбачених неприємностей. Подальші смислові образно-метафоричні трансформації реалізуються шляхом поєднання з дієсловами на позначення активної дії: по-перше, зусиль, що мають на меті примусити когось (людину, тварину) виконати волевиявлення суб’єкта (*загнати, завести, спрямувати, вводити*), у таких випадках *глухий кут* позначає кінцевий пункт: *загнати в глухий кут*; по-друге, стану, у якому опиняється суб’єкт (*опинитися, потрапити, зайти* і под.): *опинитися в глухому куті, зайти в глухий кут*. Наявність змінних дієслівних компонентів засвідчує їхнє відносно факультативне положення щодо звороту *глухий кут*, певну незалежність щодо участі у фразетворенні.

Найпоширеніше позначення дії, спрямованої на примушення когось (чогось) підпорядковуватися волевиявленню суб’єкта, – *загнати, заганяти* (*в глухий кут*) ‘поставити в скрутне становище’, ‘примусити щось зробити’. Дієслово *загнати* в складі звороту має конотації примусовості, наступальності, безжальності, містить негативну оцінку;

пор. посилення значення відрази в звороті *загнати* (*заганяти*) *в могилу, на той світ*: – *Я тобі кажу, Мотре, що ти своїми вибриками, своїми фантазіями заженеш маму в могилу* (І. Вільде) [СФУМ, 242]. Зворот *загнати у глухий кут* позначає дію, яку хтось насильницьки нав’язує тому, хто не хоче її виконувати; пор.: *Нарешті втікача загнали в глухий кут, затиснули внизу під трапом там, де він і обрав був собі перший сховок* (О. Гончар). Згідно зі “Словником фразеологізмів української мови”, зворот *загнати* (*заганяти*) *в тісний* (*глухий*) *кут* має значення: 1. *кого*. Поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище; *тільки недок*. Ставити перед ким-небудь складні, нерозв’язані проблеми; 2. *Переважити* *кого-небудь* у чомусь, вигідно вирізнитися (за силою впливу, талантом і т. ін.) [СФУМ, 242]. Разом із тим включення до звороту як обов’язковий компонент дієслова обмежує можливості функціонування окремої одиниці *глухий кут*; у зв’язку з припустимою заміною дієслівного компонента (*заскочити в глухий кут, опинитися в глухому куті* і под.) послаблює ступінь його фразеологізації.

Інші дієслова на позначення дії, що ставить когось у скрутне становище, пом’якшені за негачією, позбавлені на шарування згрубілості, послаблені в експресивному сенсі: *Інакше зайдеш у глухий кут* (В. Шкляр), тобто наслідок небажаний, але не небезпечний [див.: СФУМ, 254]. Елемент примусовості, волевиявлення частково втрачається, якщо передано стан, у якому хтось опинився внаслідок непередбачених обставин, незалежно від чийось зусиль; таку смислову функцію виконують, наприклад, безособові дієслова на кшталт *занесло, потягло* і под.: *Занесло їх у глухий кут: шлакові звалища, заводські відстойники кислотами смердять* (О. Гончар) (діючі особи випадково опинилися в небажаному місці).

Варіанти фраземи *глухий кут* із заміною її складників послаблюють

стійкість звороту, але не порушують основного значення 'стан, із якого немає виходу або якого важко віднайти'. Поява атрибута *тісний* на місці *глухий* передбачає зрушення внутрішньої форми (*глухий* – 'віддалений', 'затемнений' тощо, *тісний* – 'малого розміру', 'затиснутий з усіх боків', 'незручний') і зазвичай послаблює значення безвиході; таке становище складне, але в перспективі може поліпшитися. Для прикладу, у висловленні *І п'яньчину всю рать розбили, / – Скалічили, розптрошили / І всіх в тісний загнали кут* (І. Котляревський) зазначено, що залишки розбитого війська опинилися затиснутими в обмеженому за розміром місці, але передбачається, що якась частина із тих, хто опинився в скруті, ще зможуть вирватися із тіснини, пробитися на волю, принаймні загибель усіх, кого *скалічили, розптрошили*, не передбачена. В іншому висловленні *Руйнувалися всі моральні критерії, похитнулися самі основи пацифістської філософії, неблаганні факти заганяли його в тісний куток, звідки він не бачив виходу* (М. Дашкієв) суб'єкт, що опинився в складному становищі, не бачить із нього виходу; проте це не означає, що подолання перешкод узагалі не можливе (герой не може знайти виходу, але хтось інший або й сам персонаж, можливо, знайдуть аргументи, які дозволять знайти рішення).

Компонент *кут* може втрачати підсилювальні слова *глухий, тісний*; вислів *загнати в кут* (інші дієслова в таких прикладах зазвичай відсутні), позначаючи скрутне становище, частково втрачають конотації безвиходдя, беззапечної втрати; вочевидь, із *кута* (не *глухого* й не *тісного*) ще можна вибратися. Скажімо, у висловленні *І в нас так: кожна людина вимагає певного підходу, та й що вам казати, самі знаєте, на одного й пригримнути треба, в кут загнати, а з іншим по душах побалакати* (У. Самчук) йдеться про можливість на якийсь час примусити людину вести себе так, як хочемо (*заганяючи в*

кут), але в такому стані об'єкт нашого впливу буде знаходитися впродовж відносно недовгого періоду; пор.: *Цим і слід скористатися; не дати йому оговкатися, ставити раптові запитання, загнати в кут* (У. Самчук) (об'єкт може розгубитися, але це ще не остаточна безвихідь).

Замінюючи компонент *кут* на *закуток* при збереженні загального смислу 'безвихідне становище', отримуємо конотативні зрушення: *глухий кут* – повністю закритий, із нього немає виходу, *глухий закуток* 'віддалений', 'малоприступний'; нашарування безвиході дещо послаблюється: *Його стосунки з Варварою Олексіївною зайшли в глухий закуток, а Васса щодень ставала непримиреннішою* (Г. Епик); пор.: *Висить мокра рибальська сіть при стіні; / У далекому закутку мисник виднів* (Леся Українка) (в останньому прикладі йдеться про віддалене місце без образного переосмислення вислову) [див.: СУМ, т. 3, 177].

Уживання звороту *глухий кут* за моделлю 'хтось привів когось у безвихідне становище' відбиває ситуацію, коли протагоністи за певних обставин вступають у протистояння, внаслідок якого один із них перемагає, а інший програє. Віртуальна характеристика того, хто примушує іншого зазнати скруту, передбачає, що цей суб'єкт має, поперше, врахувати обставини, які давали б можливість примусити іншого визнати поразку, по-друге, знайти аргументи, що переконують у безповоротності поведінки антипода, по-третє, зазвичай виробити словесну форму, що не дає підстав для заперечення. Не виключено, що суб'єкт удасться до комплексу культурологічних, психологічних, а часом і фізичних засобів впливу із тим, щоб "партнер" відкинув спроби "контратакувати" і визнав свою поразку. Йдеться, зрештою, про маніпулювання свідомістю постраждалого, котрий не витримає погроз, шантажу, натяків на негативні наслідки протестних дій, про нав'язу-

вання думки щодо відсутності вибору, нагнітання в супротивникові страхів й визнання ним своєї безвиході.

Постає фігура суб'єкта наступу: зазвичай це людина активна, вольова, часом жорстока, не поступлива, навряд чи він симпатик "візаві"; його дії швидкі й рішучі, адже йому потрібно не лише переконати об'єкта впливу в його програти, а й досягти внаслідок цього певних "преференцій"; нерідко це негативний персонаж: він не просить, не вмовляє, а примушує, погрожує, *заганяє*.

Такому тиску не вельми здатний протистояти той, кого ставлять у безвихідне становище, – об'єкт впливу; він може бути добропорядним, лагідним і т. д., хоч не виключена інша ситуація: він завинив й об'єктивно опинився в становищі, яке заслужив. Можливі випадки спротиву людини, що прагне вирватися з *глухого кута*, але частіше вона визнає свою безсумнівну поразку. Як надалі розгортатимуться події, чи знайде об'єкт тиску вихід зі скрути, засвідчить наступне дискурсивне оточення; наслідки цих дій знаходяться поза межами ситуації 'заганяти когось у скрутне становище'. Мовленнєва ситуація може набувати різних форм залежно від взаємин кредитора й позичальника; у безвиході (*у глухому куті*) останній опиняється, якщо кредитор поводить себе доволі рішуче.

Можливі метаморфози загальної ситуації примусу, що призводить до скрутного становища: як діюча сила можуть виступати різнобічні чинники впливу – життєві обставини, владні повноваження, суспільні процеси тощо. Можлива назва суб'єкта за таких умов – узагальнення, наслідок умоглядного заключення, спостереження за дійсним станом справ, що склався поза волею постраждалих. Рівень досягнення негативних наслідків високий, вихід зі становища ускладнений, зазвичай незалежний від тих, хто зазнав негативного впливу. Нерідко йдеться про події суспільного життя; постраждалими можуть

бути великі угруповання людей, спільноти, країни, цивілізаційні процеси і т. д. Вибратися із такого *глухого кута* можна лише шляхом усунення обставин, що поробили скруту: *Внаслідок військових дій село опинилося в глухому куті*.

Контекст у таких ситуаціях нерідко набуває характеру публіцистичності, втрачає ознаки художнього відтворення подій; висловлення стає підсумком аналізу обставин, які призвели до негативного наслідку. Наведемо приклади: ... *Чоловіча цивілізація, що там казати, таки завела людство у глухий кут* (Л. Костенко) (йдеться про негативні наслідки багатоговікового розвитку цивілізації); *Справа Гоніадзе заведена в глухий кут* (Л. Костенко) (діючі особи не названі, але можна дійти висновку, що вирішення питання свідомо гальмують).

Інша ситуація складається за умов уживання фраземи *глухий кут* за моделлю 'хтось унаслідок складних обставин потрапив у скрутне становище'. У цьому випадку виявляє себе ознака особистої провини постраждалого; вільно чи невільно, він своїми діями (чи бездіяльністю) сам поставив себе у незручний стан. Можливе визначення обставин, за яких людина – незалежно від своєї поведінки – опинилася в безвиході. Об'єднавши ці вияви той факт, що функцію суб'єкта за таких умов переймає на себе носій впливу небажаних обставин; водночас цей суб'єкт є об'єктом, стає носієм скрути: людина визнає своє становище як безвихідь, вона змушена змиритися зі своїм програшем. Чи буде потерпілий шукати порятунку, чи ні, – поза межами висловів: *опинитися в глухому куті, потрапити в глухий кут*; пор.: *Глухий кут, у який потрапив Альошин з своїми дослідженнями, зараз перетворився на суцільну стіну, що оточувала його з усіх боків; творча уява ковзала по верхні фактів, не здатна заглибитися в них* (М. Дашкієв) (суб'єкт винен у доведенні себе до скрутного стану).

Центральною фігурою такої ситуації стає, по-перше, той, хто відчуває

стан безвиході, через що хвилюється, страждає, по-друге, той, хто припустився тих чи тих помилок або мимоволі потрапив в обставини, що призвели до скрути. Можна передбачити деякі особистісні риси такої людини: вона ймовірно пасивна або, навпаки, авантюрна за вдачею, тому й не розрахувала наслідків своїх дій. Можливість дій іншої особи, котра підводила суб'єкта до скрути, не виключається, але це або віртуальний персонаж, або людина, котра виявляє себе через дискурсивне оточення: *У нього не було виходу з глухого кута.*

Можлива ситуація, за наявності якої фразема *глухий кут* позначає саме скрутне становище, несприятливі обставини, складні умови, у яких опинилася людина. Типізованою моделлю такого вживання є формула 'склалася скрута'; констатація безвиході може бути викликана побутовими, економічними, соціальними, психологічними чинниками (розлад у сім'ї, хвороба, відсутність статків, відносини в колективі, чвари, плітки і под.). Об'єктом негативного впливу в таких випадках може виступати як особа, так й угруповання людей, спільнота тощо. За таких умов фразема нерідко вживається як самодостатня мовленнєва одиниця, дієслівне позначення імпліцитне: *Для села це глухий кут, безвихідь.*

Внаслідок зовнішніх обставин у скруту може потрапляти людина, але її становище не зумовлене позначенням у тексті впливом, лише зазначено, що є безвихідь; пасивна позиція суб'єкта підтверджена словесно: *глухий кут*, безвихідь наче з'явилися самі собою, без волевиявлення когось, без провини носія скрути. У висловленні *А, бува, попереду глухий кут?* (І. Білик) не зазначено, хто саме або за яких обставин можна опинитися в становищі безвиході, констатується лише сама можливість скрути; вислів *глухий кут* переймає функцію структурно-семантичного центру речення. У висловленні *Так, це був саме такий льох, який, на думку Максима, й мусив*

бути в Гайвороні: глухий кут, у який мало нарешиті все впертися (І. Багрянний) зворот *глухий кут* у своїй предикатній позиції позначає становище безвиході як таке.

Умови виходу зі становища скрути можуть ускладнюватися й не передбачатися, подолати обставини, що призвели до безвиході, здебільшого стає неможливим. Скажімо, ситуацію безвиході, яка склалася незалежно від тих чи тих дій, можна передати відокремленим висловом *глухий кут*. Порівняйте: ... *там – кінець кінців, 13-й кілометр, глухий кут з останнього на світі крайною для тих-таки лісорубів чи сновид* (Ю. Андрухович).

У тих випадках, коли йдеться про негативний вплив зовнішніх сил на соціальну групу, спільноту, колектив тощо, констатація *глухого кута* засвідчує ситуацію 'безневинно постраждали'; цьому об'єкту негативної дії зазвичай співчують. Для подолання такого стану потрібні кардинальні економічні, соціальні й інші зрушення, що виходять за межі волевиявлення окремих осіб; модель включає позначення явища, що зазначає впливу: 'склалась безвихідна ситуація в сфері соціального призначення'. Умови виходу зі скрутного становища передбачають зміни в суспільному житті. У висловленні Єдина "істота" – *та, з піднесеною рукою, теж не могла нічого тут порадити, бо той напрям, куди вона показувала, був непридатний: це був глухий кут, що втирався в купу руїн, над якими височіли рештки колишньої церкви з позилюваними хрестами* (І. Багрянний) констатовано: спроби непридатного ідеологічного впливу заводять лише в *глухий кут*, звідкіля немає виходу.

У різних мовленнєвих ситуаціях уживання звороту *глухий кут* виникає оцінність невдачі, розчарування, образи, тривоги, незадоволення, відтак і відчаю. Психологічний стан пригнічення, що її відчуває людина в безвиході, нерідко позначається на створенні експресії напру-

женості, емоційної збудженості. Важко перенести відчуття відчаю, навіть сильні духом особи страждають, опинившись у глухому куті.

У межах розширеного контексту вислів *глухий кут* стає ключовою одиницею, навколо якої групується текстовий фрагмент. У такому викладі передбачається з'ясування передумов, що мали розвинутися в створення стану безвиході, окреслення того чи тих, хто опинився в скруті, осіб, які сприяли негативному впливові, визначення обставин, за яких трапилася така нагода, наслідків, до яких призвела безвихідь, зрідка – відстежування шляхів подолання негативного явища. За визначенням, *глухий кут* – становище, з якого немає виходу, тому перспектива подолати нещастя нерідко виглядає ілюзорною.

Розглянемо текст: *Пізно цієї ночі вона знову виблукала на Широку. Автобуси вже не ходили. З гнітливими думками стояла Єлька край шляху під шатром нічного дерева, почувала, життя знову заганняє її в глухий кут. Невже так і розчавить воно в ній молоду зятість, різку, вперту вдачу, гордоці? А була ж колись життєлюбкою, уміла сміятися, – скільки було того сміху, коли часом виїздили з дівчатами у свята до лісу, купатись на Вовчу... Обдавала їх плавня зеленими чарами, зливами солов'їними... (О. Гончар).* Наведеному фрагменту тексту передувала розповідь про складні обставини, у яких опинилася героїня: вона змушена виїхати з рідного села в місто, не має свого придулки, розчарована в коханні тощо. Стан *глухого кута* – наслідок низки подій, що випали на долю Єльки; зображення ситуації безвиході підтримується посиленнями на доброзичливу вдачу дівчини, безтурботне життя в минулому. Поняттю *глухого кута* протистоять згадки про *зелені чари, зливи солов'їні* – ознаки можливого щастя, радощів, кохання, що перекидають місток у наступну оповідь.

Уживання паралельно зі зворотом *потрапити в глухий кут* фраземи *потрапити (попасти, вскочити) в халепу, набратися халепи* за всієї наближеності значень має суттєву відмінність: *халепа* – теж неприємність, наслідок негативного впливу, але більш жорстокого, непередбачуваного. Якщо вислови із *глухим кутом* оцінені як розмовні, а в публіцистиці стилістично нейтральні, то *потрапити в халепу* має ознаки просторічної оцінності, це елемент зниженого слововживання. З *глухого кута* вирватися важко, часом неможливо; *потрапити в халепу* теж погано, але конотації подолання перешкод, виходу зі скрути зберігаються; пор. вислів *вискочити (вибратися, викрутитися) з халепи, викрутитися з халепи, збутися халепи*. Порівняймо: *Він ще не зрозумів достеменно, що наробив, але вже відчував, що **попав** у якусь **халепу**, з якої, може, не пощастить вибратись* (П. Панч) (вставне слово *може* не виключає умов подолання негараздів); – *Допоможи мені **вилізти** з цієї **халепи**, вік пам'ятатиму, ніколи не забуду...* (Ю. Збанацький) (із контексту випливає потенційна перспектива подолати скруту).

Фразема *обминати гострі кути* лише частково пересікається з позначенням *глухий кут*: в обох висловах зберігається негативна оцінність: *глухий кут* – небажаний, непридатний, *гострий кут* – теж небажане місце (відомо, що сидіти на куті столу вважалося поганою прикметою). Зрештою, в обох висловах зберігаються конотації застереження щодо небажаного кутка; пор.: *“Не псувати стосунки, дотримуватись зі всіма згоди, не псувати настрої начальству, **обминати гострі кути**”* (Н. Рибак).

Глухий (тісний) кут позначає місце, що його в тих чи тих обставинах можна обминути. Широке дискурсивне оточення визначає шляхи подолання негативного впливу обставин.

Жаба давить

З образом *жаби* в українському мовомисленні пов'язані здебільшого негативні відчуття: вона викликає огиду, її сприймають як потвору, її гребують брати в руки, від неї можуть бути хвороби тощо. У метафоризованому слововживанні *жаба* відповідає поняттям 'бундючність', 'пиха', 'негарність', 'огида'; порівняти людину з жабою за тими чи тими ознаками – зовнішністю, пихатістю, непідступністю – образа, натяк на риси, що відштовхують від себе інших: *В Палажки очі витрішкувати, як у жаби* (І. Нечуй-Левицький). Із жабою нерідко асоціюється галаслива, нестримана у своїх діях людина: – *Да не кавкай, жаба! Не до тебе говорять!* (Панас Мирний). Контексти з образним переосмисленням слова-поняття *жаба* відбивають брутальну поведінку, нахабство, безпардонність: *Роздайся, море, жаба лізе* (прислів'я) [2, 244–245].

Прикметні похідні від слова *жаба* на позначення зміненого розміру – або меншого (*жабка, жабонька, жабочка, жабенятко, жабеняточко*) з конотаціями зниженості, часом ласкавості; або більшого (*жабище*) з конотаціями устрашіння, зневаги; див.: *А я жабка скреко-тушка; Сидить жабище на тні, як котиця* [Сл. Гр., т. 1, 469]. Уведення таких похідних у текст зазвичай впливає на його мовностилістичний ефект, відтворюючи розмовний характер мовлення.

В академічному фразеологічному словникові зафіксовано стійкі звороти *жаба цицьки (циці, пити) дасть кому* 'хто-небудь загине, потрапивши в складні, незвичайні умови', 'кому-небудь буде дуже важко, хто-небудь не може домогтися чогось'; *холодна жаба сидить під серцем* кому 'кого-небудь охоплює передчуття чогось поганого, неприємного'; зі словами *розсістися, розпротиритися* і под. як *жаба на купині* 'дуже зручно, вільно, займаючи багато місця'; 'не стримуючись, без обмеження'; зі словами *надутися, напиринди-*

тися і под. 'дуже, надто набундючитись (про пихату людину)'; [*старій*] *жабі (горобцеві, горобцю) по коліна* 'неглибоко, зовсім мало' [СФУМ, 233, 305]. Усі наведені фраземи зберігають негативну оцінку, тональність глузливості; уведення їх у художні тексти, розмовне мовлення викликає ефект зниженості, часом згрубілості з одночасним посиленням емотивності, експресії висловлення.

У словниках сучасної української мови зворот *жаба давить* – 'зздрити; злоститися' – не зафіксований; разом із тим він доволі частотно входить у просторічний контекст без обмежень соціальної сфери вживання, зокрема поширений в інтелігентському середовищі. Можливість включення цієї фраземи в художні тексти обмежена, однак окремі приклади його використання можна навести: *Мене жаба давить дивитися, як вона демонстративно і неспішно скипає в невідомому напрямку з цим підаром вошивим, чужаком, підкреслено холодно перед цим розмовляючи зі мною* (А. Дністровий) (зворот *жаба давить* позначає відчуття злісті, образи, заздрощів у підкреслено зниженому контексті з елементами згрубілості, навіть вульгаризації).

Компонент фраземи *жаба* як символ чогось недоброго, брутального, злостивого визначає її смислову спрямованість – 'позначати щось негативне'. Слово *жаба* на позначення заздрощів може виходити за межі звороту, включатися в мовлення в різній сполучуваності: *гризе його жаба, жаба в усьому винна* і под. У складі звороту *жаба давить* компонент *давить* набуває значення 'чинити утиски, гнобити; гнобити його почуття, настрої' [СУМ, т. 2, 204]; пор.: *Змія люта давить душу* (Т. Шевченко); *Важка дума, як камінь, давила її серце* (І. Нечуй-Левицький). Із цим значенням *давити* входить у стійкий зворот *давити каменем [на серце (груди)]* 'викликати тяжкий душевний стан, невеселий, гнітючий настрій; гнітити'

[СФУМ, 185]. Отож у творення загального значеннєвого наповнення звороту *жаба давить* обидва його компоненти, доповнюючи одне одного негативним забарвленням, виконують закодовану смислову й мовно-естетичну функцію.

На тлі інших фразем на позначення заздрощів *жаба давить* займає відмінну поняттєву позицію: це вираження вкрай негативного ставлення до виявів цього почуття, це образа того, кому ці настрої притаманні. Не полишають негації й інші фраземні утворення, що мають розмовний характер і вирізняються підвищеною експресією: *дивитися заздрим оком, завидки беруть, (мати) завидючі очі*. Їхня концептуальна домінанта: людська заздрість – явище типове, всесильне, поширене; це узагальнення, наслідок народної спостережливості над людськими вадами. Порівняйте: – *Маєш добрий апетит, Іоне, аж завидки беруть* (М. Чабанівський); *Панські очі завидючі, а руки загребучі* (Б. Грінченко) (посилання на очі як на джерело одержання підстави для заздрощів означає, що це почуття зазвичай поверхнєве, ґрунтується на зовнішньому сприйманні).

Визначення негативного сенсу концепту *заздрощі* знаходить реалізацію в розгалуженій системі словесних позначень, ускладнених конотативними напашаруваннями, асоціативно-оцінними параметрами. Основне значення слова *заздрість* 'почуття роздратування, досади, викликане якоюсь перевагою, вищістю, добробутом іншого; пристрасне бажання мати що-небудь, досягти того, що є в іншого' [СУМ, т. 3, 126], отож таке тлумачення передбачає передовсім негативну характеристику носія таких почуттів. Водночас як вияв психосоматичного стану подібні вияви в поведінці людини не можуть сприйматись однозначно; у їх підґрунтя лягають часом доволі відмінні семантичні критерії – 'незадоволення ким-небудь або самим собою', 'невдача', 'протест', 'недовіра', 'підозра', 'образа', 'відчай', 'роздра-

тування', 'злість', 'втрата чого-небудь', 'хвороба', 'загибель' тощо.

Позначення почуття заздрощів передається словами *заздрість, заздрощі, завидки* розм., *зависть* розм. рідко [ССУМ, т. 1, 528], а також *завидючість, зависність, завидощі* [ПССУМ, 120], відчувати заздрість – словами *заздрити, заздритися* розм., *завидувати* розм., *заздростити* [ССУМ, т. 1, 527–528], а також *дивитися / поглядати заздрим оком* [ПССУМ, 120]; назви якості – *заздрісний, заздрий, завидючий* розм., *завидливий* рідко, *зависний* діал. [ССУМ, 528], а також *зависливий, заздрівий* [ПССУМ]; носій цього почуття – *заздрісник, завидник* розм., *завида* розм. [ССУМ, 528].

Порівняйте: *Полетіла й не підозрює, що услід їй невідступно й заздрість чиясь потяглася: "Живе ж той Роман!"* (О. Гончар); *Армійські лікарі заздрили йому, і як він точно ставив діагнози, і як бездоганно робив операції* (М. Дашків); *Так завидючий чоловік / На брехні верне свій язик; / Чого не втне, чи не доставе – / Усе погане* (Л. Глібов); *Всяк нероба і завида / (Споконвіку було) / Так про успіхи сусіда / Скаже, посміхнувшись мило: / Знов Давиду пощастило, / Знов Давиду повезло...* (С. Воскрекасенко).

У народній самосвідомості традиційно, згідно з біблійними заповідями, заздрощі сприймаються як гріх, однак нерідко не без розуміння життєвих обставин, що викликали подібні почуття. Вияв заздрощів може знаходити виправдання; пор. у тексті пісні про настрої юнака, котрий закоханий у дочку багатого сусіда: *У сусіда хата біла, / У сусіда жінка мила, / А у мене ні хатинки, / Нема щастя, нема жінки* (на рівні підсвідомого герой заздрить сусідові). Переживання заздрощів можуть приносити людині внутрішній неспокій, посилюючи інші настрої – відчуття невдач, неприємностей – безвиході, пор.: *Досада на свою злиденність і заздрість на Владове багатство мучило його* (Панас

Мирний). Водночас заклик не заздрити іншому – попри будь-які власні невдачі – входить в обов'язковий перелік повчальних настанов: *Не завидуй багатому: / Багатий не знає / Ні приятні, ні любові – / Він все те наймає* (Т. Шевченко) (прикметно, що поет засуджує заздрощі не як почуття недоброзичливості щодо когось, а через прикrostі, які має багатий).

В усному мовленні зазвичай розрізняють поняття *біла заздрість* і *чорна заздрість*; перше з них ґрунтується на тому, що якщо заздрити по-доброму, прагнучи не нашкодити іншому, а досягти того, що вже одержав хтось, то це більш-менш припустимо; а *чорна заздрість* страшна, потворна, той, хто властиться до такого почуття, здатний заподіяти шкоди комусь, наврочити, проклясти й под.; пор.: *Але це викликало... чорну заздрість, ревності... – Запам'ятай! – підвищив голос Калюжний, і я побачив, як у його каламутних очах тверднуть зіниці* (В. Шкляр). Негативна оцінка заздрощів може знижуватися, а проте конотації небажаності, сумнівності її позитивів повністю не знімаються; навіть прагнення повернути щось утрачене хоч і властиве людській природі, але не знімає нашарування залежності: *Це була особлива, ніжна заздрість до юного покоління* (О. Донченко).

Якщо мають місце вияви заздрощів у кого-небудь, то їхня негативна оцінка щодо людських якостей різко посилюється в разі, коли поряд із цим почуттям мають місце інші негативні властивості (злість, ненависть, відраза тощо); пор.: *Інтриги, заздрість, ворожнеча, злоба* (В. Винниченко); *З очей публіки випромінюються заздрість, жадність, тупа задума, нелукаве милування, німий захват* (В. Винниченко). Створюється узагальнений образ чогось позалюдського, неприйняттого, комплекс негативів виключає можливість пояснень щодо виявів заздрощів як вимувшених, нав'язаних ззовні тощо.

Мовленнєві ситуації, у яких ужито слова й звороти на позначення заздро-

щів, можна представити в багатьох різновидах: щось викликає в особі відчуття заздрощів через вияви в інших якихось переваг; хтось незадоволений собою через відсутність у нього достатку, душевних якостей тощо; когось гнітить почуття незадоволення кимось через наявність у того тих чи тих переваг; хтось впливає на особу, щоб вона заздрила; хтось радіє чи сумує, бачачи, що інший заздрить йому; хтось радить комусь не заздрити іншим; почуття заздрощів характеризується як негатив, як щось гріховне тощо.

Розглянемо типізовані випадки виявів почуття заздрощів, ускладнені додатковими смисловими й емоційно-експресивними конотаціями.

Почуття заздрощів може виникати в зв'язку з відчуттям невдоволення собою, своїми вчинками, своїм невмінням чогось досягти, зрештою, своєю долею, отож заздрощі передають водночас значення 'невдоволення'. Порівняймо: *А хотілося затужити, заздрила матері, Орак-батиреві, Газі Мансурову і почувалася в чомусь гіршою від них, в чомусь винною* (Р. Іванчук) (донька заздрить навіть рідній матері, відчуваючи, що вона і її знайомі вищі від неї; вона тим самим картає сама себе).

Заздрість може супроводжувати відчуття втрати, того, чого не повернеш (молодості, здоров'я і под.), отож ідеться скоріше про почуття, хоч і заздрість має місце; додаткові значення 'втрата', 'сум'. Для прикладу наведемо розміркування позитивного героя: *Власне, це була заздрість до самого того факту, що вони – от можуть їсти, а він уже їсти не може* (І. Багрянний) (хтось не стільки заздрить тим чи тим особам, скільки сумує через стан свого здоров'я).

Можлива життєва ситуація, коли людина не хоче, щоб їй заздрили, і діє так, щоб не викликати в інших цього почуття; додаткове значення 'повага до інших', 'бажання не бути знеславленим': *Може, за ті фани, що Куриччині діти несли аж у Хорови, їм хочуть від-*

дячити, але так, щоб ніхто в селі не видів і не знав, та й **не заздрив?** (М. Матиос) (уживаються спроби зупинити можливу заздрість селян).

Почуття заздрощів може виправдовуватися, якщо хтось інший досяг видатних успіхів, що викликає природне прагнення одержати такі самі здобутки; негачія щодо “завидок” остаточно не втрачена, але значно послаблена. Порівняймо: *Як же йому не заздрити тобі, людині, перед якою відкрита така блискуча кар’єра! Не звертай на це жодної уваги* (Ю. Дольд-Михайлик) (мовець стверджує, що в цьому випадку – не можна не заздрити, а тому щодо завидущого потрібно бути поблажливим).

Через поняття заздрощів можуть передаватися нові смисли, що не виключають виявів цього почуття, але мають у підґрунті відтворення й інших настроїв – ненависті, недовіри, підозри тощо. Порівняймо: *Богдан заздрував панів, чи не зумисне вони порозкидали срібло й золото на усякі ласощі, щоб спокусити голоднечу й чорноту* (І. Нечуй-Левицький) (герой оповіді підозрює панів у зловмисних діях, виявляючи ненависть до них і водночас не полишаючи заздрощів щодо їхнього срібла й золота); ... *як усі здивуються, коли вона на свято узус [чоботи], як усі будуть заздрити їй* (Панас Мирний) (героїня не виявляє добрих почуттів до ближніх, підозрюючи їх у почуттях заздрощів).

Зрештою, заздять тоді, коли ситуація безвиході (*глухий кут*), коли будь-які прикросці, включно зі смертю, видаються кращими, ніж власне існування; це почуття не стільки заздрощів, скільки відчаю, остаточної втрати надії. Порівняймо: *Живі мертвим заздрили, а мертві радувалися, що в вогні, як святі мученики, спокус життєвих позбулися!* (В. Малик) (метафора, в підмурку якої гіперболічне уявлення про крайній ступінь відчаю: краще бути мертвим, аніж так страждати).

Окрему позицію в системі означень, які характеризують заздрощі,

займає слово *завидний*. У ньому присутнє значення ‘який викликає заздрість, вартий заздрості’ [СУМ, т. 3, 47], однак негативний смисл знімається; зазвичай ідеться про людину, котра викликає виключно позитивну оцінку, котру варто шанувати; отож мовиться не стільки про ‘заздрість’, скільки про ‘повагу’: *Для них [учнів] капітан Дорошенко людина завидної долі, їм подобається його незвичайний фах* (О. Гончар) (ідеться про високу оцінку життєвого шляху героя, він принадний, *подобається*, відтак це не заздрість, а захоплення).

У реалізації цих та подібних ситуативних передумов вияву почуття заздрощів виокремлюються такі “діючі особи”: по-перше, той, хто заздрить (*заздрісник*), по-друге, той, кому заздять (об’єкт заздрощів), по-третє, особа (“третій зайвий”), котрий констатує наявність заздрощів, розмірковує про це, две оцінку ситуації тощо. Виявлення почуттів заздрощів зазвичай супроводжується зазначенням об’єкта заздрощів, нерідко виявленням життєвих обставин, що призвели особу до стану заздрощів.

Як суб’єкт заздрощів найчастіше виступає особа (*я, ти, він (вона)*), множинне вираження заздрісників обмежене, це позначення почуття, властивого індивідууму: *Просто заздрив, що той все-таки зміг виїхати з Києва, а от він носився з своїми іконами як дурень з ступою, поки й попав до фашистів* (П. Загребельний). В окремих контекстах можливе приписування заздрощів групі осіб, у таких випадках наявність чогось добірного викликає в багатьох інших бажання його одержати: *Байдашний добув із кишені, ніби на заздрість товаришам, облізлий лисняний пістолет “ТТ”* (О. Гончар) (вияв заздрощів послаблений: ідеться про *товаришів*, тобто близьких героєві людей, відносна можливість цього почуття підкреслена гіпотетичним *ніби*); *Моїй кухні заздрили всі знайомі, напівзнайомі та незнайомі жінки, звісно, з тих жінок, яких хвилюють розміри кухні* (Л. Денисенко); *Зате*

після польоту – знаєте як нам **заздрити** будуть у школі... (О. Бердник) (маються на увазі неназвані школярі, що теж прагнули брати участь у польоті; це біла заздрість).

Називання першої особи на позначення почуття заздрощів природно обмежене; мовець пояснює, які обставини спонукали його заздрити, частіше виправдовуючи, рідко – караючи самого себе, оскільки це почуття ганебне. Порівняйте: *Я чую, як у мене порушиться щось, ніби **заздрість**, до цього панка* (В. Винниченко) (мовець пом'якшує вираження свого почуття словом *ніби*); *І залишилася я сама в тарантасі, і сиротливо зробилося мені під зорями, і **заздрила** я міським, які усе це сперечалися у теплій п'ятні літньої ночі* (В. Дрозд) (героїня прагне виправдати свою заздрісність, посилається на те, що відчула себе сиротливо, що хтось у теплі, а їй холодно).

Якщо йдеться про когось, хто відчуває заздрість, зазвичай виявляє себе більш або менш помітна тональність засудження, незалежно від того, визначені чи не визначені обставини виникнення цього почуття. Порівняйте: *... в дорозі Тоня виявила себе такою заводійкою, що Ліна часом аж **заздрила** її кипучості, товариськості, умінню не звертати уваги на прикрі дрібниці, всією душею пити цей щедрий світ і його дива* (О. Гончар) (навіть попри пом'якшення почуття заздрощів у героїні – **часом аж заздрила**, таке почуттям добрим не назвеш).

Нерідко за позначенням заздрісних почуттів не стоїть конкретна людина, тоді засудження цього почуття набуває характеру узагальнення (адже заздрити – гріх): *Існує небідний Лазар: в нього масток – **на заздрість** кожному "предводителю дворянства"* (В. Барка) (кількість заздрісників умовно обмежена); *Проте людська **заздрість** до цих двох не мала злості* (М. Матіос) (пом'якшена заздрість, але почуття залишається недобрим). Часом носій заздро-

щів не відомий (чиясь **заздрість**), негативна оцінка цього почуття незмінно залишається: *Всяко буває в їхньому середовищі: перед відповідальними зйомками чиясь **заздрість** навмисне може розбудити актрису анонімним дзвінком, щоб не виспалась, рознервувалась, втратила творчу форму...* (О. Гончар).

Поняття заздрощів може ставати узагальненим носієм ознаки суб'єкта, яку супроводжує та чи та дія: *Ворухнулася **заздрість*** (Л. Костенко) (*ворухнулася* має нашарування чогось випадкового, непередбачуваного); *Максим дивився з цікавістю, як вони мололи ту нещасну паляницю, в ньому прокидалася **заздрість** – **заздрість** до їхнього хижого, вовчого апетиту* (І. Багрянний) (*заздрість* лише *прокидається*).

Позначення почуття заздрощів зазвичай супроводжується називанням об'єкта – чи щодо конкретних осіб, чи щодо їхніх переваг у чомусь, чи щодо абстракцій на кшталт *життя, добро* тощо. Такі пояснення мають на меті або звинуватити зависника, котрий не мав підстав для такого почуття, або принаймні частково виправдати його шляхом наведення каузативних коментарів. Порівняйте широке узагальнення з визначенням носіїв якостей, яким зазд-рять: *Людам взагалі властиво: хорим – **заздрити** здоровим, сліпим – **заздрити** видючим, в'язням – **заздрити** вільним...* (І. Багрянний); пор. висловлення крайнього вираження заздрощів: *Це вони віддзеркалюються в повітрі, тому повітря, небо несичені такими блакитними кольорами, що починаєш **заздрити** Богові* (Л. Денисенко) (метафора на позначення найвищого рівня захоплення).

У стійкому вислові *жаба давить* при розкладі на смислові компоненти потворна *жаба* стає формальним суб'єктом дії *давить*, особа займає залежну позицію – *давить його, мене* і под.; зворот набуває додаткової експресії. У висловах *хтось дивиться заздрим оком, у когось завидючі очі* посилена негативна характеристика особи: за внут-

рішньою формою йдеться не тільки про внутрішнє, зазвичай приховане почуття, а про його зовнішнє втілення: у людини недобрі очі, видається в очах її негативне ставлення до когось. Дещо послаблена негативна оцінка того, кого *завидки беруть*, де *завидки* виконують функцію формального суб'єкта; особа характеризується помітним відчуттям зневаги. Концептуалізація понять на позначення людських вад засвідчує лінгвокогнітологічні засади народної самоідентифікації.

1. *Войтович В. М.* Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. *Кононенко В. І.* Символи української мови / Віталій Кононенко. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – 440 с.

3. *Шапарова Н. С.* Краткая энциклопедия славянской мифологии / Н. С. Шапарова. – М. : Астрель, 2001. – 624 с.

Словники

ПССУМ – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Святослав Караванський. – К. : Кобза, 1933. – 472 с.

Сл. Гр. – Словарь української мови / ред. Б. Грінченко. – Репринт. вид. 1907. Т. 1. – К. : АН УРСР, 1958. – 494 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови / редкол.: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1. – 1040 с.

СУМ – Словник української мови / голов. редкол. І. К. Білодід. Т. 1. – К. : Наук. думка, 1970. – 799 с.; Т. 2. – К., 1971. – 506 с.; Т. 3. – К., 1972. – 744 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / відп. ред. В. О. Винник. – К. : Наук. думка, 2003. – 1097 с.

ЕТНОГРАФІЗМИ В СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

У статті проаналізовано гуцульські етнографізми, засвідчені в словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”. Визначено склад етнографічних діалектизмів і тематичні групи, які вони охоплюють. Охарактеризовано особливості лексикографічного опрацювання етнографізмів у словнику та вказано на його важливість для вивчення семантико-функційних особливостей вживання етнографізмів у художній мові.

Ключові слова: діалектизм, етнографічний діалектизм, етнографізм, художня мова, словник, гуцульська діалектна лексика.

The hutsul ethnographisms attested in “Hutsul Dialectal Vocabulary in Ukrainian Belletristic Language” dictionary are analyzed in the article. The structure of ethnographic dialecticisms and thematic groups they cover have been determined. The feature of lexicographical study of ethnographisms in the dictionary have been characterized and its importance for the study of functional-semantic features of ethnographisms usage in belletristic language has been denoted.

Keywords: dialecticism, ethnographic dialecticism, ethnographism, belletristic language, dictionary, hutsul dialectal vocabulary.

Серед лексичних діалектизмів виділяється група слів, які називаються етнографізмами. “Етнографічні діалектизми – це назви місцевих реалій і понять, що не відомі або не використовуються поза межами певного говору чи групи споріднених говорів. З цієї причини етнографічні діалектизми звичайно не мають відповідників у загальнонародній мові, а означувані ними реалії й поняття або передаються описово, або позначаються тими самими словами, що й у говірках” [7, 187].

Ця властивість етнографічного діалектизму – відсутність у загальнонародній мові аналогічного лексичного відповідника – дуже часто ставить авторів художніх текстів перед необхідністю використання діалектного номену в мові твору, при цьому автори тексту чи редактори змушені певним чином пояснювати значення слів, функціонування яких обмежено ареалом говору чи групи споріднених говорів. У тексті етнографізми виконують важливу номінативно-пізнавальну та стилістичну функцію, вони забезпечують етнографічну достовірність зображуваного.

У цій статті ставимо за мету проаналізувати етнографізми за матеріалами словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, укладання якого завершено в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника.

Гуцульські етнографічні діалектизми, як засвідчило їх лексикографічне опрацювання у згаданому словнику, досить повно заманіфестовані в українській художній мові. Вони охоплюють різні тематичні групи місцевої лексики.

Як зазначають дослідники Гуцульщини, “економічно-господарські, природно-кліматичні умови, своєрідність господарського укладу були тими факторами, що зумовили відносну стійкість традиційного одягу гуцулів та зберегли його локальні відмінності” [5, 190]. Зазначена особливість спричинила появу значної групи назв одягу, взуття та прикрас, що мають поширення тільки серед горян. Гуцульськими етнографізмами в ділянці назв одягу, взуття та прикрас є *гачі* ‘верхні чоловічі штани з домотканого сукна, зазвичай фарбованого в чер-

воний або чорний колір)*, *кентар* 'короткий козушок без рукавів, зазвичай оздоблений орнаментом (із кольорових ниток, шкіри, металу)', *байбарак* 'верхній короткий чоловічий, рідше жіночий одяг', *сердак* 'вид верхнього теплового короткого сукняного чи вовняного одягу', *гуля* 'верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном; використовувався переважно як весільний одяг молоді', *табівка* 'оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече', *ташка* 'те саме, що табівка', *черес* 'широкий шкіряний пояс з кишеньками й пряжками, переважно оздоблений', *крисаня* 'різновид чоловічого фетрового капелюха з прикрасами', *чільце* 'весільний головний убір молоді', *гердан* 'жіноча прикраса, мережка з бісеру у вигляді стрічки', *опинка* 'поясний жіночий одяг з одного незшитого полотна', *крашениці* 'сукняні штани червоного кольору', *кутас* 'прикраса у вигляді китиці на гуцульському одязі', *бовтиці* 'прикраса у вигляді низок жовтих латунних гудзиків'.

Гуцульська народна кухня має вразні специфічні особливості. Невід'ємним складником гуцульських етнографізмів є назви страв місцевої народної кухні, зокрема: *бануш* 'густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані', *кулеша* 'густа страва із кукурудзяної муки, варена на воді', *малай*, *малайняник* 'хліб із кукурудзяного борошна', *жмилавник* 'хліб із ячмінної муки', *буришник* (*буришінник*) 'печений картопляний корж', *бриндза* 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир з овечого молока', *будз* 'овечий висушений сир зі свіжого молока у формі кулі', *гусленка* 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *розвод* 'розведена водою гусленка', *вурда* 'сир нижчої якості з вторинної переробки моло-

ка', *кокуц* 'спеціальний обрядовий невеликий виріб із тіста'.

Гуцульськими етнографізмами є також назви географічних об'єктів, пов'язаних зі специфікою гористої місцевості: *стромовина* 'урвище, стрімкий берег', *облаз* 'дорога, стежка, що йде по самому краю прірви, попід стрімку скелю', *плай* 'гірська стежка; дорога в горах', *(і)звір* 'ущелина, вузька долина між горами; непрохідне місце', *полонина* 'високогірне пасовище', *тавра* (*таво-ра*) 'велика яма, вирва, берлога', *групль* 'вершина гори', *горгани* 'гострі хребти гір', *бердо* 'прірва, урвище; стрімкий схил гори', *осік* 'лісок на окремії неприступній горі, обведений воринням', *кичера* 'стрімка гора, поросла лісом, крім вершини', *обіч* 'схил гори, узбіччя', *зук* 'водоспад', *кашиця* 'дамба з колод, дерев'яна обшивка берега ріки'.

Складні природно-кліматичні умови проживання й господарювання гуцулів у гористій місцевості зумовили певну специфіку житлових і господарських приміщень, їх частин, видів господарської діяльності та знарядь праці, а також предметів побуту. Із гуцульських етнографічних діалектизмів на позначення назв житлових і господарських приміщень та їх частин назвемо такі: *гражда* 'гуцульська садиба; житловий комплекс (будинок і господарські приміщення), обгороджені високим суцільним дощатим парканом', *стая* 'дерев'яна будівля на полонині, в якій живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти', *колиба* 'тимчасова будівля для пастухів на полонині, лісорубів, зроблена з дерев'яних колод', *зимарка* 'будівля на полонині, де взимку зупиняються пастухи', *колешня* (*колешни*) 'приміщення для худоби', *шопа* 'приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту, дров тощо', *оборіг* 'споруда з чотирьох стовпів на підвалинах з дощок, з рухомих дахом з чотирьох площин (для зберігання сіна і т. ін.)', *царок* 'відгороджене місце в хліві (рідше в хаті) для молодих тварин', *ватарник* 'частина стаї

* Тут і далі семантика аналізованих етнографізмів визначалася на основі їх контекстуального використання в художніх творах. При цьому взято до уваги тлумачення цих діалектизмів у словниках [2; 4; 8].

на полонині або споруди на подвір'ї, де розкладають ватру', *заватра* 'тимчасова будівля для пастухів на полонині', *застайка* 'прибудова до стаї, де сплять вівчарі', *кошара* 'тимчасово загороджене місце для овець', *струнка* 'намет для доїння овець; вузький прохід у кошарі, через який пропускають (по одній) вівці для доїння', *тонта* 'покрівельний матеріал у вигляді дощечок', *вориння* 'огорожа з ворин (жердин)'

Гуцульськими етнографізмами є такі назви суб'єктів і засобів господарської та побутової діяльності, як *дарабаши*, *бокораши* 'сплавник лісу гірськими ріками', *бутинарь* 'робітник, який працює на лісорозробках (у бутині)', *дошкар* 'людина, яка виготовляє і покриває дах драницею, гонтою', *ватаг* 'старший вівчар на полонині', *ватрак*, *спузар* 'помічник ватага, який підтримує вогонь, заготовляє дрова, носить воду тощо', *цугар* 'візник, який узимку в горах возить на санях зрубане дерево', *керманич* 'людина, яка управляє кермою на дарабі', *бербениця* 'дерев'яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів (перев. молока і бринзи)', *бесаги* 'дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече', *тайстра* 'полотняна або вовняна торба, яку носять через плече, переважно для харчів', *рахва* 'кругла дерев'яна посудина з покришкою для масла або бринзи', *дараба* 'пліт, збитий із кругляків, який сплавають по ріці', *талба* 'окрема частина дараби', *топірець* 'сокирка на довгому держаку, зазвичай прикрашена інкрустацією, яка є елементом гуцульського строю і може використовуватись як зброя', *тарниця* 'дерев'яне сидло на коня', *терх*, *терхівка* 'вантаж, який кладуть на коня', *теркіла* 'речі, спорядження, приготовлені для лісоруба або пастуха, що йде в полонину', *дат* 'кількість молочних продуктів, яку громада платить власникові полонини', *берфела* 'дерев'яний пристрій, на якому вішають котел над вогнищем на полонині', *рагаши* 'скупчення де-

ревини, яку спускають згори', *келеф* 'різновид топірця із закрученою мідною ручкою', *дзьобня*, *дзьобенька* 'невелика торба з вовняної тканини, полотна чи шкіри, яку носять через плече', *тарчик* 'невеликий дерев'яний посуд для молочних продуктів', *бордюг* 'мішок із суцільної козячої або телячої шкіри для зберігання молочних продуктів (перев. бринзи)', *ліжник* 'домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком'.

До гуцульських етнографізмів належать також діалектні назви, пов'язані з місцевим народним мистецтвом. Із-поміж них – *трембіта* 'духовий музичний інструмент – дерев'яна труба без вентилів і клапанів до 3-х метрів завдовжки, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою', *дримба* 'щипковий музичний інструмент', *флосра* 'довга сопілка без денця', *денцівка* 'особливий вид сопілки з денцем', *аркан* 'гуцульський чоловічий танець', *гуцулка* 'гуцульський парний, а також масовий танець, основною фігурою якого є замкнене коло і коротка, найчастіше дворядкова пісня, кожний рядок якої складається з 14 складів із цезурою після восьмого складу, з жіночою римою', *тилінка* 'сопілка без бокових отворів, дно якої прикривають пальці під час гри'.

П.Ю. Гриценко у передмові до етнолінгвістичного словника гуцульської міфології пише: "Світ демонів, створений уявою людей і освячений традицією поколінь, становить ієрархічно складну систему, яка об'єднує власне демонів (*чорти*, *відьми*, *водяники* і т. п.), окремі реалії довкілля – явища природи, предмети, місця дії, проміжки часу та ін., персоніфіковані абстрактні поняття, які народною фантазією наділені надприродними властивостями і які в загальній картині світу належать до ціннісних, маркованих (*вихор*, *скарб*, *доня* та ін.), а також реальні люди (так звані *непрости*), які, за народними уявленнями, мають нетипові властивості, особливу здатність щодо виконання окремих функцій, дій (як *градівник*, *хмарник* – людина, яка мо-

же відвернути градові хмари, *віжлун*, *віщун*, *ворожбит* – людина, яка здатна передбачати майбутнє, *гадер* – людина, яка може уберегти від укусів *гадів* та ін.). Уже ця узагальнена схема засвідчує неоднорідність *демонічного простору*, склад якого в різних етнографічних зонах може мати суттєві відмінності” [1, 3]. Більшість із гуцульських слів, які репрезентують “демонічний простір”, є етнографізмами. Серед них виділяється низка локальних назв на позначення злого духа, нечистої сили – надприродної істоти, яка втілює в собі зло. Лексикографічне опрацювання слів на позначення “бісівського поріддя” у словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” відбиває чортівську ієрархію та певною мірою “спеціалізацію” [6, 306]: *арідник* ‘найстарший чорт, володар пекла, очільник нечистої сили’, *археюда* ‘те саме, що арідник’, *триюда* ‘те саме, що арідник’, *пекун* ‘чорт, дії якого пов’язані з насланням на людей вітролому, граду’, *антипко* ‘домашній чорт конкретного власника’, *помічник* ‘те саме, що антипко’, *підплитник* ‘чорт, що живе під плитами’, *окаменююшник* ‘чорт’.

З інших гуцульських етнографічних діалектизмів на позначення міфічних істот засвідчено ще *чугайстер* ‘добрий і веселий лісовий дух, який оберігає людей від лісових мавок, допомагає їм, якщо вони заблудились у лісі’, *лісун* ‘те саме, що чугайстер’, *нявка* ‘міфічна істота у вигляді прекрасної дівчини, що живе в лісі й може змінювати свою зовнішність, являючись чоловікам’, *лісна*, *лісовиця* ‘те саме, що нявка’, *нічниця* ‘міфічна істота в образі дівчини, яка забирає сон і викликає безсоння, завдає шкоди людині’, *нетленник* ‘міфічна істота, мертвець, що воскресає вночі і пророкує долю подорожнім’, *літавиця* ‘казкова жінка, що приналежить чоловіків’, *вітрун* ‘міфічна істота, яка може завдавати руйнувань за допомогою вітру’.

Чимало гуцульських етнографізмів і серед назв “земних богів”, “непростих”: *примівник* ‘людина, яка лікує хвороби замовляннями, зашіптуваннями, що зазвичай супроводжуються певними ритуальними діями та іншими немедичними засобами’, *баїльник* ‘те саме, що примівник’, *віжлун* ‘людина, яка може передбачувати майбутнє’, *босорканя* ‘відьма, чаклунка’, *хмарник* ‘людина, наділена надприродною силою розганяти хмари, відвертати град або його наслати’, *градівник* ‘те саме, що хмарник’, *гадер* ‘людина, яка замовляє від укусу гадюк або має владу над ними’, *чіпатарь* ‘чоловік, який може завдавати іншій людині або тварині лиха, шкоди’, *чередінник* ‘чоловік, який може завдавати шкоди людині чи тварині, перев. відбирає молоко в корів’, *мольфар* ‘чоловік, який, володіючи особливими знаннями про довколишній світ, може завдавати шкоди чи приносити користь людям; чаклун, ворожбит, знахар’.

Мають свою специфіку і гуцульські обряди, що є передумовою існування етнографічних діалектизмів у межах обрядової лексики. Етнографізмами є назви обрядодійств, їх етапів і учасників, предметів і явищ, пов’язаних з обрядами: *грушка* ‘зібрання рідних та знайомих у хаті покійника, щоб віддати йому шану, під час якого старші люди моляться і згадують небіжчика, а молодь у снігах грається в жартівливі ігри’, *галембіза* ‘розваги, ігрища при покійникові під час грушки’, *береза* ‘керівник гурту колядників, основна дійова особа колядників’, *вибірця* ‘старший серед колядників, на якого обирається церковний брат або якийсь упливовий і поважний газда із колядницької округи: вибірця вибирає березу, скрипичника, трембітаря і колядників; відповідає за порядність колядників’, *плес* ‘пританцювання колядників під час колядування’, *молоти млин* ‘різновид забав, ігрищ при небіжчикові під час грушки’, *подавник* ‘невеликий колач, який дають за упокій душі’, *розійгри* ‘свято нявок, яке припа-

дає на перший день Петрівки’, *деревице* ‘прикрашена верхівка смерічки – атрибут весільного або похоронного обрядів’, *повниця* ‘велика тарілка з калачем та порцією горілки – частунок для того, хто дає дарунок під час обдаровування молодих’, *хід полонинський* ‘вихід худоби на полонину, який супроводжується обрядами’.

Лексикографічну характеристику етнографічних діалектизмів у словнику “Туцьульська діалектна лексика в українській художній мові” здійснено за спеціально опрацьованими для нього принципами укладання словникових статей, згідно з якими кожен етнографізм у початковій формі є заголовком словникової статті. Скороченням *ети.* позначено його статус етнографічного діалектизму. Семантична характеристика етнографізму ґрунтується на його контекстуальному використанні. Кожне значення діалектизму ілюструється мінімальними контекстами з творів усіх авторів, які вжили етнографізм, із повною паспортизацією. У статті виділяється використання етнографізму як об’єкта порівняння та образне вживання. Якщо етнографізм є компонентом фраземи, то його окремо лексикографічно опрацьовано у складі стійкого словосполучення. Для прикладу наведемо словникову статтю етнографізму *гачі*:

ГАЧІ *ети.* Верхні чоловічі штани з домотканого сукна, зазвичай пофарбованого в червоний або чорний колір. *Пастух високий, але сильно збудований чоловік, у чорній вивареній у маслі сорочці, таких же гачях, аби “нужся си не запложувала”;* *на голові умащена крисаня віковичної давності, у зубах люлька* (Г. Хоткевич. Довбуш, 126); *Гачі дати? То в мене вни онні – ци я му ходити без штанів, га-га-га...* (Г. Хоткевич. Довбуш, 240); *У тражду увійшов дідо, легонько ступаючі ногами, шо були обуті у постолі-свинечьки, волоками оборсані, у чьорні онучі та крешені гачі* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 25); *Перепускав послідню і тоді казав:*

“Аби тобі нічого так не шкодило й аби не була така урячна, як мої гачі ніхто не уріче” (Б. Бойко. По голови... По голови..., 78); *А тобі, Богдане, ось мої парубочі гачі і сорочка вишивана* (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 202); *Скинув гачі й обернув їх навиворіть і зловив як головатицю в сак* (Р. Єндик. Торонке мальфування, 67); *До столу подаватимуть дівчата у вишиваних кофтах, а під час обіду гостям приграватиме капела, складена з народних інструментів і... музик в постолах та червоних гачах* (І. Вільде. Сестри Річинські, кн. 1, 65); *Молодий за той час позбирався якось та обтріпав із піску гачі та киттар* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 55); *Коломия мовчки дивилася як гуцул у червоних гачах ішов шляхом у гори, у глиб смерекових лісів карпатських* (О. Кундзіч. Верховинець, 231); *Тай чи міг я тоді захистити її наївну чистоту від насмішників у мундирах, циніків, коли я сам був обмундирований у вишиті сорочки та гачі, та череси у дві долоні* (П. Федюк. Ностальгія за скриркою, 16); *А лудине: киттарі вишивані, старі й нові, жіноча гугля, чоловічі кресані, шапки, гачі... всяке домашнє багатство* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 195); *Був одягнений як на гуцьульське весілля: у червоні гачі, обмотані внизу сірими вовняними онучами, у жовті постолі, біду сорочку, вишивану на грудях та на рукавах, і киттар, кольоровим сап’яном мережаний* (В. Гжицький. Опришки, 45); *Вмився, розчесався, взяв нову сорочку, черлені гачі, писані постолі, широкий черес, киттар цвітний, кресаню з трісункою тай пішов до церкви* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 18); *Дорогою нога розпухла так, що не могли стягнути гачів, прийшлося розпоровати* (У. Самчук. Гори говорять, 14); *Опришки були багато повбирувані, у якравих червоних гачах, у дорогих чорних сардаках наопашки – з великими червоними китицями, а на столі, поруч з пугачиками, лежали перед кожним крисані, поприкрашувані барвистим нави-*

ним пір'ям (Л. Качковський. Довбушева пісня, 80); *Легкі вишиті капчури, ремінні постолі з вигнутими догори гострими носками, суконні гачі, киттар, вилинялий гостроверхий капелюх – ось і вся його одяга, якої він уже не зніматиме аж до самої зими* (Я. Стецюк. Крутий плай, 47); *Так тоді й шаровари прийдеться міняти... на гачі, а жупанину – на кеттар. Геть чисто погуцулюся* (Б. Загорулько. Чорногора, кн. 1, 95); *Два вівчарі ведуть перед. Червоні гачі мірно розпинають повітря, од руху кивас на ході за кресанею квітка* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 193); *Така ж зелена грива спадала йому на плечі, ховала киттар, червоні гачі й постолі, тепер Олена здогадувалась, чому ніхто не міг бачити в горах Діда* (Р. Федорів. Жбан вина, 28); *Мав на собі черлені гачі, ноги одіті в чорні, черленою волічкою обрублені капчури* (Р. Яримович. Юра Михасевий, 37); *Пан свої шукає гачі, / Страх трясє за плечі: / – Не вбивайте... я віддячу, / Дам коштовні речі* (М. Близнюк. Олекса Довбуш, 44); *Виходит до не сарака в ліси часом, ек її тримбітов закличю і віносить ми небога віпрану сорочку те й гачі* (І. Березовський. Худан, 12); *Він узяв з вішака домо-ткану білизну, гачі, кеттарик, рипучий ремінний черес, подзьобаний мідними капсулами* (Р. Андріяшик. Сторонець, 17); *Тільки на фотографіях ще нині можна побачити довгоносого та вусатого майстра, який фотографувався не в постолах, а в чоботах та у штанах-гачах із саморобного сукна, в сардаку, вишиваній сорочці поверх штанів, і ця сорочка була підперезана широчезним ременем-чересом, і в шаці* (С. Пушик. Карпатське літо, 240); *Челідина, отак снісько, ек кутюга – фостом меле тай зуби шкірит, лиш дівиси, ек за гачі тебе ймила* (О. Манчук. Дохторє, 69); *У подвійному кільці осібно стояв у хлопських гачах і в облямованій кунцею кунтуші пан Сташек; у зморшках його обличчя сиротливо тремтіли дві сльозинки* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 243);

Пошию тобі черлені гачі, куплю кресаню з павами, дублені постолі, файний каптарик – ото буду мати легіника (М. Козоріс. Чорногора говорить, 164); *Франц, вбраний у вишиту сорочку, черес і червоні гачі, склав руки на грудях, тримаючи хрест з двох олівців, зв'язаних пучком полонинських трав (так придумав Лоці)* (Т. Прохасько. Непрості, 69); *Йой, уважєй: гачі нові – напис на брамі борший від пса* (В. Шкурган. Не шкодує капелюха, 10); *Сходились жовніри-гуцули, по можливості хто одягав кресаню, хто киттар, хто кольорові гачі* (І. Пільгук. Пісню снує Черемош, 155); // у порівн. *Сідайте, будете за боярів! – сказав Юра переляканий і червоний, як крашені гачі, до опришків, – а ви вибачайте!.. – додав тихим голосом до боярів* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 78).

◇ **Богач без гач ірон.** – щедрий. *Диви, який ти щедрий, Андрію!.. Богач без гач, як кажуть гуцули* (Б. Загорулько. Чорногора, кн. 2, 94).

◇ **В гачі вбрати** – перехитрити. *Що таке веселе з їв-єс, пане втамане? – Нічо, нічо. То я так. То я тому, шо-сми Юрішка в гачі вбрав, – а сам уже рвався вперед, уже не міг витримати* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 302).

◇ **Єк Гершкові гачі ірон.** – мудрий. *Ади, які мудрі, ек Гершкові гачі!* (Б. Загорулько. Чорногора, кн. 2, 14).

◇ **Накласти повні гачі зневажл.** – дуже злякатися. *А що? Одєн лише Довбуш си із'євив та й, видиш, присів панок. А Коби так, не дай Боже, їх кілько си з'євило – ого! Наклали би пани повні гачі!* (Г. Хоткевич. Довбуш, 277).

◇ **Наробити в гачі зневажл.** – перелякатися. *Ой, то ниньки в Станіславі станеться переполох. Нароблять пани в гачі* (Р. Федорів. Жбан вина, 133).

◇ **Трясти гачами зневажл.** – лякатися, боятися, тремтіти. *Не трясси гачами, Хайку, – сказав Пістолетник, обі-йшовши навколо орендаря. – Тамка, – кивнув на двері, – свої* (Б. Загорулько. Чорногора, кн. 1, 162).

Таким чином, словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” досить повно фіксує гуцульські етнографізми. Гуцульські етнографізми репрезентують такі тематичні групи лексики, як назви одягу, взуття та прикрас, назви страв, їжі, назви географічних об’єктів, назви житлових і господарських приміщень, їх частин, видів господарської діяльності, знарядь праці, предметів побуту, назви, пов’язані з гуцульським народним мистецтвом, назви міфічних істот та обрядову лексику. Лексикографічне опрацювання етнографізмів дає змогу окреслити їх склад, тематичний розподіл та семантико-функційні особливості й специфіку використання в художніх текстах.

1. Гриценко П. До проблеми лінгвістичного опису українського демонімікону / Павло Гриценко // Наталя Хобзей. Гуцульська мі-

фологія : етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – С. 3–18.

2. *Гуцульські говірки* : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1997. – 232 с.
3. *Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові* : словник : у 2 т. / за заг. ред. Василя Грещука [Машинопис].
4. *Гуцульські світи* : Лексикон / Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013. – 668 с.
5. *Гуцульщина* : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наук. думка, 1987. – 472 с.
6. *Грещук В.* Діалектне слово в тексті та словнику / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ, 2015. – 372 с.
7. *Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія* / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1973. – 440 с.
8. *Janów J.* Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger / Jan Janów. – Kraków : Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. – 294 s.

НОМЕНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ “ЯМА” В ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті проаналізовано зібрану народну географічну лексику на позначення лексико-семантичної групи “Яма” в діалектному мовленні Івано-Франківщини. Апетитивні назви аналізованої групи розподілено на такі семантичні мікрополя: ‘яма (у загальному значенні)’, ‘штучно вирита яма’, ‘вибоїна, яма на дорозі’, ‘місце збору води після дощу’. Подано семантичну, фонетичну, словотвірну характеристику лексем, акцентуаційну варіативність, етимологічну довідку, виділено локалізацію місцевих назв, проведено паралелі з лексикою інших досліджених територій України і Славії.

Ключові слова: народна географічна лексика, лексико-семантична група, семантичне мікрополе, номен, діалектне мовлення.

In the article the gathered folk geographical lexis for denotation of lexical-semantic group “a pit” in Ivano-Frankivsk region dialect speech is analyzed. Appellative names of the analyzed lexical-semantic group has been divided into such semantic microfields 1) a pit (in general meaning), 2) an artificial pit, 3) a pit on the road, 4) a place where water is gathered after rain.

The following lexemes have also been given: semantic, phonetic, word building, accentuational variability, their etymology the parallels with lexis of other researches on the territory of Ukrainian and other Slavonic countries have been studied.

Keywords: folk geographical vocabulary, lexical-semantic group, semantic microfield, nomen, dialect speech.

Серед напрямів сучасного мовознавства вагоме місце належить дослідженням з української діалектології, що зумовлено значним зростанням загальної уваги до діалектного мовлення. Актуальними із цього погляду залишаються розвідки народних географічних назв у живій мові її носіїв усіх регіонів України, фіксація такої діалектної бази на сучасному рівні. Вирішальним завданням є наукова семантична систематизація географічних номенів, зміни у їхній структурі, походження, паралелі аналізованої лексики з діалектами української та інших слов'янських мов.

В українському мовознавстві проблемі дослідження географічної апетитивної лексики присвятили свої лексикологічні та лексикографічні праці С. Грабець [21], Я. Рудницький [22], М. Онишкевич [7], Т. Громко, В. Лучик, Т. Поляруш [3], Г. Шило [19], Є. Черепанова [17], О. Данилюк [4], С. Шийка [18], І. Потапчук [9] та ін. Вітчизняні дослідження в цій галузі представлені незначною кількістю дисертаційних ро-

біт (Т. Громко [2], Е. Черепанова [16], О. Данилюк [4], Н. Сіденко [10], І. Потапчук [9], С. Шийка [18]).

Дослідження загальних географічних назв у діалектному мовленні на теренах Івано-Франківської області не знайшло достатнього висвітлення. Названий сегмент лексики вивчається на синхронному рівні, що набуває особливої актуальності. Вперше подано народну географічну номенклатуру як цілісну систему.

Метою нашої статті є фіксація загальних назв географічних об'єктів із від'ємним рельєфом, зокрема ЛСГ ‘Яма’, системний структурно-семантичний опис зібраної лексики, її порівняння з аналогічними фактами на діалектному й міжмовному рівнях.

Основним матеріалом дослідження є географічні номени на позначення пересіченого рельєфу Івано-Франківщини, які вживаються в говірках цієї території.

ЛСГ ‘Яма’. Аналізована ЛСГ включає такі семантичні мікрополя:

‘яма’, ‘штучно вирита яма’, ‘вибоїна, яма на дорозі’, ‘місце збору води після дощу’.

Ядром цієї ЛСГ є загальноукраїнська назва *йама*, що побутує на всій території Івано-Франківщини з такими значеннями: ‘яма’, ‘заглиблення в землі’ (Стц, Тр, Птч, Рсв, Пдв, Брт, Ркв, Снт, Ілмн, Блш, Цв, Тж, Пдм, Глч, Клш, Крсн, Збл, Скуп, Акр, Прк), ‘невелике заглиблення, викопане людьми’ (Брж), ‘штучно викопана яма біля хати для зберігання вапна, кормів для худоби’ (Стц), ‘велика яма’ (Лв, Акр), ‘напівкругле заглиблення’ (СК), ‘яма круглої форми’ (Ксв), ‘яма на піску’ (Рсв, Пдв, Ілмн, Хмк, Тзв, Глч, Клш, Рвн, Вр, Крсн, Бст, Цнв, Кмн, Прг, Лг, Сп, Брст, Прк), ‘глибока яма, прірва’ (Пдв, Клш, Змг, Дб), ‘велика яма, заповнена водою після дощу, велика калюжа на дорозі’ (Пдв, Рвн, Яснв, Лпнк, Кнз), ‘вибоїна, яма на дорозі’ (Птч, Пдв, Брт, Ркв, Ілмн, Ксв, Ккл, Блш, Тж, Уст, Грбв, Лпнк, Цнв, Крхв, Кмн, Прг, Сп, Пчн, Брст, Прк), ‘штучно вирита яма’ (Тж), ‘глибока яма в річці’ (Блх, Пдв, Брт, Ксв, Длн, Ккл, Хмк, Цв, Клш, Лпвц, Цнв, Лг, Ілмн, Акр). Як засвідчують наведені дані, спостерігаємо доволі широку амплітуду коливання семантики назви *яма*. Цей аналіз збігається з висновками М. Толстого, що подібний перехід семантики пояснюється семемами ‘яма – вибоїна, яма’, ‘яма – штучно викопане заглиблення’, ‘яма – калюжа (баюра, ковбаня)’ [15, 229–230].

Фонетичний варіант *йема* в місцевих говірках уживається на позначення таких географічних об’єктів: ‘заглиблення в ґрунті невизначеної форми’ (Крв, Брж, Рчк), ‘напівкругле заглиблення’ (СК), ‘яма на піску’ (Рчк), ‘вибоїна, яма на дорозі’ (Рчк), ‘штучно вирита яма’ (Рзт). Від лексеми *йама* твориться низка похідних суфіксальних дериватів: *йамка*, *йемка* ‘ямка (для картоплі)’ (Псч, Крв), *йамка* ‘вибоїна, невелика яма на дорозі’ (Стц, Врбвк, Дб, Ксм, Прк), *йамки* (Св, Хрпл, Грбв, Крхв,

Кмн, Прг, Прк) і *йімки* (Ксв) ‘заглиблення в землі’, ‘заглиблення в ґрунті невизначеної форми’, *йамчище* ‘місцевість, де є багато різних ям’(Кн) із суфіксами *-к-а*, *-к-и*, *-ч-*, *ищч-е*. У “Словнику української мови” термін *яма* зафіксований зі значенням ‘заглиблення в землі’ [СУМ, т. 11, 644]. Різноманітням семантики цей апелятив (з різними варіантами) відзначається в зах.-под. *яма*, *ями*, *яміна*, *ямщице*, *ямка* [9, 314], вол. *яма*, *ямиска*, *ямка*, *ямник*, *ямницько* [4, 145–146], рівн. *яма*, *ямщице*, *вьямка*, *ямка*, *емка*, *смїця* [18133], рідше в бук. *яма* [12, 686], поліс. ‘долина потоку; кітловина’ [6, 255], гуц. ‘підніжжя гори’ [8, 234] говірках.

Напівпериферію становлять назви, що вказують на різний розмір, форму й глибину ями. Так, семантика ‘велика яма’ представлена такими лексичними одиницями: *йамчище* ‘велика яма’ (Стц, Блх, Св, Ілмн, Ккл, Блш, Тзв, Хрпл, Пдм, Вр, Блбр, Змг, Бст, Крхв, Кмн, Прг, Дб, Брст), ‘глибока яма, прірва’ (Пдм, Рвн, Грбв) (суфікс *-ищч-е*), *глибока йама* ‘велика яма’ (Лч), *нора* ‘велика яма’, (Птч, Рсв, Брт, ЛХ, Лсц, Тж, Уст, Рвн, Врбвк, Збл, Грбв, Цнв), ‘яма у землі для тварин’ (Акр), *пронора* ‘підземний отвір, нора’ (Рнг) (префікс *про-*), пор. діал. *пронір* ‘нора’ [5, IV, 111]. Значення ‘велика яма’ виражають також апелятиви *кар’єр* (Пдв, Ркв, Снт, Ргт, Хмк, Цв, ІФ, Клш, Брж, Лпвц, Кнз, Сп, Схд, Скуп), *западина* (Ксв), *котлован* (Пдв, Бршт, Крв, Брж, Крсн, НС, Рвн 1, Кн, Рчк, Явр), ‘велика яма будь-якої форми’ (Сн), *прірва* ‘велика глибока яма, вибита водою’ (Пплн). Зафіксовано народну назву *вертеб*, вар. *верт’їб* із семантикою ‘карстова воронка’ в с. Олеша Тлумацького р-ну.

Діалектна назва *ковб’ір* позначає ‘яму, наповнену водою’ (Пдв, Хмк 1, Звл, ГЗ, ДЗ), пор. *ковбир*, *ковбір*, *ковбур* ‘яма у воді, вибита паданням останньої’ [6, 231], ‘глибока тиха вода; заросле болото; яма у воді, ковбаня; стрімка западина у воді; вікнина (у болоті)’ [5, II,

481]. У с. Слобідка Тисменицького р-ну лексема *вир* уживається в значенні 'яма в землі, вибита водою'.

Сему 'яма круглої форми' репрезентують назви-метафори: *коуш* (Блбр, Крсн, НС, Крхв, Кмн, Рчк), *казан* (Рсв, Хрпл, Бршт, Клш, Вр, Бст, Дб), *котел* (Ксв, Ккл, ІФ, Клш, Брж, Змг, Грбв, Рвн 1, Сн), 'природна яма круглої форми' (Дзм), *котлован* (Уст), *коте^ллеви^на* (Св, Ілмн, Яснв, Врбвк, Цнв, Кнз, Сп, Схд), *мак'ітра* 'яма круглої форми з пологими схилами' (Птч, Лв, Блш, Цв, Рвн, Явр), за винятком атрибутивного словосполучення *кругла йама* (Длн, Св).

На 'конусоподібну форму ями' вказують лексеми *круча* (Блх, Птч, Ркв, Св, Блш, Тзв, Лсц, Уст, Дб, Сн), *запади^на* (Брт, ЛХ, Ксв, Ккл, Брж, Вр, Крсн, Бст, НС, Лпнк, Рвн 1, Сп, Схд, Рчк, Явр), *коте^ллеви^на* (Ілмн, Хрпл, ІФ, Блбр), *вертеп* (Змг), *ве^ртеп* (Бршт, Клш), *воронка* (Рсв, Снт, Ргт, Лв, Хмк, Цв, Врбвк, Грбв, Крхв, Кмн, Прг, Ілмн). Укр. літ. *воронка* 'вирва', 'вибита ким-, чим-небудь, вирвана силою вибуху яма; вибитий, вирваний отвір' [СУМ, т. 1, 467], діал. 'невелика яма круглої форми' [18, 26], 'яма на піску' та ін. [9, 251], 'яма в річці' [4, 29]. Апелятив *воронка* < псл. **vorpa* 'колодка, чіп', уживається в інших слов'янських мовах: блр. *варонка* 'яма конічної форми', рос. *воронка* 'лійка, яма конічної форми', болг. *вранá* 'отвір у бочці', п. *wrona* 'отвір, дірка', ч. *wrana* 'т. с.' [5, I, 428].

Семантику 'неглибока яма' передають апелятивні назви *западина* (Дб), *запади^на* (Уст, Схд), *канал* (Хмк), *канава* (ЛХ, Ргт, Лв, Уст, Сп, Кн), *д'ерка* (Рвн), *дирка* (Стц), *шч'лина* (Хрпл, Глч, Уст), *шчел'* (ІФ, Блбр), *кабач* (Рзт), а також *р'іу^чак* (Блх, НС, Сн), *ревец*, *ривец* (Явр), *речч'ік* 'невеличка ямка' (Явр), утворені від апелятива *рів* за допомогою суфіксів *-ак-*, *-ец-*, *-ч'-ік-*.

Окремо виділимо народні географічні назви, які вказують на ознаку 'глибокий'. Її відбито в номенах *глибока*

йама (Пдв, Змг, Бст, Брт), *глибока йама* (Прк), *глибока йама* (Брт, Длн, Ккл, Тзв, Бршт, Свт, Уст, Вр, Лпнк, Рвн 1, Лг, Св, Явр) зі значеннями 'глибока яма', 'глибока яма, прірва', *йамина* (Лпнк) (суфікс *-ин-а*), *глибока йама* (Брт, Длн, Блш), *глибока йама* (Ілмн) зі значенням 'глибока яма, прірва'. Семантику 'глибока яма' відтворюють відприкметникові утворення *круча* (Лсц, Цв, Кнз), *глуб'іч'ка* (Дбр). Значення 'глибока яма, прірва' репрезентують лексичні одиниці, мотивовані коренями дієслів: *провал* (Стц, Пдв, Св, Ккл, Хмк, Тж, Брж, Рвн, Крсн, Лг), *провал'а* (ЛХ, Ксв, Уст), *прірва* (Блх, Рсв, Ксв, Тзв, Цв, Тж, Крв, Брж, Вр, Бст, Збл, Цнв, Сп, Скл, Сн, Акр), *об'риу* (Блх, Птч, Пдв, Ркв, Снт, Лв, Уст, Брж, НС, Сн, Рчк, Брт, Явр), *урвишче* (Блх, Ргт, ІФ, Глч, Брж, Цнв), *пропаст'* (Сн), *пропаст'у* (Пдв, Уст, Крв, Лпнк, Лпвц, Крхв, Кмн, Прг, Рвн 1, Брт, Прк, Явр), *пропаден'* 'безодня; прірва; місце, де можна провалитися' (Рзт), *запад'н'а* 'провалля' (Чрнл, Клнц, Пшн). Найвищу ознаку 'глибини' передають апелятивні найменування *бездна* (Ілмн, Ксв, Бршт, Блбр, Кн), *безод'н'а* (Стц, Хрпл, Клш, Свт, Врбвк, Лпнк, Крхв, Кмн, Прг, Схд) 'дуже глибока яма', *пресподне* 'пропасть, провалля' (Явр).

У зв'язку з господарською діяльністю людини з'явилося семантичне мікрополе 'штучно вирита яма'. Сюди належать віддієслівні лексеми *копанка* 'штучно вирита яма' (Стц, Птч, Пдв, ЛХ, Ксв, Брж, Скл, Акр, Явр), 'викопана яма біля хати, наповнена водою, у якій колись прали одяг' (Стц), 'викопана яма, ривець' (Явр), 'яма на піску' (Пчн, Акр), *копан'* 'яма, на місці вибраної глини для будівництва' (Здбр), *викоп* 'штучно вирита яма' (Ккл, Рвн, Блбр, Св), а також *кобан'а* 'штучна яма (після копки глини і т. ін.)' (Клш). Апелятиви *котлован* (Рсв, Спг, Хмк, Цв, Крв, Врбвк, Сп, Сн, Явр), *катлован* (Пдв, Уст, Крсн), *котлаван* (Блш) уживаються на позначення 'штучно виритої ями'.

На території Івано-Франківської області трапляються пісковики, нанесені водами річок, тому ми виділимо номени, які функціонують у місцевих говірках із семантикою 'штучна яма на піску': *ка'рійер* (Снт, Ркв, Ргт, Цв, Уст, Брж, Рзт), *ка'бач'* (Сн), *вмі'ятина* (Ілмн), *ба'йура* (Птч, Св, Спг, Блш, Хрпл, ІФ, Блбр, Змг, Врбвк, НС, Грбв, Лпнк, Лпвц, Цнв, Рвн 1), *байу'р'іє* (Св, Блш, Хрпл), *штучна йама* (Брт, Снт, Лв, Бршт, Схд, Явр), *йама на п'іску* (Ккл).

Лексема *вмі'ятина* – префіксально-суфіксальне утворення від дієслова *м'яти*. У бойківських говірках аналогічне значення передають апелятиви *ба'йура*, *ба'йуришче* [7, I, 46], у буковинських – *ба'йура*, *байуре'ц* 'калюжа, велика грязюка' [12, 27]. М. Толстой зазначає, що назва *ба'йура* – синонім до *ко'бан'а* 'штучна яма (після копки глини і т. ін.)' чи до *гур'ба* 'замет' на Західному Поліссі [15, 233]. За спостереженнями Г. Аркушина, апелятиви *ба'йура* та *байу'р'іє* виражають значення 'калюжа, яма з водою на дорозі' у зах.-под. говірках [1, I, 12].

Семантичне мікрополе '**вибоїна, яма на дорозі**' реалізують лексичні одиниці *ви'бойіна* (Блх, Снт, Длн, Хмк, Глч, Уст, Крв, Крсн, Бст, Врбвк, Збл, Цнв, Св, Кн), 'яма на дорозі, заповнена водою' (Стц, Тр, Блх, ЛХ, Ккл, Тж, Пдм, Крв), *в'ібойіна* (Пдв, Цв, Бршт, Клш, Уст, Вр, Бст, Скл, Акр, Ббн), *ви'бойі* (мн.) (ЛХ, Лв, ІФ, Сн), мотивовані дієсловом *вибивати*. Подібні апелятиви побутують у наддністр. і зах.-под. говорах [19, 71; 9, 245].

Зі значенням 'вибоїна, яма на дорозі' функціонують також номени *кала'бан'а* (Рсв, Пдв, ЛХ, Ргт, Ксв, Пдм, Уст, Крв, Лпнк, Лпвц, Крхв, Кмн, Прг, Ілмн, Сп, Схд, Пчн, Явр), *копанка* (Пдв), *ката'комби* (перен.) (Св, Змг, Рвн 1), *ба'йура* (Тзв, Свт, Блбр, Яснв, Врбвк, Кнз, Лг). У діалектній мові с. Шешори Косівського р-ну існує апелятив *ка'баши* 'вибоїна (з водою або без води), пере-

важно на дорозі; заглибина' з неясною етимологією. Доповнюють мікрополе вузьколокальні діалектні назви *котло'вани* 'великі ями на дорозі' (Хрпл), *рудка* 'болотяна яма на дорозі' (Яснв) та словосполука, виражена повторюваним іменником із прийменником *йама на йам'і* 'багато вибоїн, ям підряд на дорозі' (Стц), 'нерівна дорога' (Прк).

Семантичне мікрополе '**місце збору води після дощу**' представляють апелятиви *ба'йура* (Блх, Спг, Хмк, Хрпл, Свт, Яснв, Кнз), *бал'ура* (Змг, Лпвц) (пор. *балюра* 'баюра' [11, I, 25]), *до'шч'івка* (Стц, Ркв, Ргт, Св, Тзв, Пдм, Глч, Свт, Уст, Крв, Брж, Рвн, Крсн, Яснв, Лпнк, Крхв, Кмн, Прг, Кнз, Лг, Ілмн, Сп, Скл, Сн, Акр, Рчк, Брт, Ксм, Прк, Явр), *до'ж'івка* (Рзт) (< дощ + *-'іvk-a*), *ст'ок* (Птч, Рсв, Пдв, Брт, ЛХ, Цнв) (нульсуфіксальне утворення від дієслова *стікати*), *водо'с'т'ік* (Снт, Грбв, Цнв, Схд, Скл, Кн), *водо'сток* (ІФ, Рвн 1), *водо'зб'ір* (Лв, Ілмн, Ксв, Блш, Лсц, Цв, Бршт, Вр, Блбр, Бст, НС), *водо'стой* (Ккл, Клш, Збл) (композиції).

У номінативному мікрополі окремою семою виділимо номени на позначення 'великої калюжі на дорозі, заповненої водою після дощу'. Її утворюють в основному тельмографічні назви: *болото* (Пдв, Брт, Ксв, Тж, ІФ, Клш, Уст, Брж, Рвн, Збл, Цнв, Крхв, Кмн, Прг, Ілмн, Св, Сп, Пчн, Акр, Рчк, Брт, Прк, Ббн), *кала'бан'а* (Блх, Стц, Пдв, Ркв, ЛХ, Снт, Ргт, Ксв, Длн, Хмк, Хрпл, Глч, Свт, Уст, Крв, Брж, Вр, Крсн, Бст, Яснв, Врбвк, Збл, НС, Лпнк, Лпвц, Крхв, Прг, Рвн 1, Кнз, Лг, Сп, Дб, Пчн, Кн, Сн, Акр, Рзт, Рчк, Ксм, Ббн, Явр), *кала'бан'і* (Пдм, Скл, Акр), *кали'бан'е*, *кали'бан'і* (Тзв), *коло'бан'а* (Лпвц), *кала'бати'на* (Лв, Ккл, Бршт, Блбр, Лпнк, Схд), *кал'ужа* (Стц, Ілмн, Ксв, Блш, Хрпл, Тж, Свт, Рвн, Лпнк, Крхв, Кмн, Прг, Сн, Блх, Брт, Клш, Яснв, Цнв, Кнз, Сп), *калу'жа* (Ргт, Тж, Бршт, Крсн, Цнв), *рудка* (Яснв), *граз'* (Клш, Цнв). Локально вживаються апелятиви *копанка* (Рсв, Пдв, Цв), *ку'бан'а* (Св, Спг),

канал (Лсц, Хрпл, Змг), баїура (Яснв, Врбвк, Грбв, Лпнк, Кнз, Лг, Свт, НС, Лпвц, Рвн 1, Схд, Брст), калабач (Скп) на позначення ‘великої ями, заповненої водою’, кабач ‘яма на дорозі з водою або без води’ (Рзт), ‘яма на дорозі з водою’ (Крв, Брж, Рвн, Вр, Бст, Сн, Акр, Рзт, Ксм, Явр). Різноманіттям характеризується говірка с. Шешори Косівського р-ну на позначення ‘великої калюжі на дорозі, заповненої водою після дощу’: кал’ужа, калабан, калабан’а, котлабина.

Прадавнім за походженням є апелюватив ‘копан’ ‘яма, наповнена водою’ (Вкнн, Трстн) (< псл. **корать*), в інших джерелах уживається з такими значеннями: ‘т. с.’ [17, 105], ‘пасовище в лісі на зрубі’ [5, II, 375; 7, I, 375], ‘викопаний межовий знак’ [13, I, 495], див. також [11, II, 280; 22, 23], пор. ще блр. діал. ‘штучний ставок, сажавка; копана криниця; викопаний рів’, рос. діал. ‘неглибокий колодязь; джерело; штучний ставок’ [20, 124].

З аналогічним значенням у с. Рогиня Городенківського р-ну побутує номенкубор, фонетичний варіант від ковбир, ковбір, ковбур ‘глибока тиха вода; яма у воді, ковбаня; стрімка западина у воді; заросле болото; вікнина у болоті’ [5, II, 481], ‘яма у воді, утворена її падінням’ [6, 231].

Лексеми коломиша із семантикою ‘калюжа на дорозі’, ‘вибоїна, наповнена водою’ (Крн), ‘яма, вибита дощем, заповнена водою’ (Лв, Ілмн, Длн, Блш, Клш, Блбр) (поєднання слів *коло*, *колесо* і *мити*), пор. ‘глибокий вибій, наповнений водою’ [11, II, 272]; *катка* ‘велика калюжа на дорозі, заповнена водою після дощу’ (Птч, Акр), ‘криничка; криничка на мочарі’ (Акр), пор. бук. *катка* ‘ополонка’ [12, 188]; *заступн’і* ‘яма, вибита дощем, заповнена водою’ (основа дієслова *заступати*) – семантичні регіоналізми.

Отже, основу народної географічної лексики Івано-Франківщини становлять загальноновживані назви слов’янсь-

кого походження. Географічні номени утворені за допомогою морфологічного, морфолого-синтаксичного, аналітичного способів та способу вторинної номінації. Для цієї лексики характерні діалектні суфікси, трапляються семантичні регіоналізми.

Перспективним видається продовжувати збирати та доповнювати географічну номенклатуру з інших недосліджених говірок. Доцільним було б звернутися до вивчення взаємодії апелювативної та онімної лексики. Матеріали статті будуть використані під час укладання “Словника народних географічних назв Івано-Франківщини”.

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : [у 2 т.] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 354 с.; 2000. – Т. 2. – 458 с.
2. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Громко Тетяна Василівна. – Кіровоград, 2000. – 194 с.
3. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К. ; Кіровоград, 1999. – 224 с.
4. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / Оксана Клімівна Данилюк. – Вид. друге, доповн. і випр. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
5. Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
6. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апелювативов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / [отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой]. – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.
7. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
8. Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
9. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Потапчук Ірина Михайлівна. – Кам’янець-Подільськ, 2012. – 315 с.

10. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донецьчини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. П. Сіденко. – Донецьк, 2003. – 22 с. : табл., карти.
11. *Словар української мови* / упоряд. Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1–3; 1997. – Т. 4.
12. *Словник буковинських говірок* / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
13. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 1. – 631 с.; 1978. – Т. 2. – 592 с.
14. *Словник української мови* : [у 11 т.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
15. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой ; [отв. ред. С. Б. Бернштейн]. – М. : Наука, 1969. – 260 с.
16. Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 "Языки народов СССР (русский язык)" / Е. А. Черепанова. – Минск, 1973. – 26 с.
17. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Чернигово-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
18. Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Шийка Світлана Володимирівна. – К., 2013. – 288 с.
19. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с. – (Серія "Діалектологічна скриня").
20. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.
21. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny / S. Hrabec // Prace Onomastyczne. – Kraków, 1950. – № 2. – 264 s.
22. Rudnicki J. Nazwy geograficzne Wojkow-szczyzny / J. Rudnicki. – Lwów, 1939. – 255 s.

Умовні скорочення населених пунктів:

Блх – м. Болехів Болехівської м/р, Брж – с. Бережниця, Бст – с. Бистрець, Блбр – с. Білоберізка, Брк – с. Буркут, Вр – м. Верховина, Змг – с. Замагора, Крсн – с. Красник, Крв – с. Криворівня, Рвн – с. Рівня, Уст – с. Устеріки Верховинського р-ну, Блш – смт Більшівці, Бршт – м. Бурштин, Глч – м. Галич, Ккл – с. Кукільники, Спг – с. Сапогів Галицького р-ну, Ркв – с. Раковець Городенківського р-ну, Длн – м. Долина Долинського р-ну, ІФ – м. Івано-Франківськ, Хрпл – с. Хриплин Івано-Франківська м/р, Клш – м. Калуш, Пдм – с. Підмихайля, Тж – с. Тужилів, Цв – с. Цвітова Калуського р-ну, Кн – с. Княздвір, ЛХ – с. Лісний Хлібичин, Рнг – с. Рунгури, Скуп – с. Скопівка Коломийського р-ну, Акр – с. Акрешори, Ббн – с. Бабин, Брст – с. Брустурів, Ксв – м. Косів, Ксм – с. Космач, Лч – с. Люча, Прк – с. Прокурава, Рчк – с. Річка, Рзт – с. Розтоки, Сн – с. Снідавка, СК – с. Старі Кути, Явр – с. Яворів Косівського р-ну, Дбр – с. Добротів, Лв – с. Лоева, Псч – с. Пасічна Надвірнянського р-ну, Ргт – м. Рогатин, Свт – с. Світанок Рогатинського р-ну, Врбvk – с. Вербівка, Грбv – с. Грабів, Дб – с. Дуба, Ілмн – с. Ілемня, Кмн – с. Камінь, Кнз – с. Князівське, Крхv – с. Креховичі, Лпвц – с. Липовиця, Лпнк – с. Лоп'янка, Лг – с. Луги, НС – с. Нижній Струтинь, Прг – с. Перегінське, Рвн І – с. Рівня, Св – с. Сваричів, Сп – с. Спас, Схд – с. Суходіл, Цнв – с. Цінева, Яснв – с. Ясеновець Рожнятівського р-ну, ГЗ – с. Горішне Залуччя, ДЗ – с. Долішне Залуччя, Збл – смт Заболотів, Звл – с. Завалля, Здбр – с. Задубрівці, Пдв – с. Підвисоке, Пплн – с. Попельники, Птч – с. Потічок, Рсв – с. Русів, Снт – м. Снятин, Стц – с. Стецева, Тр – с. Троїця, Хмк І – с. Хом'яківка Снятинського р-ну; Лсц – смт Лисець, Пшн – с. Пшеничники, Тзв – с. Тязів, Хмк – с. Хом'яківка, Чрнл – с. Чорнолізці Тисменицького р-ну, Брт – с. Бортники Тлумацького р-ну.

“МНОГА РУКА́ БИ СЕ СВИ́ТІЛА”: ЗІ СКАРБІВ ГОВІРКИ с. ТЮДІВ

У матеріалі до словника представлено говірку села Тюдів Івано-Франківщини.

Ключові слова: словник, говірка, лексикографічне опрацювання, фразема.

The patois of the village Tyudiv of Ivano-Frankivsk region is represented in the materials to the dictionary.

Keywords: dictionary, patois, lexicographical processing, phraseme.

Говірка села Тюдів – це особливий вияв гуцульського світу і мовної практики гуцулів. Маніфестуючи (як мікро-системи) південно-західне наріччя, містячи насамперед архаїчні риси гуцульського говору (село засноване в 1593 р.), вона, однак, на різних мовних рівнях виявляє і те, що властиве іншим говіркам. Лексикографічне опрацювання матеріалу переконливо засвідчує: у реєстрі словника наявні діалектні одиниці, які передусім представляють буковинські й покутські говіркові ознаки.

Природно-географічні умови проживання горян, їх господарська діяльність, традиції, обряди, вірування, ціннісні орієнтири – все це витворило неповторну мовну картину світу, у якій важливе місце належить стійким зворотам. Цей багатоаспектний пласт буття мови містить фраземи, що за семантикою і структурою близькі до літературно-нормативних, є в ньому й такі одиниці, які можуть бути марковані як амбівалентні – і гуцульські, й іншого-віркові, а є й такі, що представляють лише говірку цього села.

Запропонований матеріал – це фрагмент словника говірки с. Тюдів, що репрезентуватиме лексичний і фразеологічний виміри говірки.

А ДУ́ЛЮ (ФІ́ГУ) З МА́КОМ НИ ХО́ЧЬ? – вислів викор. у ситуаціях, коли мовця зовсім не влаштовує прохання співрозмовника: *Продаї м'ин'ї с'в'її ровере'ц / А дул'у з ма'ком ни хо'ч'?*

АНТРАМЕНТО́ВЕ ОЛУ́ФКО (ВЛУ́ФКО, УЛУ́ФКО) – хімічний олівець: *Це се ни витера'її / бо напи'сане антраменто'вим олу'фком / озми' другиї листо'к / таї на не'му мал'у'ї / на / ге'зде про'сте ўлу'фко.*

АШ (ГАШ) ПІ́РІ (ДРА́НТИ) БУ́ДЕ (МЕ) ЛЕТІ́ТИ – погроза насварити, побити когось: *Ік йа' до не'го доберу'се / то бигме' / ўс'о' йїму' нагада'їу / з не'го аш п'їр'ї ме лет'їти; Ік приїду'туда' / то з не'її гаш п'їр'ї ме лет'їти / цисе' йа так ни ли'шу / аби' ни зна'ти шо.*

БАНДІ́ГИ ГНУ́ТИ – розповідати щось веселе, розказувати про неймовірні пригоди; вигадувати, жартувати: *Йо / банди'ти гну'ти вин ум'ї'її / аби' ш'ї до робо'ти буў'таки'ї ох'їч'ниї.*

БЕЛЕНІ́ (БИЛИ́НІ) ОБ'Ї́СТИ-СЕ – говорити нісенітницю, те, що суперечить здоровому глузду: *Ти так го'вориши / ік бес'белини' обїй'ўсе / аг'її.*

БІ́РШЕ УВІ́ЙДЕ́ЦЦЕ, МЕН́ЧЕ ОБІ́ЙДЕ́ЦЦЕ – завжди можна “обійтисе тим”, що є, не беручи в борг: *Б'ї'їсе зи'ч'ін'а / опходи'се тим / шо йе / бо йки'їс до'бре каза'ў / Бірше ув'їїде'ц'е / мен'че об'їїде'ц'е.*

БІ́ДА (БІ́ДИ) ОПСІ́ЛА (ОПСІ́ЛИ, ПРИСІ́ЛА, ПРИСІ́ЛИ, ПРИТІ́СЛА, ПРИТІ́СЛИ) КОГО́С – хтось у скруті, безвиході: *Б'їда' ч'орна / опс'їла ч'олов'їка з ус'їх боки'ў; Було кра'їне / так нужда' / б'їди прити'сли були / шо ни було на хл'їн / нима' / і роби' / шо хоч' / оце' каў' таї' дума'їу соб'ї / к'їл'ко*

ўс'о'го пережи'лосе / Го'сподеч'ку ми'лиі / на воло'віі шки'р'і би' то'то' ни' списа'ў / оц'е'го одв'ірка' ни' ста'не / шо'би та'меч'ки' тил'ко' зару'бок' покла'сти.

БІЧІ, ЇК (ІК) КОЗА́ ДО ЦА́ПА (КОРОВА́ ДО БИКА́) – знев., іти (бігти) кудись із великим бажанням: *Най се преч' ка'же / та гента'м тако'го ни' було / шо'би д'іўка' перш'а' кликала' парупка' ў да'нец / а ц'а' б'іжит' / ік коза' до ца'па / ш'і н'іхто' ни' руши'ўсе / му'зика' лиш се зач'іна'йі / а ўна' ўже імиласе за рука'ў / клич'і гул'ати / Пара' / та'же' твоїа' уну'ка' ц'е' самє' роби' / ш'е' ни' т'о' / ўна' сама' с'іда'йі' хло'пцеві' на кол'іна' / С'іда'йі' / бо клич'ут' / а тоб'і' бан'о' / шо' твоїа' с'т'іни' титпера'йі'?*

БРАТ ЗА БРА́ТА, А БРІ́НДЗА ЗА ГРО́ШІ – про справедливий розрахунок, розподіл чогось; часто викор. у контекстах жартівливого характеру: *Йа тоб'і' ви'на' за к'іл'у ма'сла' і за доро'гу до Ко'сова / шо' ти платила' / хоч'у зра'зу се' розрахувати' / Йої' / та ми' своїі' / ти коли'с за ме'не шош' запла'ти'ш / Заплат'у' / ійк' тре'ба' буде' / але' ма'йі' бути' розрахунок' / так' / ійк' ікі'іс' каза'ў / брат' за бра'та' / а бри'ндза' / за гро'ш'і' / Ну' / рас' так' хоч'іш' / то наї' буде' / але' ка'ў тоб'і' / то ни' йе' велик'і' гро'ш'і' / там к'іл'і' нима' / дес' фунт' / бо то' по' полови'ні' се' д'іли' / таї' води'ч'ку' свидо'ву' ти' купувала' / то ч'о' так' дошу'кувати' / хто' би'рше' даў? / але' наї' буде' / лиш' за ма'сло' даш'.*

БУ́ДЕ Ї́М (КОМУ́С) КУ́ЦА ГО́ДІ́НА – комусь буде погано, гірше, ніж зараз: *Пу'с'т'у' кур'е'та' ў загоро'ду' / до стари'х' кури'і' / буде' ійм' та'меч'ки' ку'ца' годи'на' / бо' тутеч'ки' / на воли' / ійм' нидого'да' / зр'іхтувала' за'мні'тку' / а ўні' ни' ійд'ут' / пі'рская'ут' дз'у'пками'.*

БУ́ЛЬКНУТИ, ЇК (ІК) КА́МІ́НЬ У ВО́ДУ (В БУ́ЛЬБО́НУ) – зникнути безслідно: *Коли' була' то'та' стра'шна' по'в'ін' / доро'ги' порозмивало' / то ма'ши'на' одно'го' т'уди'ўско'го' ч'олов'і'ка' бул'кнула' у во'ду' / ійк' ка'м'ін' / до'бре' / шо' сам' уратува'ўсе' / вин' ікра'с' ви'шоў*

буў' з маши'ни' / подиви'тисе' / ци' дал'і' годен' прої'хати' / бо' вели'ка' вода' зач'ела' прибува'ти' / ви'шоў' / верта'йі'ц'е' / а маши'ни' ўже' нима' / ц'е' дес' у' Росто'ках' се' тра'філо'.

БУ́ТИ НА БО́ЖІ́Й (ПРА́ВЕД-НИ́Й) ДОРО́ЗІ – помирати; померти: *Вин' уже' на Бо'жій' доро'зі' / напра'ви'ўсе' туда' / вит'ки' ни' верта'йі'ц'е'.*

БУ́ТИ (ХОДИ́ТИ), ЇК (ІК) ПРИЧЬМЕЛÉНИ́Й – бути вкрай запамороченим чим-небудзь: *Другі' ден' хо'жу' / ійк' прич'меле'на' / мо'же' / то' п'ігулки' своє' да'і'ут'?*

ВЕРТІ́ТИСЕ НА Ї́ЗИЦІ́ – 1) про бажання щось комусь сказати: *Дитра'ўду' / верт'і'лосе' на ійзи'ц'і' сказа'ти' / ійк' уна' д'іво'ч'іла' / але' до'бре' / шо' се' зде'рж'іла'; 2) про ситуацію, коли люди'на хотіла щось сказати, мала на думці, але забула в момент спілкування: *Верти'ц'е' на ійзи'ц'і' / а забула' / де' ўні' вид'іхали' / іко'с' по' ди'ўному' се' на'зива'йі'.**

В'Є́ЗИ НИ СЛУ́ЖУТ (НИ СЛУ́ЖІ́) – 1) про хворого, у якого пошкоджена шийна частина тіла: *Ўйе'зи' ійм'у' ни' служ'і' / бо' ўпаў' з ійбли'нки'; 2) знев. або ірон. про людину, яка не може підняти якийсь предмет чи понести його на плечах: *Тоб'і' шо' / ўйе'зи' ни' служу'т' / шо' ни' мо'жеш' оц'і'х' пі'ў' м'ішка' ўз'е'ти' на пле'ч'і'?**

ВЗÉТИ ЗА БА́РКИ КОГО́С – узяти, вхопити когось за верхню частину піджака, одягу взагалі, виявляючи войовничість: *Вин' таки'ў' буў' ч'олов'і'к' / шо' ійк' ле'да' ви'п'іе' / то' кл'у'ч'ки' шука'йі' / лиш' шо' / бере'ц'е' за барки'.*

ВИСТРИГÁТИ В ЖОЛУ́ТКУ – “смоктати” від голоду, боліти у шлунку: *М'ін' і' так' вистрига'йі' ў жо'лутку' / шо' ни' го'ден' терп'і'ти'.*

ВІ́ТРИ́СТИ (ВИТРИ́СА́ТИ) ДУ́ШУ КОМУ́С – сильно побити (бити) когось, довести до смерті: *Іми'ў' М'і'с'а' за гру'ди' / таї' так' ним' термоси'ў' / шо' гада'ла' / в'і'тр'і'се' ду'шу' / але' шва'тер' и'три'кнуў' таї' Ко'ц'а' вит'е'х' / за ц'е' диста'ў' оден' поза'вушник' / але' то*

н'іч'о / н'іч'о проти́ того / що могло се ста́ти.

ВМАЛЮВА́ТИ ПО ПІСКУ – дати ляпаса, ударити: *Їмал'ува'ю по пи́ску / було́ таке / бо Дрон'о говори'ю блу́ства / таке' їс'е'ке / що стари'ї би так ни потра́фи'ю / то було́ за шо.*

ВОЛОВИТ ВІ́ТИ С КО́ГОС – хтось дуже добрий: *У нейі' таки'ї ч'олов'ік / шо з не'го волови́т мо'жно ви́ти.*

ВО́ЛОСОМ (ВО́ЛОСАМИ) СВИ́ТІТИ – не зав'язувати на голові хустки (про заміжніх жінок): *Гента́м вид:а́н'і ни йшли́ до це́ркви бес фу́сток / та'ї ни с'в'ітили во́лосом.*

В (У) КО́ЖДИЙ ХА́ТИ СВОЇ БІ́ДІ (В КО́ЖДИЙ ХА́ТИ ПО БУКА́ТІ) – у кожній оселі чимало своїх клопотів, переживань чи горя: *У нас ка'жут / ў ко'ждий ха́т'і по бука́т'і / або' ў ко'ждий ха́т'і б'іди́ по лопа́т'і / а ш'е ка'жут / у ко'ждого сво'її б'іди́ / купува́ти ци́зи ч'іти ў ч'ужи́х ни тре́ба.*

ВУХОМ НИ ВЕСТІ́ (І ВУХОМ НИ ВЕСТІ́) – не звертати на щось ніякої уваги: *Кажу́ йіму́ / шо тре́ба плит зр'іхтува́ти / а вин і ву́хом ни веде́ / аг'і / та тоб'і́ ни на'йт'ім-н'е'її:е ота́к дри́хнути?*

ВУШІ́ВЕ ПОЛОТНО́ – лляне полотно із залишками темних ниток через не до кінця очищену, відбілену пряжу: *З вуши́вого полотна́ рукави́чки ни ши'їут / х'іба́ сороч'ку на шоде́н' / до нос'і́н'а.*

ВУ́ШИ ПРИСІ́ЛИ КО́ГОС – згруб., хтось у великих злиднях: *Вуши́ присі́ли / але́ їни́ / сара́ки / т'е'гнуц'е с пос'л'і́н:ого / а то їе́ нат ч'ем шуши́ти го́лу / бо ку́па д'іти'ї / і ко'жде хо́ч'і її́сти.*

В ШКІ́РУ СЕ НИ ВЛА́ЗИ – про дуже товсту людину: *Хо́ди / їк коле́ш-н'а / ў шки́ру се ни вла́зи / а ч'олов'ік сухо́н'киї́ / мале́н'киї́ / б'ігаї́ї ко́ло не'її / ни зна'її́ / ч'ем би ш'е догоди́ти / Та ўна́ до вес'і́л'а була́ така́ / їк ск'і́пка / а їк уроди́ла хло́тц'а / то ад'і́ шо з не'ў се зроби́ло / ка'ўт / шо до'ўго слабува́ла і́ диста́ла таке́ вид зашч'і́ки'ю́ / Бо'же боро́ни / ни ду́майте / шо її́ ле́хко.*

ГАЛЬТАМА́СОМ Ї́СТИ – швидко, похапцем, у великій кількості споживати їжу: *Ни їи́ш гал'тама́сом / бо мош се ўдави́ти.*

ГЛУХИ́Й І́К НИ ДОЧЮ́Ю, ТО ДОБРЕ́ШЕ – вислів використовується в ситуації, коли мовець хоче наголосити на неправдивості чогось: *Катери́ / поду́майте сам'і́ / ви розу́мна жинка́ / де Ко́ц'о ми́х таке́ говори́ти? / та йі́му́ би рот се ни ўтвор'е́'ю шош за ву́ка каза́ти / Бо'же боро́ни / ни зна'ї́ю / шо вам нашепта́ли / але́ ска'ю́ одно́ / глухи'ї́ і́к ни доч'у'її́ / то добре́ше / ота́к і́ тут.*

ГОЛОВА́ ВАРІ́Т – про розумну, кмітливую людину: *Ї́ не'го голова́ мети́ку'її́ / вари́т до́бре / лиш на т:о́ / їе́к би шош у ко'гос укра́сти.*

ГОРОДИ́ТИ ВСЕ́КЕ (ВСЕ́КОЇ́) – розповідати щось, логічно не вмотивоване чи неправдоподібно: *Горо́ди та́ко'її́ їс'е́коїї́ / шо ни ў плит / н'і́ ў воро́та / купи́ ни де́ржиц'е.*

ГРА́ТИ (ПОКА́ЗУВАТИ) ВА́РІЯ́ТА – прикидатися дурником: *Ми́тро ду́майї́ / шо хтос дурни'ї́ / а вин розу́мниї́ / уз'е'ю́ з на'шого оборо́га с'іч'кар'н'у́ / та'ї гра'її́ вар'ї́ята́ / ро́би кру́глі́ о'ч'і́ / так / і́би з не́ба ўпа'у́ / н'іч'о́ ни ч'у'ї́ і́ ни зна'її́ / шо з не'го хо́ч'ут.*

ГРО́ШІ ПИШЛІ́Й (І́ДУ́Т), І́К (І́К) ЗА ВОДО́В – кошти швидко зникають, витрачаються: *Гро́ш'і́ їду́т / ї́к за водо'ю́ / ми н'іч'о́ ни го́н'і́ скла́сти / А хто се́го н:е го́ден? / хто?*

ГУБИ́, І́К (І́К) БРИ́НДУШІ́ – 1) товсті: *Гу́би / ї́к бри́ндуш'і́ / у Ан:и́ц'у ўда́ласе; 2) надуті, спухлі: Да'у́ у ти́сок / і́ губи́ ста́ли / ї́к бри́ндуш'і́, Так на'цу́лувала́се / шо губи́ / ї́к бри́ндуш'і́.*

І́ВА́ВТУ КРИ́ЧЕ́ТИ – просити про порятунок, допомогу: *Ни рас ба́ба тва'у́ту кри́ч'е́ла / і́к М'і́хаї́ло напи́ва'ўсе і́ би'ўсе.*

ГЕ́ЛЬОПÓВЕ ЗАПА́ЛЕНІ́ – крупозна пневмонія: *Вид гел'оп'ового за́пален'а гента́м ни було́ до́брого л'і́ку / ота́к наш д'і́т Фед'о́ ўмер / до ти́жн'а / і́к пришо'ю́ с фр'онту.*

ГІМБУ ЗАКРИТИ (СТУЛИТИ) – згруб., замовкнути: *Стули те мбу / бо йа тоб і за рас помо жу / стули / по ки йа до бри.*

ГІШЕФТ МАТИ – 1) мати справу, при успішному завершенні якої можна отримати якусь вигоду матеріального чи морального характеру: *Б і жу / бо ма йу г і ше фт / тре ба до гово ри тисе за ко ў ки; 2) ірон., нічого не отримати, не мати ніякої користі з чогось: Фа йи ма йу г і ше фт / му с у ш і сво го до кла сти / от ак мо жно с тор ба ми ти.*

ГРЭЙЦЕР СВІЙ ПХАТИ (ПХАТИ СВІЙ ГРЭЙЦЕР, ПХАТИ СВОЇ ДВА ГРЭЙЦЕРИ) – втручатися не в свої справи; включатися в розмову, коли про це не просять; давати поради, яких не очікують і не потребують: *Хто про си у тебе шош каза ти? / ура с у ста у йе йиш свой і два тре й цери / там ки де ни тре ба.*

ДАРАБУ ВЭСТИ – бути учасником процесу сплавлення лісу, бокорашем: *М ій ба т ко Анд р ії Ка ли н ч ін ро би у у л і со сп ла в і / од ин рас ко ло Ко з мов их йа ви д іла / йік вин в і ї да ра бу / там по га не м і сце д л а пл о т и ї / тре ба бу ти ду же до брим кир ма ни ч ем / а би пе ре хо ди ти так і т і шк і ка ва л ки.*

ДАТИ ДРАЛА (ДАТИ ДРАПАКА) – утекти: *Оби бра у ха ту таї да ў дра ла / де йіго меш шу ка ти?*

ДАТИСЕ (ДАВАТИСЕ) ВКОСЬКАТИ – піддатися (піддаватися) умовлянням когось, виражати готовність виконувати яку-небудь дію: *До бре / шо да ў се ў ко с ка ти / шо н і де ни пи шо ў / наї л і пше ви спи ц: е / йек хо ди ти но ч а ми.*

ДАТИ ЧЭСТУ ГОДИНУ – оцінне висловлення в ситуації, коли мовець отримав якусь негативну інформацію чи роздумує над відомим, висловлюючи своє ставлення до почутого чи обмірковуваного: *Та сла ба / тре ба по моч і / бо ни ма йі ж е л і сли во го ч о лов і ка / цис а п іе / ни ма йі стр и му / а йа*

ста ра ў же / ни го н а / да і те м і н і ч е сту го ди ну з ус і м цим.

ДИРКИ ЗА СТОЛОМ НИ БУЛО (НИ БУДЕ) – свято відбудеться за будь-яких умов чи відсутності когось із гостей; усі місця були (будуть) заповнені: *Ни при йшла / угн і вал а се / але н і ч о / ди р ки за сто ло м ни бу ло / ви д іла йіс ди р ку та м ки? / пра ў да / шо ни бу ло?*

ДОКИ БОГАЧЬ СХУДНЕ, БІДНИЙ (БІННИЙ) НОГИ ВІТІГНЕ (ПРОСТЕГНЕ) – про нерівність умов життя багатого й бідного: *Так у пе ре т ка за ли / до ки бо га ч с ху д не / б і н: и ї но ги ви т і г не / а до се го н і ш но їй д ни ни ци се ни па су їй?*

ДОНОСЮВАТИ (ДОНОСИТИ) ДО РОЇНДИКИВ (про одяг) – носити одяг доти, поки не порветься, не стане лахміттям: *Це / шо на мн і / ви ди ш і ке? / до но си ла до ро їн ди ки ў / а кра ш: ого ни ма / таї шо ро би ти.*

ДО ЧЬОРТА В ЗУБИ – згруб., дуже далеко, у якесь невідоме місце; у найскрутніші обставини: *Тот і на ш і хло пц і / шо та м ки во ї у й ут / ку да ў ни по па ли? / до ч о р та ў зу би / Бо ж ен ко / по мо жи їм вер ну ти се / ви бра ти се с то го пе кла.*

ДРІЖІКІ ВЗЄЛИ (ЛОВ'ЮТ, ІМІЛИ) – стан людини як результат впливу надмірного хвилювання чи холоду: *Две ч і ру до бре ў р іц ії ку па ти се / во да те пла / але на бе ре з і сту д і н / з ра зу др і ж і ки ло ў й ут і ви ш три ка їй гу с іч а ш ки ра.*

ДУРНІХ НИМА, ДУРНІ ПИШЛІ ЛІС БІЛИТИ – згруб., вислів викор. у ситуаціях, коли мовець хоче підкреслити: він розуміє комунікативні цілі партнера і не дасть себе обманути: *Ага йо / у же б і жу / ти га да йиш / шо ти од ин му д ри і / а хтос ду р ни і / а ду р ни х ни ма / уни ў с і пи ши л і с б і ли ти.*

ЖИВА ВАТРА – вогонь, добутий тертям; вважалося, що така ватра, отримана ватагом на полонині у перший день літування, а також молитва будуть оберігати маржину й людей від не-

щастя: *Їа чула за живу ватру / але теперки у нас це го нема / то уперет могло бути / колго стіу нема / то уже роки роке н'і ніхто ни хо ди у поло нину / а ранче з музикоу вир'їж'ели полонин:икиу.*

ЖІНКА НИ БІТА, ІК (К) КО-СА НИ КЛІПАНА – ірон., жарт., непереконливе “умотивування” необхідності “вчети жинку”: *Йо / д'е'д'а л'уби'у каза'ти / шо ж'инка ни би'та / йік коса'ни кле'пана / але ма'лу н'іколи па'л'цем ни кину'у.*

ЖИТИ, ІК (ІК) СИР У МАСЛІ – жити в достатках: *Вин гарува'у / а ба'ба з Йіле'ноу жили / йік сир у ма'с'лі / але коби' дурн'ї баби ц'їнували тото'.*

ЖУРА ГРИЗЕ (ОПСІЛА, ІСТ) – охопили сильні переживання: *Б'їди опс'їли з ус'їх боки'у / нема' про'св'їтку / жура' гризе / догриза'її.*

ЗАБИТИ (ЗАБИВАТИ) ОСТРИ-ВУ – вбити (вбивати) в землю сукуватий стовбур, очищений стовбур смереки, призначений для сушіння сіна: *То ч'олов'їч'а робо'та / жи'н'ц'ї т'е'шко забива'ти остриву' / у нас ци'се' з'ет' ро'би.*

ЗАВОРОТЬ ГОЛОВІ (У ГОЛОВІ) ДИСТАТИ – запаморочитися: *Ни диви'се' у доли'ну с'це'її скали' / може' у' голо'ві се' закру'тити' / йа' рас' диста'ла була за'ворот' / ік' се' у'ди'ї'є'ла у' кру'т'їш' зве'р'ху' / ко'ло' ли'ти' / ш'ї' кри'шку' / та'ї' ни' зна'їу' / шо' би' було.*

ЗАГНАТИ В ГРИП – спричинити смерть комусь чи погрожувати це зробити: *То стра'шн'ї ч'олов'їк' / ми'х' би' і'у' грип' загна'ти' / І:ї' / та' де' / вин' пу'ж'її' / грози'ц'е' / але' ш'ї' ни' чу'ла' / шоби' кого'с' уде'ри'у' / одно' зле' / шо' таке' пу'сте' го'во'ри' / та'ї' блу'ства' у'с'е'к'ї' / са'ма' ви'диш' / каза'у' / а' дру'гий' ад'ї' йек' ви'н' у'тува'у.*

ЗАОРАТИ НОСОМ (НОСОМ ЗАОРАТИ) – згруб., упасти обличчям: *Ни' спа'мн'ї'таласе' / йік' у' ви'воз'ї' но'сом за'орала' / там' би' се' зда'ло' ма'ї' би'рше' шу'т'ром' поси'пати' / бо' хо'уско' ду'же' / круго'м' ле'ди'.*

ЗАКУСЮВАТИ (ЗАКУСИТИ) ЗУБИ НА КОГОС – сердитися, погрожувати комусь: *Таке' ва'ди'усе' / пи'ти'три'кува'у' / а' йа' каза'ла' / ни' заку'с'у'ї' зу'би' / бо' ми' ни' бой'мо'се' / ни' перес'тра'ш'ї' і'лусе'.*

ЗАЛУПІТИ ФИСТ – утекти: *Кит' фи'ст' залупи'у' / бе'шч'ї'су' у'т'ї'к' / ти' ви'диш' / де' вин' лиши'у' коточ'їки' / під' лу'шком'.*

ЗАМЕРСТИ (ЗАМЕРЗНУТИ), ІК (ІК) КОЧЕН – дуже змерзнути: *Рук' ни' чу'ла' / заме'рзла' / йік' коч'е'н' / аг'ї' ни' ци'се' / ч'о' було' рукави'ц'ї' ни' у'з'е'ти'?*

ЗНАТИ ТТО (ТОТÓ), ШО КУР-КА ЗАГРЕБЛА – згруб., знев., знати дуже мало; нічого не знати: *Шо' т'ї' ш'ї' зна'їш' / н'їч'о' / т:о' / шо' кур'ка за'гребла' / За'рас' буду' г'ї'кати' / ч'о' ти' дити'н'ї' таке' ка'жеш' / та'же' по'д'лук' сво'ї'х' ро'ки'у' вин' бо'га'то' зна'її' / а' ти' / ста'рита'не' / з' дити'ноу' ро'зум' накла'да'їш'?*

ЗАПІВОРИТИ НИ СВОЇМИ ГО-ЛОСАМИ – дуже голосно заплакати, закричати: *Д'ї'ти' зап'ї'ворили' ни' сво'ї'ми' голо'са'ми' / ми' ви'ди'ї'шли' у'бик' / бо' ни' го'н'ї' були' на' т:о' диви'тисе'.*

ЗА СХИТ ТА ЗДОРÓВ'І (ЗА ТОТÓ, ШО СЕ ВИДІМО, АБІ БОХ ПОМІХ НАМ НАРИК ДОЧІКАТИ) – одна з формул етикету, яка використовується, коли близькі чи й далекі родичі збираються з певної нагоди і піднімають чарку за зустріч: *Га'ї' / да'ї' Бо'же' / за' схит' та' здо'ро'її' / аби' ми' ї' на'рик' доч'їка'ли' / Га'ї' / да'ї' Бо'же' / за' схит' та' здо'ро'її' / д'е'ку'ї'мо' Го'спо'деч'ку' / шо' ми' ди'жда'ли' цих' с'в'ет' / шо' го'н'ї' ра'зом' закол'їдува'ти' / аби' Бо'х' поми'х' нам' у' здо'ро'її' ї' гаразд'ї' про'жи'ти' ш'ї'е' оде'н'рик' ї' доч'їка'ти' С'в'ї'то'го' Ризд'ва'.*

ЗАЧІНАЇ (ЗАЧЕЛО) ТРАФ'ЄТИ КОГОС – хтось починає (почав) дратуватися, сердитися: *А' уже' йік' До'ц'а' за'ч'ї'ти'ла' за' д'ї'ти'ї' / мене' за'ч'е'ло' тра'ф'ї'є'ти' / жи'нко' Бо'же'а' / а' ч'о' ти' сво'ї'х' ни' пан'тру'ї'їш' / а' опсуд'у'ї'їш' ч'уж'ї'х' / ч'ем' тво'її' л'ї'ти'ї' / ік' дру'г'ї' ч'ем' / Ка'жу' / та'к'їк'їе' / мене'*

зач'інаїи трафієти / ік ч'уїу / шо хтос роска'зуйи / іек уно маїи бу'ти / іек тото тре'ба робити / а сам ни кине' собо'у / ни видир'ве своїу па'н'у вид ла'виці / мої / та ти уста'н' таї зроби' / а ни м'ін'ї ро'скази роска'зувати.

ЗЕМНЮ ГРІСТИ (ГРІСТИ ЗЕМНЮ) – дуже страждати від болю: Гадала смих / шо мину'се / але переїшло' / думала / шо земн'у зуба'ми буду грі'сти / але переїшло' іко'с / д'єкувати Бо'гу / теперки н'іч'о ни ч'уїу / витпусти'ло.

З ЗУБІВ (З РОТА) ВИДЕРАТИ (ВИТІГАТИ) ШОШ – докладаючи великих зусиль, домагатися чогось: Бо'же борони' вит тако'го / цес з ро'та вит і'гне / пос'л'їн'є о'зме.

ІКОГО (ІКОГО) ДІТТЯ? – вульг., чого?: Мої / ч'олов'іч'і / ти іко'го д'іт'а туч'ки шука'їи? / ти шош загуби'у на мо'му подв'і'р'у?; Іко'го д'іт'а ви'цака'їи м'ін'ї ха'ту? / або туд'а / або суд'а; А вин іко'го д'іт'а ішо'у борони'ти п'їн'ух? / ш'ї ни так мих дист'ати / до'бре / шо на ме'нчому об'їшло'се.

ІКШО МОЄ НИ В ЛАТ (НИВЛАТ), ТО Я С СВОЇМ НАЗАТ – вислів кваліфікується як: “Мої пропозиції, поради, нікого ні до чого не зобов'язують, їх відхилення мене не засмуть”: Цису' вули'ч'ку іа давала Ма'р'їці / бери' / каж'у / плети' касет'ку з о'лен'ами / а іна' шош / Ни зна'їу / Ну / іек хо'ч' / ікшо' моїе' ни'ула'т / то іа с сво'їм наза'т / купи' л'їше.

І НА КОРЧЬ ШОШ НАП'ІЛІТИ (НАП'ЄЛИТИ), ТО ВИН БУДЕ ФАЙНИЙ – вислів використовується у ситуації, коли хочуть підкреслити вагомість одягу в презентабельності людини чи як (ірон.) застереження: “Не думай, що ти така гарна, оцінуй себе реально”: Абе'с ни думала / шо ти дуже' фа'їна / і на корч' шош нап'їелити / то вин буде фа'їний / цес сви'дрик тро'хи тоб'ї дода'є / а інче таке соб'ї.

ІТІ (ВИГЛІДАТИ, ЗИБРАТИСЯ, ВБРАТИСЯ), ІК (ІК) (ЖІНКА) С ПРИСЛЮПА – одягтися, на думку мов-

ця, не зовсім доречно, охайно, зі смаком чи інакше, як одягаються в селі: Ад'ї / ди'їу'се на дру'гих / та'н'ч'у шука'їу / а сама' іду' / іік жи'нка с Присло'па / ход' іе'к; У циї убе'р'ї ти / іік с Присло'па / н'їхто' ни ска'же / шо т'уди'їска'.

ІТІ (ПІТИ) КАБУТА – упасти, іти (піти) “стрімголов”: Іік ц'їпо'к пере'ступи'ти / то ни рас мош іти' ка'бута с це'їи драби'ни / і'же було таке' / кол'їно бол'їло / думала / шо мину'се; Стоїе'у ни кри'н'т'ї / витко' / с'в'їт іїму' закру'ти'їсе / бо лиш пишо'у ка'бута і'габи'.

ІТІ (ПІТИ) УПАКІСВІТА (ВПАКІСВІТА) – іти (піти) далеко, невідомо куди: За не'у вин упаки'с'в'їта ти'де; Паз'ун'а жи'їе' за тим труне'м / то іпаки'с'в'їта іти / іа на'в'їт' доро'ги до'бре ни зна'їу / оди'н рас смих там була'.

ІТІ (ПІТИ, ХОДИТИ), ІК (ІК) КОРОВА БЕЗ ВОЛОВОДА – вештатися: Іде' / куда' хо'ч'ї / іік коро'ва без волово'да / ни ка'же / куда' іде / коли' при'їде / тре'ба це'го хло'пц'а тро'хи до з'їц'єрки збери'ти.

ІЗІК ГЛІГНУТИ (ЗАВ'ІЗАТИ, ПРИКУСИТИ) – замовкнути: І те'бе ни було іі'зика / ти гліг'нула іі'го? / ти шо / ни могла' хот' сло'во сказа'ти? / о: / іа і' бих була / і'с'о би сказа'ла / ви'казала і'о'ч'ї / наї би і'с'ї слухали.

ІК (ІК) БИ ХТОС ОБУХОМ ДАВ ПО ГОЛОВІ – оторопіти з несподіванки (від побаченого, почутого): А мо'же / шош стал'осе? / Ни спості'гла уна' це сказа'ти / а м'ін'ї іік би хтос обу'хом да'у по голо'ві / іа ни спам'н'їтал'асе / Го'споди / думай'у соб'ї / ч'о іа се ни за'питала / іек там у них?

ІК (ІК) МОТЕЛІЦІ НАЇСТИСЯ – згруб., з певних причин не зовсім розумно, адекватно реагувати, вести себе: Мої / ти шо / моте'лиц'ї най'їсе? / іа тоб'ї' одно' каж'у / а ти м'ін'ї / дру'ге / іа про одно' се пита'їу / а ти про Васи'ли'ху роска'зуйиш.

ІК (ІК) ЧЬОРТ ЗА СУХОВ ВЕРБОВ – згруб., ірон., дуже сильно: Вин так за не'у / ік ч'орт за сухо'ї вербо'їу /

ч'єсте ч'удо / мої / та д'івок поўно / а
вин б'ілобрису найшоў / о'ч'і ма'їі
лупат'і / йік у ри'би / ў го'ловач'а по-
ди'бн'і ви'д'іла / Ви'дите / Паз'у' / л'уде
до'бре ка'ут / шо луба' так ч'олов'іка
несе / зат'іга'йі ў крут'іж'і / йік о'цис'а
вода / але хо'ч'у вам сказа'ти / шо
д'і'уч'іна до'ста фа'йна / дрімне'нка /
спри'тишна / ни и'тритани'ста / а ш'і
до ўсе'го робит'на / краш:о'їі ни
на'їдете / абе'сте де шука'ли / фа'йну
мете ма'ти нев'істку / Але б'ілобри'са
/ Та де / ўна рус'єва / така' / йік ви.

КАЗІТИСЯ З ЖІРУ – знев., не
зазнаючи труднощів, нестатків, не
цінувати те, що маїш, вередувати: *Тота'
ч'ерева'ч'ка ж:и'ру кази'ц:є / йіі' би ў
колго'с та до'бру д'іл'анку бураки'ў.*

КЛЮМПУ ТРИМАТИ – дружи-
ти, підтримувати стосунки: *Уни' кл'ум-
пу трима'ють / бо то фам'іл'я по
ма'м'і.*

**КОНЄВИ НОГУ КУЮТ (КОНЯ
КУЮТ), А ЖЄБА ЛАБУ ПИТКЛА-
ДАЄ** – знев., вислів викор. у ситуаціях,
коли хочуть підкреслити: хтось своїми
невартісними порадами, міркуваннями,
недоречними діями намагається бути
причетним до розв'язання серйозних
проблем; хтось у будь-який спосіб хоче
заявити про себе, акцентуючи на своїй
вагомості, обізнаності з чимось, здат-
ності вирішити щось: *Така' пусе'ч':іна
ш'і шош пока'зуйі с се'бе / та'зди
гово'р'ут / а ўна і соб'і зач'іна'йі / хо'ч'і
до бе'с'іди ста'ти? / Паў'лі / ч'о вас
цисе' так уи'трикло? / та'же кон'а
куй'ут / а ж'єба ла'бу питклада'йі / ци
рас таке' було?*

КОЖДИЙ ВИТПАЦЮЄ СВОЄ –
у кожного свій життєвий шлях, своя до-
ля, і кожний мусить пройти через при-
значені йому випробування: *Ко'ждий
витпа'ц'уйє свое'є / хтос би'рше / а хтос
ме'нче / хтос сам ма'їі витпа'ц'ити / а
хтос д'і'тем лиш'є'йі / хтос ни вила'зи з
б'іди / а ко'мус тро'хи попуска'йіц:є /
йік вин ни ду'же гр'іши'т.*

**КОПІЛИТИ (ЗАКОПІЛИТИ)
ГЎБИ (ГЎКИ)** – згруб., сердитися,

виявляти невдоволення чимсь або ки-
мось; розгніватися: *Ни копи'л' г'уки / бо
ік постоли' ви'с'ут.*

КРИВИТИ ПІСКОМ – згруб.,
бути незадоволеним: *Нидого'да
Паз'ун'ц'і / кри'ви пи'ском / може /
би'рше присади'би хот'іла ў сироти'
прикупи'ти? / ма'їже задурно ўз'є'ти.*

**КРИЗ НЕГО (НЮ) КУЛЄШУ
ВІТКО (МОШ УЗДРІТИ)** – хтось
дуже худий: *Мої / дава'ї йіму' молока'
с'в'і'жого / ш:у'мом / бо криз не'го
куле'шу ви'тко.*

**КСЬОНЦ ДВА РАЗИ КАЗАНІ
НИ КАЖЕ** – згруб., використовується
при перепитуванні, коли мовець не хоче
повторювати сказане: *То шо / шо
Леси'ха каза'ла? / А ви ч'о ни слу'хайі-
те? / кс'онц два ра'зи ка'зан'і ни ка'же /
та'їа ни буду' / Але ти ни кс'онц / мих
би ба'б'і сказа'ти / Ка'є / шо ни ме вам
кушут продава'ти / бо йкі'с рижн'є'нц-
кий ч'олов'ік би'рше за не'го да'є.*

**КРУЊЦКАТИ (КРІЊЦКАТИ)
ЗУБАМИ** – скреготіти зубами, вияв-
ляючи злість, бути дуже сердитим: *Наї'
кру'нцкайі зу'ба'ми / к'іл'ко соб'і хо'ч'і /
їа се ни бо'їу / ни на ту на'па'ў.*

**КРУТИТИ, ІК (ІК) ФІРМАН
БАТОГОМ** – не дотримуватися слова,
обіцяного; змінювати рішення, не беру-
чи до уваги думки співрозмовників:
*Кру'ти / йік фи'рман бата'гом / мої / та
ўваж'є'ї ч'олов'іка / ни пока'зуйі / шо ти
н'і'ўч'ім йіго' ни ма'їш.*

КРУТИТИ ФОСТОМ – хитрува-
ти: *Уни' кру'т'ут фост'ом / меш
ви'д'іти / шо де'рева ни буде / і одно'їі
дош'ки ни дадут.*

**КРУТЮЦЕ (ЗАКРУТИЛИСЯ)
СЛІЗИ В ОЧЄХ** – про стан того, хто з
певних причин готовий заплакати:
*Ди'ўй'усе / а ў не'їі кру'т'уц:є сли'зи ў
оч'є'х / ви'тко / нагада'ла за ма'му / їа
ўже ц'і'хо ста'ла / на и'нче перевела'.*

КУРІЧІЙ ДОШЬ – дрібний ко-
роткочасний дощ у сонячний, яскравий
день: *Ку'р'іч'й дош' / така'ї' / йік о'цє'
нидо'бриї на йе'блука / то руда' / руда
б'їє йе'блука.*

КЎРІЧЯ (БАРАЊІЧЯ) ГОЛОВА
– знев., лайл., про розумово обмежену людину: *Та ў тебе ни мац'іц'ка кур'іч'а голова / абес ни гон'а неў думати / Бабо / ў мене велика / бара'н'іч'а голова.*

ЛАЮ (ЛАЇ) ВОДИТИ – знев., згруб., запрошувати компанію, що має неадекватну сумнівну репутацію: *Ти ни меш м'ін'і тхат'і лай'і водити / у них шо / работи нима? / скажеш / шо ма'ма ни позвол'є'їі / на'ї ни їдут суда' / бо іїх витраши'іру'їу виц'и.*

ЛЕЖЄТИ (ЛІЧІ, ВПЅСТИ) ШТАБЕЛЯМИ – непорушно лежати: *Три дни ії'хали / доки добра'лисе / прийшла / а то н'іхто ни рухне'це / леж'ут штабел'а'ми / зр'іхтувала ії'сти / шо'би мали / іїк ўстанут / а сама' тишла / х'іба шо видизна'їу ш'і две'ч'іру.*

ЛОЮ БРАКУЇ (В ГОЛОВІ) КОМУС – знев., згруб., хтось не зовсім розумний, розважливий, поміркований: *Твоя' голова шош тро'хи думай'і / ци ії'і браку'їі ло'їу / шо ти дрим'і'і барабул'і лиші'ї / а велик'і поруба'ї / шо'би сви'н'ам вари'лисе? / пролупи' свої'і с'л'іпаки / ге'зде по'їний кош'і'л' брако'ваного / а вин з м'ішка' вит'іх велик'і / Де іа мих уздр'іти / ік ви кош'і'л' накрыли вере'тої / а звер'ха ш'і дв'і голо'їц'і капу'сти покла'ли? / зам'іс' того / шо'би под'єкувати / зач'іна'їіте ва'дитисе? / то іїк вам така' нидого'да / дру'гій рас мете' їс'о сам'і робити / / то шо / за при'горш'і барабул' с'в'іт переверну'їсе ци ми з голо'ду їмре'мо?*

ЛЮЗОМ ПУСКАТИ (ПТІ) – пускати щось на самоплив, не турбуючись про наслідки: *Бирше ни гон'а пережива'ти / їс'о л'юзом пуска'їу; На'ї буде шо буде / на'ї ус'о л'юзом їде.*

МАЖУ КУЧЮВАТИ – ірон., виконувати якусь важку роботу, яка може бути непосильною для когось: *Іа тебе ни заста'їє'їу ма'жу куч'увати / бур'іне'ц у гори'ц'и ви'полоти мош; Іа тебе' ни заста'їє'ла ти'ї но'ч'і данц'увати / ти м'ін'і ма'жу ни куч'увала /*

тому' їстава'ї / уже' да'їно' тре: було коро'ву вигнати / л'уде скоро' загон'є'ти будут.

МАТИ ВСТИТ – відчувати сором за когось чи щось; попасти в ситуацію, коли відчуваєш сором: *Мала би ма'ти їстит за таке' ви'хован'і д'іти'ї / а ўна'нич'о' с' того ни роби; Іа за свої'їх д'іти'ї / сла'ва Богу / ни ма'їу їсти'ду ми'жи л'уд'ми; Смутна' / бо ма'їу їстит за хло'пц'а / дру'гих фали'ли / шо ўч'є'їуц'є / а за це'го н'іхто' до'брого ни сказа'ї / н'і слова' / н'і ти'ї слова; Іт бих була пишла' ў ци'ї бл'ус'ц'і' / то могла' ма'ти їстит / бо ни вид'іла / шо ўна'пит пахо'ї розде'рта / дру'г'і би ішли' ви'штрамуван'і / а іа така' ши'на'па'та / То ни витко' / а тамки' ти бес' ни розмахувала' рука'ми / С'м'і'їсе / с'м'і'їсе.*

МАТИ ГУСТ НА ШОШ – мати велике бажання споживати певні страви чи загалом виконувати дії, які завжди є бажаними, ніколи не набридають: *Іа ма'їу густ на куле'шку і квасне' молоко' / цисе' їрас мо'жу ії'сти; Ўна' ма'їі густ на данц'ован'і / іїк дес уч'у'їі / шо бубнит / уже' би данц'увала.*

МАТИ ДОБРУ ТЕМБУ (ПІСОК, ХЅВКУ) – знев., згруб., про людину, яка, не контролюючи своє мовлення, здатна образити інших: *Іо / цис'а тазди'н'а ма'їі до'бру те'мбу / таку' / іїк ве'рш'а / А ч'о ка'жеш / шо тазди'н'а? / Це ни іа / це ўна' їс'ім роска'зуй'і / шо тако'їі тазди'н'і нима' н'і'де / абес' де шука'ї.*

МАТИ НАБУТОК – 1) бути запрошеним на свято, застілля: *Сего'н'є / ч'ула / набуток мете' ма'ти / їдете' на їход'ини?; 2) приймати гостей з нагоди якогось свята, урочистої події: Де'кувати Богу / доч'ікали / ма'їімо набуток / ў цису' нед'і'л'у іри'є'н'і роб'имо; 3) ірон., перен., не мати спокою через сварки, бійку: Бо'же борони' вит тако'го набу'тку / ік'і ми мали сей'ноч'і / М'іха'їло при'шо'ї п'їє'н'ї та таке' вироб'є'ї / шо ми з д'ітми' нуч'ували на по'дри.*

МА́ТИ ШТУДЕ́РУНОК – бути зацікавленим у розв'язанні якогось питання з найбільшою вигодою для себе: *Ти йди / а йа ш'ї побуду тутки / ки'їс ч'ес / бо ма'їу оди'н штудерунок / му'с'у доч'їка'тисе / шо с то'го ви'їшло.*

МНО́ГА РУКА́ БИ СВІ́ТІЛАСЕ (СЕ СВІ́ТІЛА), МНО́ГИЙ РОТ БИ ЗАПА́ВСЕ (СЕ ЗАПА́В) – вислів викор. у ситуаціях, коли хочуть воздати хвалу щедрій, милостивій людині й висловити осуд скупому, загребушому: *Лу'де у сел'ї / та'ї сам'ї дохто'р'ї / ус'ї / хто ро'би у шпитали' / складалисе / шо'би ви'тїгнути з б'їди оц'у' молоду жинку / ш'ере ц'е робили / бес примусу / Мно'га рука' би се с'в'їтила / так ка'же д'їт Іван / да'ї йїм / Бо'же / здоро'її / гаразди' / шо'би у'ни ш'ї ни рас могли' кому'с помоч'ї; На'ї ни перестайе' давати то'та рука' / шо мо'же / на'ї услут'її / т'а / шо заберайї у' сироти' / ота'к йа ска'у / То ш'е ни так / Мно'га рука' би с'в'їтиласе / мно'гї рот би запа'усе / Це йе дуже пра'уди'ве / але смих тако'го ни ч'ула.*

НА ГУ́РСКУ МА́МУ (ІКО́ї (ЙКО́ї) ГУ́РСКОЇ МА́МИ) – лайл., вислів викор. з метою образити когось, побажати йому зла, принизити: *На йку гурску маму ти пришо'у суда' / ану' шуру'ї / марш ви'ц'и; Іко'її гурскойї мамі хо'ч'їш? / закри'ї пи'сок; На гурску маму це м'їн'ї се зда'ло.*

НАЙ СЕ ПРЕЧЬ КА́ЖЕ – викор. у висловленнях, коли мовець, даючи негативну оцінку чомусь, магією цієї формули стверджує: “Нехай зникне те, що я побачив чи почув”, “Хай Бог боронить від такого кожного”; краще не говорити; не варто згадувати: *Шо тогди' робилосе / на'ї се преч' ка'же; Бо'же борони' / на'ї се преч' ка'же / шо у'ни витвор'е'ли.*

НА КО́ЖДОГО ПСА БУК НАЙ-ДЕЦЕ́ – якщо хочеш когось покарати, то завжди знайдеш спосіб, як це зробити: *Уни' ни хо'ч'ут з ним се зїе'зувати / бо йї'би хот'їли / то ле'хко найшли' би / йек це зроби'ти / на*

ко'ждого пса бук на'їде'ц'е / лиш ік хоч'їйго' уде'рити.

НАПА́СНИЙ, Ї́К (І́К) КОЗА́ – дуже нетерплячий, капризний: *Йек уна у' жит'у' буде? / на'па'сна / йїк коза' / н'ї кри'шки ни го'н'а терп'їти.*

НИ ВІ́РЬ ВОДІ́ (ВОДІ́ НИ МОШ ВІ́РИТИ) – заклик до обережної поведінки на воді (в усіх контекстах мається на увазі ріка Черемош, хоча власна назва у мовленні практично не використовується): *К'їл'ко'х забрала вода' у Грї'дж'їн'ї / пит Сокилским / к'їл'ко покал'їч'їлосе / йїк штрикали' с кри'нти / л'у'де бесне'шн'ї / а то ни мош в'їрити вод'ї.*

НИ ДА́Й КОМУ́С ВМЕРТИ́, ТО ВИН ТОБІ́ ЖІ́ТИ НИ ДАСТ – про настирливість, надокучливість невдячних у постійних вимогах допомоги; про невдячність тих, кому було зроблено добро: *Це дуже да'їна при'пов'їтка / але у'на дуже пра'уди'ва / ни да'ї кому'с у'мерти' / то вин тоб'ї' жити на даст / к'їл'ко тако'го бува'її / ни рас і ни два.*

НИ ЧЮ́ТИ ЗЕМНІ́ ПИ́Д НО-ГА́МИ (ПИ́Т СОБО́В) – 1) бути дуже енергійним, піднесеним, радісним: *Іду' / і ни ч'у'їу земн'ї' під нога'ми / так м'їн'ї' добре / шо аш заж'у'же; 2) дуже швидко (з дісловами руху): Молоди'ї так скоро' іде / шо земн'ї' ни ч'у'її пит собо'у' / а мене' у'с'ї перегон'е'їут / йек би м'їн'ї' найти' тако'го дохтор'а / шо'би но'ги мойї' видмолоди'у' / йа би сто рубл'ї'у ни пошкудувала / Ву'їно / бе'сте ти'ш'їч'у давали' / то у'с'о одно' ни помо'же / ви шука'їте дохтор'а / шо'би роки'у' зме'ниш'ї? / де вин / сара'ку / годе'н ? / ни ви'дите / шо сам пово'ли іде' / Ік так / то на т'о нима' ради.*

НОСІ́ТИСЕ (С КІ́МОС, ЧЕ́-МОС), Ї́К (І́К) БА́БА С ШТІ́МБЕ-ЛЮ́М – виявляти занадто велику активність, вихвалитися кимось або чимось, метушитися, демонструвати надмірну турботу про когось та ін.: *Ву'їко дити'н'ї на у'роди'ни да'у де'с'їт' дол'ари'у' / то но'с'у'ц'е с тим / ік ба'ба с шти'мбелом' / так / ік би то ни зн'ати ік'ї вели'к'ї*

грош'ї / але ўс'їм тото́ роска́зуйут і
пока́зуйут / а молоди́ця фу́стку ни
с'т'їга́її з голови́ / бо то ву́йко
пода́руваў / мої / та так'ї́ фу́стки
х'їба́ стар'ї́ баби́ но́с'ут / а ни́ молод'ї́
жінки́.

**РОЗУМІТИСЯ, ЇК (ІК) БАРА́Н
НА БІ́БЛІ́** – нічого не розуміти, зовсім
не орієнтуватися в чомусь: Уме́ра'їу зо́
с'м'їху / найшо́ў с ким ра́дитисе / та
ви́н на пе́ч'ах так се розу́м'її / ї́їк
бара́н на Б'ї́бл'її / їа́ би́рше зна́їу / бо
ви́д'їла / ї́їк д'е́д'а пе́ч'ї́ клаў / на́ш'а
ба́б'а зна́її / ї́їк тото́ се ро́би / ма́му
сво́їу́ бес бу́у за́питаўсе / ўна́ би
сказа́ла / ч'о́ дим ве́ртаї́їце ў ха́ту.

**РОСПУСТІ́ТИ СВО́Ї ПО́СТО-
ЛІ́** – знев.. говорити багато зайвого, не-
потрібного: Роспу́сти́ла сво́її по́столи́

ї́л'а́пайі́ / ї́їк пра́н:ик / шл'а́х би́ тото́
нас'ї́н'ї́ тра́фіу́.

РОСПОГО́ДИЛО́СЕ В ГОЛОВІ́
КО́МУС – комусь перестав дошкуляти
головний біль: Гада́ла / шо́ мину́се /
страши́но с'к'ї́па́ло / але́ / сла́ва Бо́гу /
тро́хи роспо́го дило́се ў́ голо́в'ї́ / на́їко
поди́вимосе́ / ї́їк да́л'ї́ бу́де / ци́ ме
подо́гати́ п'ї́гулка́; Лес'о́ви / ви́тко /
вид уч'ї́раши́ного ш'ї́ ни́ роспо́го дило́се ў́
голо́в'ї́ / ад'ї́ ї́їк се́ ди́ви.

СИ́ДІ́ТИ У СВО́Ї ШКАРА́ЛУ́ШІ́
– обмежуватись особистими інтересами:
Ко́ждий схова́ўсе́ ї́ сид'ї́у у сво́її́ шка-
ра́луш'ї́ / але́ пото́му зач'е́ўсе́ ру́х /
тогда́ на́рїт н'ї́хто́ би́ бу́у ни́ спер /
ї́їхали́ с'є́ла на Ма́їдап / д'ї́ли́лисе
пос'ї́н:им с ти́ми / кому́́ ли́ши́ тре́ба
бу́ло.

Психологія особистості

ПСИХОЛОГІЧНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ СУТНОСТІ ІНТЕЛЕКТУ, МИСЛЕННЯ, СВІДОМОСТІ

У статті подано аргументоване трактування основних, базисних психологічних функцій інтелекту, мислення, його видів, поняття, свідомості людини, у яких постають їх сутнісні, відрізняльні (*differentia specifica*) властивості. На цій основі виведено функціональні, тобто засадові, ключові дефініції інтелекту, мислення, поняття, свідомості, які являють собою критерії істотних відмінностей цих феноменів у функціональній структурі когнітивної сфери психіки.

Ключові слова: мислення, інтелект, мовлення, поняття, свідомість.

The article deals with reasoned interpretation of the main basic psychological functions of intellect, thinking and its types, comprehension, human consciousness in which their essential, differentia specifica properties appear. On this basis functional, that is basic, key definitions of intellect, thinking, comprehension, consciousness which are the criteria of significant differences of these phenomena in the functional structure of the cognitive sphere of mind are pointed out.

Keywords: thinking, intellect, speech, comprehension, consciousness.

Аналітичне вивчення сотень різноманітних проявів інтелекту людей і тварин [див: 4, 116–186; 5, 114–119] дозволили нам визначити його функціональну сутність, тобто основну, базисну функцію.

Інтелект – пізнавальна спроможність, яка являє собою здатність виявляти ті властивості, співвідношення та способи використання об'єктів, їх властивостей, застосування яких забезпечує розв'язання задач, вирішення проблем.

З такого визначення випливає, що інтелект є основним засобом мислення. У науковій та навчально-методичній літературі утвердилося трактування мислення як процесу опосередкованого й узагальненого відображення дійсності. Йдеться про опосередкування **поняттями**, котрі є знаннями про спільні, однакові узагальнені властивості тих об'єктів (предметів, явищ, дій, властивостей, співвідношень тощо), які охоплюються кожним поняттям. Але здебільшого не береться до уваги, що власне поняттями оперує лиш поняттєве (дискурсивне) мислення. Наочно-дійове мислення опосередковане сенсомоторними схемами, котрі є узагальненим перцептивним і кінестезичним досвідом суб'єкта, особини (окремої тварини). Однак і це

уточнення не рятує таке трактування мислення, як його відрізняльну властивість (*differentia specifica*), тобто притаманну тільки йому.

Адже сприймання – також опосередковане й узагальнене відображення дійсності. Засобом узагальненого опосередкування в цьому пізнавальному психічному процесі є перцептивні моделі: закарбовані генетично (вроджені) або здебільшого сформовані на основі відповідного перцептивного досвіду суб'єкта, особини образи основних, відрізняльних, типових форм, структур (будови) класів (видів, типів тощо) об'єктів (предметів і явищ), притаманних усім об'єктам кожного класу (узагальнення), а також співвідношень: ближче-далі, зверху-знизу, між тощо. Тобто перцепція (сприймання) ідентифікує, а відтак адекватно відображає об'єкти за допомогою відповідних їм перцептивних моделей, що є опосередкованим і узагальненим відображенням дійсності. Відкрита система перцептивних моделей являє собою перцептивний досвід суб'єкта, особини. Напевне, що уява, образна пам'ять і наочно-образне мислення також оперують цими моделями.

Вивчення таких аргументів [див: 5, 116–126] дозволяє визначити функ-

ціональну сутність **мислення** як процесу розв'язування задач, пошуку виходу з проблемних ситуацій, вирішення проблем за допомогою інтелекту.

Із цих позицій постає функціональна специфіка видів мислення.

Наочно-дійове мислення забезпечує сенсомоторний інтелект, який оперує сенсомоторними схемами. Сенсомоторна схема – це функціональна структура, у якій поєднані перцептивні моделі об'єктів і вроджені або сформовані адекватні реакції на ці об'єкти, способи поводження з ними, дії щодо них і за їх допомогою тощо, які називають кінестезичними моделями. Комплекси взаємозгоджених сенсомоторних схем являють собою поведінкові навички.

До прикладу, чимало інтелектуально-поведінкових актів тварин здійснюються за допомогою опосередкованих знарядь, які вони знаходять або виготовляють. Водночас багато інстинктивних та набутих науцінням поведінкових актів тварин включають опосередковувальні засоби, з яких деякі вони виготовляють. Відрізняльна особливість інтелектуального опосередкування полягає в тому, що придатність предмета для застосування як опосередковувального засобу особина виявляє самотужки за допомогою розумового пошуку. Інстинктивне використання цих засобів запрограмоване генетично. Вироблене науцінням – результат пошуку шляхом спроб і помилок. Шляхом інтелектуальних актів тварини знаходять у різних предметах схожі властивості, виокремлюють й узагальнюють їх. Л.С. Виготський вважав, що такі узагальнення заслуговують назви “потенційне поняття”.

Здійснювати інтелектуальні акти здатні не лише шимпанзе, а й інші антропоїди й принаймні деякі особини багатьох нижчих видів. До прикладу, український дослідник В.П. Протопопов навчив собаку натискати лапою на клямку, щоб відчиняти дверцята проблемної клітки й діставати з неї приманку. Потім цей пес збагнув підтягнути

зубами й лапами за мотузку шматок м'яса, прив'язаного до неї, і простягнутої до нього по підлозі. У новій проблемній ситуації клямку поставили на такій висоті, що він не міг дотягнутись до неї ні пащею, ні лапою. До клямки прив'язали мотузку. Без жодних вагань собака схопив зубами мотузку і потягнув її. Дверцята відчинились, і він заволодів приманкою [4, 106, 119, 123].

Власне наочно-дійове мислення людини функціонує “в чистому вигляді” у тих проблемних ситуаціях, у яких її сенсомоторний інтелект працює не-свідомо, автоматично, тобто без рефлексованого свідомістю суб'єкта осмислення її. Так, у процесі спортивних єдиноборств, ігор (вельми динамічні проблемні ситуації) учасники не мають часу розмірковувати в пошуку ефективних впливів на суперників, які ведуть до перемоги над ними, а повинні миттєво реагувати на їхні дії. Здійснюється це за допомогою майстерності, яка являє собою складний комплекс відповідних сенсомоторних схем. Зрозуміло, що це аж ніяк не виключає свідомого, цілеспрямованого, осмисленого за допомогою відповідних понять удосконалення майстерності в процесі тренувань.

В екстремальних ситуаціях, коли виникає загроза життю і/або здоров'ю людей, руйнацій тощо, фахівці (вояки, рятувальники, пожежні, пілоти, диспетчери аеропортів та ін.) не мають можливості подумати, як вчинити правильно. Блискавично “думає” їхній сенсомоторний інтелект. Причому в більшості таких проблемних ситуацій їхня свідомість взагалі “вимикається” і вони діють автоматично, тобто не усвідомлюючи, що і навіщо роблять. Таке “відключення” свідомості суб'єкта, який діє в екстремальних умовах, істотно сприяє ефективності його дій: не усвідомлюючи небезпеки, він не реагує на неї емоційно, не хвилюється, не боїться. Емоційні реакції не “перегрівають” його розум, завдяки чому точність, швидкість і координація рухів не порушені.

Зауважимо, що далеко не всі автоматичні дії людини (ті, які не контролюються її свідомістю) є наочно-дійовим мисленням (таке ототожнення нерідко зустрічається і в навчально-методичних, і у наукових публікаціях), а лише ті, котрі спрямовані на розв'язання задачі, на пошук виходу з проблемної ситуації, причому за допомогою інтелекту, а не шляхом спроб і помилок. Хоча розмежувати не мисленнєві автоматичні дії і наочно-дійове мислення в багатьох випадках нелегко, а то й неможливо, наприклад, у процесі керування автомобілем у місті чи на трасі з інтенсивним рухом.

В одному з виявів сенсомоторного інтелекту немовлят, описаних Ж. Піаже, дитина знаходить ефективну дію за допомогою оригінального пластичного зображення її: “Я кладу ланцюжок в коробку і залишаю щілинку всього 3 мм. Зрозуміло, що Люсі не знає про закривання і відкривання коробки і не бачила, як я підготувлюю експеримент. Вона володіє лиш двома попередніми схемами: перевертання посудини з метою звільнити її від вмісту і запихання пальчика в щілину, щоб схопити і витягнути ланцюжок. Звичайно, спочатку вона пробує застосувати останній спосіб: запихає пальчик всередину і мацає там, щоб дістати ланцюжок, але зазнає невдачі. Настає пауза, протягом якої Люсі демонструє дуже цікаву реакцію. Люсі *зображує* відкривання. Вона дивиться на щілину, потім декілька разів підряд відкриває і закриває рот, спочатку ледь-ледь, а потім – все ширше й ширше... Невдовзі після цієї фази пластичного розмірковування Люсі рішуче вставляє пальчик в щілинку і, замість того, щоб намагатись, як раніше, дістати ланцюжок, тягне шухлядку коробочки так, щоб отвір збільшився. Їй це вдається і вона бере ланцюжок” [3, 206–209]. Спроможність зображення предметів, явищ, дій, як відомо, базується на уяві. Отже, Люсі продемонструвала, що уяву дітей стимулюють проблемні ситуації,

для виходу з яких недостатньо наявних у них сенсомоторних схем. І в багатьох інтелектуальних актах тварин виразно постають феномени, яким притаманні істотні ознаки образів уяви [див: 4, 121–140; 7, 106–114]. Такі факти дозволяють констатувати, що зародки уяви немовлят й антропоїдів функціонально пов'язані з їх наочно-дійовим мисленням, сенсомоторним інтелектом.

Образами уяви оперує наочно-образне мислення, котре послуговується наочно-образним інтелектом. Він мусять знайти такі образи об'єктів, їх співвідношень і способів використання, які забезпечать розв'язання задачі, знаходження виходу з проблемної ситуації, вирішення проблеми. Оперуючи образами уяви, людина практично завжди відносить їх до тих понять, якими вони охоплюються. Отож у “чистому вигляді” можна спостерігати лише відносно примітивне наочно-образне мислення у дітей, які ще не оволоділи мовленням, та у тварин. Це стосується і розв'язування задач, котре у публікаціях трактується як власне образне мислення. До прикладу, розв'язання такої задачі суб'єктом з феноменальними уявою і пам'яттю – Шеришевським: “Блокнот у чотири рази дешевший, ніж олівець. Олівець дешевший, ніж блокнот, на 30 копійок. Скільки коштують блокнот і олівець?” Шеришевський виразно уявив блокнот і чотири олівці, які лежать на столі. Відтак три олівці відсуваються вправо, а на їх місці з'являються 30 копійок, а за ними два числа – 10 і 40. Це і є відповідь на питання задачі. Вочевидь, що в цьому образно-мисленнєвому процесі фігурують поняття як його невід'ємний складник. Подібним чином такі задачі розв'язують деякі діти [див: 3, 312, 323].

Водночас оперування образами уяви – потужний і всеохоплювальний складник функціонування когнітивної сфери психіки людини. Насамперед наочно-образні уподібнення – істотна ознака філогенезу та онтогенезу слово-

творення і мовлення, поняттєвих узагальнень, дискурсивного мислення, а отже, і свідомості людини.

Сам термін “свідомість” вказує на перший і головний істотний складник цього психічного феномену: “с-відомо” – з тим, що відомо, тобто зі знаннями. Так само російське слово сознание – “со-знанием”. Подібну етимологію цього феномену можна знайти в багатьох мовах. Основна, базисна форма знань людини – поняття. Кожне утворене поняття фіксується й позначається знаком. Базова знакова система людства – мова. Кожне слово є знаком, котрий позначає якийсь поняття. До прикладу, слово “рослина”. У природі не існує рослини як такої, як матеріального предмета. Матеріально існують лиш окремі рослини, серед яких немає навіть двох цілковито однакових – у кожній з них є низка притаманних тільки їй особливостей, що відрізняють її від усіх інших, навіть дуже схожих на неї, тих, що виростили з насіння тієї самої, материнської. Але всі без винятку об’єкти, які ми називаємо рослинами, мають спільні, загальні властивості: фототрофне живлення (фотосинтез); наявність целюлози у клітинній стінці та двох поколінь у життєвому циклі – статевого (гематофіта) і безстатевого (спорофіта); накопичення крохмалю. Люди виявили спільність цих властивостей за допомогою мислення й об’єднали це спільне в одному понятті – “рослина”. Учений-ботанік більш ґрунтовно, вагомо й розлого визначить поняття “рослина”, а освічена людина скаже щось на кшталт: рослина – це живий організм, який має коріння, стовбур, гілки, листя чи голки або ж травинки; рослини – це дерева, кущі, трави; рослини поглинають вуглекислий газ і виділяють кисень тощо. Отже, зміст кожного поняття, означеного словом, можна зафіксувати і розкрити лиш за допомогою тих слів, які містять інформацію про складові властивості та/або співвідношення об’єктів, охоплених цим поняттям.

Поняттєве мислення, як процес функціонування поняттєвого знання, дозволяє створювати й використовувати поняття і про теперішнє, і про минуле, і про майбутнє, накопичувати через знакові системи, серед яких головною, базовою є мова, досвід у вигляді знань – теоретично та практично значущої інформації – і передавати його від попередніх поколінь наступним. Воно також дозволяє абстрагуватись від наявної ситуації і мисленнево прогнозувати її розвиток, враховуючи й ті впливи, які можуть здійснити на перебіг подій суб’єкт, котрий цю ситуацію осмислює, та інші суб’єкти тощо. Таке прогнозування лежить в основі другого істотного складника свідомості – цілепокладання.

Цілепокладання визначається як здатність суб’єкта, мисленнево оперуючи поняттями, створювати проект, план своїх майбутніх дій, учинків, прогнозувати їх наслідки, визначати бажані й небажані результати і на цій основі організувати свою діяльність, поведінку та управляти ними. Цілеспрямовані планування, проектування, організація й управління уможливорюються за наявності у суб’єкта знань про самого себе як про активне, діюче начало, котре впливає на об’єкти, змінюючи, перетворюючи, привласнюючи їх ідеально (як знання) чи матеріально. На базі знань суб’єкта про себе й відповідно до них формується й функціонує його ставлення до себе. Системне поєднання знань про себе і ставлень до себе утворює ще один істотний складник свідомості суб’єкта – самосвідомості, змістовим стрижнем якої є його Я-концепція.

Самосвідомість розглядається як система знань суб’єкта про самого себе як про активне, діюче начало, котре впливає на об’єкти, змінюючи їх ідеально та матеріально, самооцінок і сформованих на цій основі ставлень до себе. Ставлення суб’єкта до себе може розвинутись та існувати тільки в усій сукупності його ставлень до інших суб’єктів і до об’єктів оточуючого світу.

Ставлення – теж істотний складник свідомості. Людина не лише знає про оточуючий її світ і про себе в ньому, а й ставиться до нього, до його об'єктів (предметів, явищ, їх властивостей) і до себе і при цьому знає зміст своїх ставлень. Ставлення людини чисельні й різноманітні, проте всі вони мають один “корінь” – емоційні переживання, основний зміст яких охоплюється дихотоміями: приємне-неприємне; насолода-мука; тішить-засмучує. Із цього “кореня” ростуть два “стовбури”, на яких розростаються чисельні “гілки”, “гілочки” та “листя” усього розмаїття ставлень. Ці стовбури – моральні та естетичні позиції суб'єкта. Перші формуються та функціонують у рамках дихотомії добро-зло, другі – прекрасне-потворне, гарне-негарне.

Усі ставлення базуються на оцінюванні, оцінках, котрі функціонують у межах дихотомії позитивне-негативне. Суб'єкт тягнеться до того, що визначає для себе як позитивне, необхідне, корисне і/або приємне, прагне долучитись до нього, заволодіти, опанувати ним і відсторонюється від того, що трактує як негативне, шкідливе, зайве і/або неприємне, намагається позбутись, уникнути його. При цьому не все корисне є приємним і не все приємне – корисним.

Дослідження складної феноменології свідомості значно ускладнюються тим, що вона не має власної психологічної модальності – притаманного тільки їй змісту, а являє себе перед її суб'єктом в змісті інших феноменів його психіки: мисленневих, чуттєвих (відчуття, сприймання), емоційних, мотиваційних (потреби, бажання, прагнення тощо), волевих та ін. Відтак свідомість постає “без'якісною”, беззмістовною властивістю психіки, немов якийсь таємничий, невловимий “менеджер” у ній. Але ми на основі аналізу лаконічно висвітлених вище основних “сфер компетентності” цього “менеджера” пропонуємо характеристику її функціонального психологічного змісту: людина знає, що вона знає про зміст того, що вона знає, в

тому числі про себе як суб'єкта, і про своє ставлення до цього знаного.

Дитина починає узагальнювати, тобто мислити, за участю мовлення з перенесення значень своїх перших слів шляхом поверхневих наочно-образних асоціацій, у результаті чого утворюється те, що Л.С. Виготський назвав “асоціативним комплексом” і “синкретичним (*грец. synkretismos – з'єднання, об'єднання*) образом”. Він, зокрема, запозичує приклад у Г. Ідельбергера: На 251-му дні свого життя дитина називає “вау-вау” фарфорову фігурку дівчинки, з якою охоче грається. На 307-му дні цим самим словом – собаку, що гавкає у дворі, портрети дідуся й бабусі, іграшкову конячку, годинник на стіні. На 331-му – хутряне боа з собачою головою і боа без голови. На 334-му – гумового чоловічка, який пищить при натисканні. На 396-му – чорні запонки на сорочці батька. На 433-му – виголошує “вау-вау”, побачивши перлини на плиті і термометр для ванни [1, 157–158].

Отже, на відміну від власне понять, у асоціативно-комплексних узагальненнях відсутні властивості, ознаки, однакові у всіх об'єктів, котрі поєднуються узагальненням як підстава цього узагальнення. Кожна з груп предметів того самого асоціативного комплексу, утворених за якоюсь спільною для них ознакою, не має спільних ознак з усіма іншими його групами. Отже, узагальнення робиться на основі зовнішньої, суто наочно-образної подібності або суміжності предметів, явищ та їх властивостей. Узагальнення такого роду назвали трансдукцією.

Наступна істотна роль наочно-образного асоціювання – у творенні слів-назв і знаків-символів. Видатний український мовознавець О.О. Потебня довів, що словотворення – утворення назв у процесі розвитку мов здійснювалось головним чином шляхом асоціювання за подобою різних ознак, властивостей об'єктів, їх функціональної належності та структурної суміжності. Він

назвав цей феномен словесним символізмом.

Символ ми трактуємо як особливий знак, "... котрий уже у своїй зовнішній формі втілює зміст того поняття, яке представляє" (Гегель) [2, 14–15]. До прикладу, лисиця – символ хитрості, коло – вічності, трикутник – триєдності, собака – вірності, слон у різних культурах – або мудрості, або сили, змія, що кусає себе за хвіст, – вічності, дарування квітів – символ почуттів, прекрасних, як квіти, стояння на колінах – ісрархії та покірливості (мовляв, я менший перед тобою і я у твоїй владі). Стародавні греки й римляни вважали що гроза – це експресія гніву Зевса (Юпітера). Мовляв, коли він гнівається, то кидає громи й блискавки, розряджає в такий спосіб свою божественну злість. У європейській культурі вираз "кидає громи й блискавки" став символом (алегорією) гніву. Феміда – антична богиня з терезами й зав'язаними очима – символ (алегорія) правосуддя. Феміда й нині символ права в усьому світі.

Словесно-символічне означення (називання) являє собою знаходження якоїсь зовні схожої ознаки, функціональної належності або структурної суміжності в тому об'єкті, який означають, і в тому, назва якого береться для означення.

Специфічний вияв асоціювання за подобою (уподібненням) у називанні об'єктів представлено у назвах на кшталт: ніс корабля, підошва гори, бики моста, горло пляшки, ніжка стола, стільця, рукав ріки, ручка дверей і т. ін. Морські леви, морські свинки, морські слони не є, відповідно, левами, свинями, слонами. Їх назвали так, тому що вони мають щось подібне у будові тіла із цими тваринами: морський слон – хобот тощо. Нерідко такі асоціювання демонструють діти. Наприклад: "Індик – це качка з бантиком". "Страус – це жирафа, тільки птаха вона" (К. Чуковський).

У прислів'ях узагальнена життєва мудрість закарбована образами – дуже

стислими описаннями відповідних життєвих ситуацій. При цьому ту саму мудру настанову різні культури ілюструють різними образами. Наприклад: "Після бійки кулаками не махають" (українське прислів'я). "Пропустивши літо, по малину не ходять"; "Горіхи принесли, коли зубів не стало" (російські). "Після дощу плащ не одягають" (перське). "Почав конюшню замикати, коли коня вкрали" (татарське). "Пізно коси заплітати, коли волосся вилізло" (бенгальське). "Пізно копати колодязь, коли будинок згорів" (тамільське).

Але повернемося до онтогенезу мислення й мовлення. Л.С. Виготський довів, що значення слова є одиницею, яка являє собою єдність мислення і мовлення. Він писав: "Це така єдність обох процесів, яка далі не розкладається, про яку не можна сказати, що вона являє собою: феномен мислення чи феномен мовлення. Слово, позбавлене значення, не є словом, воно є звуком порожнім. Отже, значення – це необхідна, констатуюча ознака самого слова. Воно є само слово, що розглядається з внутрішнього боку. Таким чином, ми маємо право розглядати його з достатньою підставою як феномен мовлення. Але значення слова з психологічного боку є ні що інше, як узагальнення або поняття. Узагальнення і значення слова суть синоніми. Усіляке ж узагальнення, всіляке утворення поняття є найбільш специфічний, найбільш істинний акт думки. Отже, ми маємо право розглядати значення слова як феномен мислення" [1, 297].

Істотна відмінність значень тих самих слів у дорослих і 2–3-річних дітей виразно постає в тому факті, що діти вважають слова-назви об'єктів їх невід'ємними атрибутами, властивостями. Відтак, намагаючись пояснити назву об'єкта, вони "прив'язують" її до якогось із відомих їм його атрибутів, властивостей, що вибирається здебільшого навмання. Наприклад, дитині пропонують пояснити назви: "корова", "теля", "кінь", "собака". Вона тлумачить: "Ко-

рова називається “корова”, тому що в неї роги (цікаво, що з позицій “словесного символізму”, за Потебнею, це правильно); а “теля” – тому що у нього роги ще маленькі; “кінь” – тому що у нього немає рогів, “собака” – тому що у нього немає рогів і він маленький”. На питання: “Чи можна замінити назву одного предмета іншим, наприклад, корову назвати чорнилом, а чорнила – коровою?” – діти відповідають, що це неможливо, тому що чорнилом пишуть, а корова дає молоко. Тобто перенесення назви речі означає для них і перенесення її властивостей.

Л.С. Виготський назвав такі значення слів дітей псевдопоняттями і характеризував їх, зокрема, так: “ззовні – поняття, всередині – комплекс”; “це міст, перекинутий між синкретичним, наочно-образним і абстрактним мисленням дитини”. Діти переходять через цей міст за допомогою дорослих. Головний вектор цього переходу – систематизація значень [1, 149–154]. Істотною особливістю псевдопонять є їх несистематизованість. Поза системою значення слів інакше співвідносяться з відповідними їм об’єктами, ніж коли вони інтегровані в систему. Розуміння слова “квітка” дитиною, яка не знає ще слів “ромашка”, “троянда”, “фіалка”, “конвалія” тощо, і дитиною, котра знає ці слова, суттєво відрізняються. Поза системою значення (поняття) пов’язані все ще переважно синкретично, асоціативно-комплексно, трансдуктивно. Систематизація їх здійснюється шляхом ієрархізації: поняття співвідносяться з родинними їм поняттями, в результаті чого між ними встановлюються ієрархізовані системні співвідношення типу “рід – вид”: квіти – це ромашка, троянда, фіалка, конвалія і т. ін.; квіти – це рослини, рослинами є також дерева, кущі і трави [див: 1, 179–180].

Систематизація дитиною своїх понять вимагає оволодіння логічними співвідношеннями та операціями, відображеними у відповідних граматичних

конструкціях: “тому що”, “інакше”, “якби, то” тощо. Чисельні експерименти засвідчують, що діти спочатку засвоюють ці конструкції, а потім доходять розуміння власне тих логічних співвідношень і операцій, які вони позначають. Так, дошкільнята здебільшого не можуть логічно правильно доповнити каузальні (причиново-наслідкові) фрази типу: “Людина впала з велосипеда, тому що...”. Вони завершують їх на кшталт: “... тому що вона упала і дуже забилася”. Водночас у висловлюваннях, які відображають їх життєвий досвід, діти загалом доречно вживають ці сполучники і правильно розуміють їх зміст у фразах інших людей. Тобто в такому разі ці сполучники – також псевдопоняття.

Важливим чинником успішної трансформації псевдопонять дитини у власне поняття є виявлення істотних спільних, однакових властивостей у предметах, з якими вона має справу [див: 1, 208]. Спрямування уваги на необхідні для цього ознаки об’єктів дитина робить за допомогою наявних у неї слів-назв цих ознак. При цьому діти, які вже значною мірою оволоділи власне поняттями, продовжують використовувати і псевдопоняття, які ще тривалий час залишаються кількісно переважною формою їх мислення. Дорослі теж далеко не завжди мислять власне поняттями. Нерідко загалом зріле, а іноді й вельми розвинене мислення оперує псевдопоняттями і навіть синкретично-комплексними узагальненнями, тобто зробленими на основі поверхневих, а не істотних спільних, однакових властивостей.

Істотним функціональним складником поняттєвого мислення є внутрішнє мовлення. Зовнішнє мовлення, за Л.С. Виготським, – процес перетворення думки в слова, її матеріалізація і об’єктивація. Внутрішнє – зворотний за напрямом процес, що йде ззовні всередину, це процес “випаровування мовлення в думку” [1, 316]. Л.С. Вигот-

ський блискуче довів, що внутрішнє мовлення розвивається з мовлення дитини. Тобто дитина, яка егоцентрично мовить, ні до кого конкретно не звертається, не цікавиться тим, чи слухають її, не чекає відповіді на свої висловлювання, не виявляє бажання впливати на співбесідника чи дійсно повідомити йому щось. Усе це істотно відрізняє егоцентричне мовлення від соціалізованого мовлення дітей, через яке вони обмінюються інформацією, повідомляють, задають питання, просять, наказують, погрожують, критикують тощо.

На основі результатів експериментів Л.С. Виготський вивів три особливості егоцентричного мовлення: 1) воно функціонує тільки у дитячому колективі за наявності інших дітей, зайнятих тією самою діяльністю, а не тоді, коли дитина залишається сама з собою, отож його можна назвати “колективним монологом”; 2) цей “колективний монолог” ґрунтується на ілюзії розуміння: дитина вважає, ніби її, на перший погляд, не звернені ні до кого персонально висловлювання зрозумілі всім оточуючим, що її висловлювання є спільним надбанням; 3) за формою це мовлення, як і соціалізоване, зовнішнє, озвучене, а не виголошується пошепки, невиразно, для себе [1, 326–330].

Л.С. Виготський припустив, що дошкільнята здійснюють мисленнєві операції за допомогою мовлення вголос, а школярі – за допомогою мовлення внутрішнього, беззвучного. Отже, егоцентричне мовлення дуже легко стає засобом власне мислення, тобто є озвученим плануванням виходу з проблемних ситуацій. Егоцентричні висловлювання дитини настільки виразно пов’язані з усім перебігом її діяльності, настільки вочевидь утворюють поворотний пункт усього її малювання, настільки недвозначно свідчать про розуміння проблеми, про пошук способу вирішення її, про внесення змін у проблемну ситуацію, які визначили усі її подальші дії, що увесь цей процес неможливо відрізнити

від процесу власне мислення, що прийняти його за “простий акомпанемент”, який не втручається в перебіг “основної мелодії”, за побічний продукт дитячої активності просто неправильно. Іншими словами, егоцентричне мовлення слугує мисленню дитини в подоланні утруднень і перепон, у пошуку виходу з проблемних ситуацій [1, 48–50].

Результати експериментів дозволили Л.С. Виготському констатувати, що егоцентричне мовлення дитини – особлива форма мовлення, яка вже виокремилась функціонально й структурно, але ще не відокремилась остаточно від соціального мовлення, у надрах якого визрівала й розвивалась. Дитина починає розмовляти сама з собою цілком так само, як вона розмовляє з іншими, думати вголос, коли ситуація спонукає її до цього. Егоцентричне мовлення являє собою змішану, перехідну форму від мовлення для інших до мовлення для себе [1, 331].

З віком зростає незрозумілість егоцентричного мовлення: піднімається від нуля в 3-річному віці до майже стовідсоткової у 7–8-річному. Водночас зменшується його вокалізація. Вона стає непотрібною й безглуздою: процеси усвідомлення, мислення, розуміння не вимагають виголошування вже тому, що випереджують його. Відтак егоцентричне мовлення як “інструмент” цих процесів стає все менш потрібним у міру їх розвитку: дитина все швидше усвідомлює, мислить, розуміє, ніж вголос розповідає про перебіг своїх когнітивних процесів. Зникнення вокативного складника егоцентричного мовлення створює ілюзію його відмирання. Але це лиш ілюзія. Насправді, у цьому зникненні – не відмирання егоцентричного мовлення, а остаточної трансформація його у внутрішнє мовлення [див: 1, 51; 321–324].

Щодо внутрішнього мовлення, то ми маємо на увазі підмети наших внутрішніх суджень і без їх називання. Тому внутрішнє мовлення обходиться малою кількістю слів, які представляють істот-

ний, тобто функціональний зміст суджень – предикати. Подібно до того, як в усному мовленні синтаксис стає предикативним у тих випадках, коли підмет і члени речення, що відносяться до нього, відомі співбесідникам, внутрішнє мовлення, у якому підмет відомий суб'єкту, складається майже із самих дієслів, тому що в нього немає потреби розповідати самому собі, про що йдеться. Звідси – “короткі замикання”, фрагментарність, скороченість, згорнутість, уривчастість внутрішнього мовлення [1, 331; 340–345].

Письмове мовлення – найбільш розгорнуте й конкретизоване. За його допомогою доводиться розлого пояснювати словами і ту інформацію, яка в усному мовленні передається інтонаціями, мімікою, пантомімікою. Це розмова з уявним співбесідником, знайомим або незнайомим.

Формування письмового мовлення вимагає від дитини довільності, пильного контролю свідомості. Розмовляючи, вона не добирає свідомо звуки, які виголошує, тобто не здійснює ніяких цілеспрямованих операцій щодо їх артикуляції. Навчаючись писати, вона мас щоразу розчленовувати слова, які пише, на звуки, з яких ці слова складаються, і перекодувати ці звуки у відповідні їм букви. Таким самим чином діти пишуть закінчені фрази. Нарешті, семантика письмового мовлення вимагає свідомо-мисленнєвого опрацювання значень необхідних слів з метою розгортання їх у логічній послідовності. Так само дорослий дописувач мусить переконливо, аргументовано пояснити, що він хоче сказати, щоб читачі адекватно зрозуміли цю інформацію. Отож письмове мовлення формується, розвивається і функціонує на базисі внутрішнього і разом з ним [1, 236–240; 339–341].

Поняття поділяють на емпіричні й теоретичні. В емпіричних поняттях відображені знання про значущі для практичної діяльності властивості об'єктів. У теоретичних – істотні, сутнісні, які

постають у законах, способах існування, функціонування, створення об'єктів. Наприклад, функціонально життя – це спосіб існування білкових (протеїнових) у своїй основі тіл, істотним моментом якого є метаболізм (обмін речовин). Істотна відмінність теоретичних понять від емпіричних полягає в тому, що багато з них – абсолютно абстрактні та ідеальні в тому розумінні, що об'єкти, представлені в них, не можуть існувати реально, тобто їх можна лише помислити. Наприклад, “чистий” інерційних рух можна було б спостерігати, якби вдалось цілковито ізолювати тіло, що рухається, від впливу інших тіл та енергій. Але ні перше, ні друге неможливо зробити. Координована, ієрархічна система теоретичних понять, у тому числі й виражена у формулах, яка містить знання про істотні властивості систем об'єктів, складає сутність теорії.

Теорії продукує творче мислення. Про його сутність, функціональні структури, чинники, механізми відомо дуже мало. Істотними феноменами у функціональній структурі творчого мислення є натхнення, інтуїція, інсайт. Б. Спіноза називав інтуїцію безпосереднім інтелектуальним баченням властивостей та зв'язків речей і вважав, що саме інтуїція, а не виведення шляхом логічної побудови міркувань та висновків грає головну роль у творчому мисленні. А. Ейнштейн неодноразово підкреслював, що його творче мислення перебігає головним чином минаючи слова і притім не-свідомо, тобто інтуїтивно. Мовляв, до відкриттів веде не логіка, а інтуїтивне проникнення в суть речей, що здійснюється поза контролем свідомості. Момент власне відкриття називають інсайтом – це інтелектуальне осяяння, у якому виразно постає нове знання, нова істина. Чимало вчених зазначали, що мисленнєва процедура, у якій народжується творче осяяння, не рефлексується свідомо, не усвідомлюється, тобто є інтуїтивною. Але творчих осяянь у науці не буває без попереднього щодо них пе-

ріоду важкої розумової праці, спрямованої на глибоке вивчення відповідної проблеми.

Мисленнєве оперування образами уяви, фантазії – основа художньо-естетичної творчості як творення, так й автентичного сприймання мистецтва. Художні образи насичені емоційними переживаннями і ставленнями митця до тих реалій життя, які він передає у створених ним образах. Емоційно переживаючи, тобто сприймаючи автентично, ці образи, кожен з нас по-своєму, зі своїх життєвих позицій осмислює зображене в них у тому розумінні, що знаходить у ньому якісь нові для себе істини або переосмислює й переоцінює наявні. Інакше кажучи, посередництвом художньо-образного мислення, сповненого емоційними переживаннями, люди формують і корегують свої автентичні ставлення до світу й до себе в ньому, тобто творять і перетворюють свою Я-концепцію.

Отож сьогодні утверджується трактування мислення як процесу розв'язування задач, пошуку виходу з проблемних ситуацій, вирішення проблем. На нашу думку, це трактування недостатньо коректне. Адже тварини в процесі навчання шляхом “спроб і помилок” знаходять вихід із проблемних ситуацій. І люди нерідко йдуть цим шляхом. Власне мислення в ньому відсутнє.

Мислення трактується також як процес опосередкованого й узагальненого відображення дійсності. Йдеться про опосередкування **поняттями**, котрі є знаннями про спільні узагальнені властивості тих об'єктів, які охоплю-

ються кожним поняттям. Але принаймні здебільшого не береться до уваги, що поняттями оперує лише поняттєве (дискурсивне) мислення. Наочно-дійове мислення опосередковане сенсомоторними схемами, котрі є узагальненим перцептивним і кінестезичним досвідом суб'єкта, особини (окремої тварини). Засобом узагальненого опосередкування в цьому психічному процесі є перцептивні моделі – закарбовані генетично або сформовані на основі відповідного перцептивного досвіду суб'єкта, особини образи основних, відрізняльних, типових структур класів об'єктів, притаманних усім об'єктам кожного класу (узагальнення), а також узагальнених структурних співвідношень.

1. *Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982–1984. – Т. 2. – С. 5–361.*
2. *Гегель Г. В. Ф. Эстетика / Г. В. Ф. Гегель // Собрание сочинений : в 4 т. – М. : Искусство, 1969. – Т. 2. – 450 с.*
3. *Ительсон Л. Б. Лекции по общей психологии : в 2 ч. / Л. Б. Ительсон. – Владимир : ВГПИ, 1972. – Ч. 2. – 586 с.*
4. *Москалец В. П. Зоопсихология і порівняльна психологія : підручник / В. П. Москалец. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 210 с.*
5. *Москалец В. Сутність інтелекту, мислення, мовлення, свідомості як психофункціональних данностей / Віктор Москалец // Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. – 2014. – № 4 (58). – С. 114–132.*
6. *Тихомиров О. К. Психология мышления / О. К. Тихомиров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 272 с.*
7. *Фирсов Л. Обезьяны, берушие палки / Л. Фирсов // Популярная психология : хрестоматия / сост. В. В. Мироненко. – М. : Просвещение, 1990. – С. 106–114.*

MENTAL MODELS OF UNDERSTANDING IN UKRAINIAN AND ENGLISH

У статті розглядаються ментальні моделі розуміння, які репрезентують парадигматичні й синтаксичні зв'язки лексичної семантики української та англійської мов. Логічний і функціональний аналіз особливостей організації ментальних моделей із предикатами цього типу ґрунтується на їхній предикативній природі з позицій семантичної теорії.

Ключові слова: предикат, ментальні моделі, семантичні компоненти, суб'єкт, об'єкт.

The main features of mental models of understanding which represent paradigmatic and syntagmatic connections of Ukrainian and English vocabulary are examined in the article. Both logical and functional analysis of the correlation specificity in mental models with predicates of this type are based on their predicative nature in the light of semantic theory.

Keywords: predicate, mental models, semantic components, subject, object.

In modern linguistic studies attention is paid to the study of mental processes and structures that are reflected in language and speech. Language mentality is understood as an ideological structure of consciousness, consolidating the results of intellectual activity in the linguistic space [6, 80]. According to O.G. Pocheptsov language mentality is a way of verbal expression or division of the world, including the correlation of the world with its linguistic representation or image [8, 113]. Our lingual and determined world of thinking directly correlates with our culture and attitude [9, 76], so language and thinking patterns not only serve as a source of knowledge about a particular nation or culture, but also to some extent affect speakers' consciousness.

"The structure of mental models 'mirrors' the perceived structure of the external system being modelled" [10, 17]. So, as a starting definition we can say that mental models, in general, are representations in the mind of real or imaginary situations.

The mental model theory assumes that people do not innately rely on formal rules of inference, but instead rely on their mental models which are based on their understanding of the premises and their general knowledge. A foundational principle

of the mental model theory is the principle of truth which states that "reasoners represent as little information as possible in explicit models and, in particular, that they represent only information about what is true" [11, 69].

Mental verbs as means of mental world mapping are classified both as units that denote the process of thinking and partly describe it in their semantics. T.V. Bulygina and O.D. Shmeliov established that mental predicates can designate a particular mental state (*to know, to believe*), mental activity, mainly aimed at gaining knowledge (*to ponder, to think*), or indicate the emergence of mental status resulting from previous actions (*to guess, to understand*) [4, 31]. In explanatory dictionaries mental verbs are defined with synonyms or periphrastic expression. For example, *мріяти*, *мрію*, *мрієш* 1. Create an image in the mind of someone/something; sink in dreams. 2. on/about someone/something Think about the implementation of something desired; mentally seek something [2]. Mental predicates semantic structure based on their connotative meanings defined semantics as nuclear components, central and peripheral, explicit and implicit are key points for discussion. Through cognitive approach, which is implemented in the form of propositional and

analogical models, dynamic models of conceptualization, semantics mental predicates Ukrainian and English is regarded as multi-entity.

Taking into account the fact that mental activity can only be done by alive beings on the functional-semantic level predicates of this type are object oriented and characterize mental action. Although the expression can not be specified directly on the object, subject's ability to think abstractly or specifically points out at the indirect object of thought, without which the implementation of mental activity is impossible. Classification of mental predicates is performed on logical and linguistic principles with regard to conceptual approach.

The use of predicate *розуміти* is based on distinguishing three types of knowledge:

- 1) understanding as propositional achievement;
- 2) understanding as interpretation;
- 3) understanding as explanation [3, 102–103].

At the same time during the analysis of actual material it is often quite difficult to define the place of statements denoting understanding in the understanding type system: 1) *Стара Зінька слухала, але нічого не розуміла з великоруської та церковної мови* (І. Нечуй-Левицький); 2) *Яворницький добре розбирався на старовинних грошах і зразу ж оцінив музейне значення знахідки* (І. Шаповал). Thus, the division predicate *розуміти* and its synonyms *тямити, розбиратися, кумекати, мізкувати, міркувати* into blocks of meanings [7] is based rather on pragmatic differences in situations denoting understanding than on an analysis of their usage and semantic features.

Yu.D. Apresian identified propositional understanding as a separate designation that is concentrated in the construction, with an additional clause, as well as in some substantive situations. Propositional understanding is interpreted as: A realizes that Q = “at the moment t_0 A knows or imagines that Q; This knowledge or idea

arose from the fact that the by the time t_0 A had already known something about the situation related to Q, and thought about something to do with Q knowledge that enables to know or imagine what might happen after t_0 ”. In interpreting Yu.D. Apresian basis for understanding Q is considered the fact that “subject had known something about the situation related to Q, and had thought about something related to Q” [1, 414]. But the expressions *Я знаю, що вам багато говорить не треба. Ви зразу мене урозумієте* (І. Карпенко-Карий) // *And I could understand immediately her hesitation on the phone* (J. Herriot) show that to grasp the meaning it is not necessary to know or understand the past, understanding can come instantly, without any retrospection.

Considering the examples: *З отих криків годі було щось уторопати. Цигуля не із слів зрозумів, а просто відчув серцем, що все провалилося* (А. Головка); *Під ногами зашуміла трава, я зрозуміла, що зійшла з дороги* (Б.-І. Антонич) = *через шум трави я зрозуміла, що зійшла з дороги* // *That's the other problem, it's getting so complicated that I don't understand half of it myself* (British National Corpus), we see that in Ukrainian and English subject understanding is neither based on knowledge or thinking about something, someone's conversation, but on the subject sensations.

Thus, the expressions with a predicate *розуміти* and its synonyms can be characterized with prime cause, causative of understanding represented in propositional expression serving as an actant of an appropriate predicate. Understanding is the result of knowledge, thought, heard or other sensations.

In fiction predicate *розуміти* can refer to substantives, body parts and mental abilities: *Бідне серце розуміє, Що хвиля промовляє* (П. Куліш); *Захар ледве ноги волік, й усей час злоба не кидала його; він не міг міркувати як слід розумом, а тільки відчував душею якусь кривду* (А. Кримський) // *The heart un-*

derstands the messages the mind cannot decipher, follow the wisdom of the heart if you wish to find happiness (British National Corpus).

Metaphors denoting understanding quite varied in their depth based on certain representations that provide opportunities for the new words creation and their figurative meanings. Since the process involves understanding people and their surroundings, the different views on the relationship between man and certain facts give rise to different types of metaphors, which are mainly related to: 1) movement, 2) the acquisition of truth, 3) light, 4) eyesight, 5) strokes.

Mental activity of a person is possible only on the move and often has no external manifestations. The idea of man never stops even for a moment, and the man seeks new knowledge. Depending on who is active – a subject or object, situation denoting understanding can be viewed in two ways:

1) the movement of a person to the truth, such as: *Мене зацікавила трагічна доля цього митця, який був свропейцем по духу, але зберіг у творчості народне підірунтя, – поділився автор картини. – Збираючи матеріали, я намагався зрозуміти витоки цього мистецтва* (Газ.) // *I couldn't put my finger on it, but there was definitely something wrong* (Macmillan Dictionary);

2) the movement of the truth to a person, for example: *(спадати на думку, осявати // grasp, dawn): Але якось спостерігаючи за чайником, киплячим на плиті, його осінило, і він написав текст за дві години* (Газ.); *Але думки, некучі думки все одно проникали, просочувалися у свідомість* (В. Тарасов) // *It's a good idea to write out your suggestions in advance so that they are exact... at least three times to be sure they penetrate your subconscious mind* (M. Hiatt); *The wind, which had fallen in the south, now rose with great violence in the west... As I heard it, the whole truth rushed into my mind, my arms dropped, the...* (M.W. Shelly).

In Ukrainian and English mental activity of man is presented as progressive or sudden movement to the truth, for example, to quickly grasp the idea come to mind // to come to conclusion, to leap to conclusions.

Resulting in the understanding of certain knowledge is interpreted as the goal, the result of previous actions entity associated with its movement in space, such as: *Медитативна поезія, навпаки, намагається сконцентровано дійти до глибин індивідуального сприйняття* (Н. Данилюк); *Видно, слова його дійшли до серця, до душі Петру, розворушили її* (М. Чабанівський) // *I reached my North and it had meaning. / Here at the actual pole of my existence / ... I am still alone* (R. Jarrell). Images that generate metaphors to describe understanding associated with the achievement of subject specific destination, and vice versa, misunderstanding something – compared with a person who travels, lost, for example: *А ти вже собі дівчину знайшов? – не лютус... батько, і Гнат губиться в догадках: що це означає?* (М. Стельмах) // *It usually involves a witty, stumbling narrator simultaneously charmed and bemused by the foreign nation he encounters* (The New Yorker).

Characteristic for the conceptualization of understanding in Ukrainian and English metaphorical light component underlying mental and other values, for example: *В голові [у Соломії] розвиднілось. Жак її щез без сліду. Вона знала, що робити* (М. Коцюбинський) // *After thinking about the problem for several days, a light bulb went off in her head, and she knew how to solve it* (Learnersdictionary.com); *An extremely lucid consideration of the Becke Line, the refractive differences between specimen and mountant, is particularly useful* (Sentence.yourdictionary.com).

Mental metaphors represent vizuality of outlook because person gets complete information about the objects of the outside world rather through sight than other senses. The relationship of thought and

speech finds its expression in the English language where the mental verb *to see* conveys meaning 'to understand', such as in expressions: *see point, see reason, see idea; If it is easy to understand, it is easy to see* (Macmillan Dictionary). In Ukrainian language basic verb of visual perception *бачити* also denotes 'to understand', for example, *Мати сама бачила, що одяга вже не по Василеві, та з чого вона йому нову пошук?* (Панас Мирний); *Юрба ще трохи погмоніла, потопталась і, бачачи, що вже нічого не зробиш, стала поволі розходитися* (Гр. Тютюнник).

Characteristic for both languages is to compare the complete lack of understanding with blindness: [Семен:] *І нащо б то воювати!.. Звісно, не нам, сліпим людям, відати про ті діла, але ж на мою думку, то краще було б не воювати...* (М. Кропивницький) // ... *don't blindly accept dogma as justification, maybe I was blind to them before, or if the 'lopes had played dumb when we arrived, hiding their light under a bushel, as the ancient saying goes, but the sign...* (A. Morlan).

The concept of understanding as push, flash, strike (including electrical) underlies many metaphorical transfers: *Так, ми мости будемо у світі – Ми, днів нових бійці і теслярі.* (М. Рильський) // *Hush", said Danielle. The truth suddenly burst upon Jim's mind* (G.R. Dickson).

In Ukrainian and English on the basis of interpretations of different meanings verbs *розуміти* // *understand* can incorporate two main meanings: to know and to think. Following S.P. Lopushanska semantic structure is considered as unity of interacting multi-level meanings organized in a particular word in a certain way according to the system of a particular language and laws of functioning of the system in speech (text) and semantic structure of word forms that exists in context [5, 23]. Structure of *розуміти-знати* is presented in models:

1) understanding the facts: a) proposition *приходить на Лисинку чужа сила*

of both expressions ... *і зрозуміла Василина, що приходить на Лисинку чужа сила* (Р. Іваничук) та ... *і не зрозуміла Василина, що приходить на Лисинку чужа сила* is factive because the objection in modus does not affect its meaning (A understood that P and A didn't understand that P); b) *Тепер Олег розумів, чому в Чорного така убога хата і чому така виснажена дружина – вона й зараз працює медсестрою в дві зміни* (Ю. Мушкетик) // *I understand why you are upset and concerned about recent events, but I must remind you, when he first became involved in this club, his input helped to keep it going.* (The Today) denote the primary cause, cause of fact – *тяжка праця у дві зміни* // *when he first became involved in this club, his input helped to keep it going*, it means that from X A understands that P (P – factive: *в Чорного убога хата і виснажена дружина* // *you are upset and concerned about recent events*);

2) understanding the importance, meaning, ideas: *А що той народ розуміє в поезії?* (Р. Іваничук) // *This fact was in my consciousness, and unconscious, long before I could understand the explanation for this state of affairs* (British National Corpus). Thus, the model A understands X reports, that A imagines or knows the meaning of X;

3) knowledge and skills possession is represented in models: a) A understands X; b) A has some information about X like in the examples: – *А ти хіба пофінськи розбираєш?* – *А що ж тут такого? У них така мова, як і в нас, тільки другими словами* (Гр. Тютюнник) // *I know enough Italian to make myself understood* (Macmillan Dictionary); ... *й хоч Олег погано тямив на малярстві, визначив одразу – малювання делітантське...* (Ю. Мушкетик) // *Many highly educated people, including a substantial number of teachers, do not understand the difference between Received Pronunciation (RP) and Standard English* (British National Corpus);

4) appreciation. Examples *За життя геніїв не розуміли* (Ю. Беззуб) // *However, the guide adds: It will be appreciated by those who understand the Caribbean lifestyle.* (The Today) indicate that the subject during the Xs' life didn't know their work, didn't understand the meaning of their work, ideas and so on. so A did not take Xs appropriately.

Structure of polysemy *розуміти-вважати* represent the following meanings: 1) 'to interpret'. Considering the expressions *Колего Брайд!.. Не слухас... розсердивсь! Не хочачи, образив я людину. Не зрозумів він...* (Леся Українка) // *Gillian Flynn on Gone Girl: 'People don't understand it's just fiction'* (The Telegraph) we may interpret them like model X realized A as Y, that is the subject of mental action considers that the meaning of A is X, although A does not agree with that statement;

1) 'to consider'. Sentences *Циганкуваті очі Тимка примружились, Сергій зрозумів як шпильки під бік* (Гр. Тютюнник) // *Large numbers of people become Christians for all sorts of reasons other than the fact that they fully understand why Christianity is true* (British National Corpus) express individual opinions of the subject on the object and are represented in a model: A understands X as Y = A considers X as Y;

2) 'bear in mind'. Expressions *Малюнок Ваш, спасибі, дістав. Він мені дуже подобається з декораційного боку, але символу Вашого ніяк не можу зрозуміти* (М. Коцюбинський) // *They do not understand, and yet they are beginning to understand* (B. Wood) are represented through the model A understands X as Y or as X displays realizes X as Y or as H. Using predicates *розуміти // understand* in these sentences the subject wants to hear that X is X or X is Y, depending on the communicative purpose of the speaker.

Considering propositional understanding of both multivalent formations, let's pay attention to their semantic properties:

1) Proposition of the expressions a) ... і вона *зрозуміла*, що люди стали безсилі (Р. Іваничук) // *However, it is important for us to remember that we really understand how this recoding is done by the brain;* b) ... і вона *не зрозуміла*, що люди стали безсилі // *However, it is important for us to remember that we still don't really understand how this recoding is done by the brain* (Ch. Legg) is true in the affirmative and negative sentences, that indicates factuality of predicates denoting understanding.

2) In Ukrainian and English the subject must have some knowledge or some reliable information for understanding, so expressions *Насамперед мушу зауважити, що ми зовсім не мали на меті взагалі зректися творів з життя селянського, як ви зрозуміли з нашого листа* (М. Коцюбинський); *Павлуша багато чого не розумів з їхніх розмов. Але децю й схоплював таки* (А. Головка); *Вони ніколи не розмовляли. Розуміли один одного з погляду* (Ю. Яновський) // *With regard to your order for the above tape, I understand from a conversation that I had with Sue Atkins on her return to this country that you were tracing the Agreement documents before returning these to us for signature by the Press and despatch of the tape* (British National Corpus) are characterized with valence, where the grounds for understanding are laid. Thus we can understand through the organs, the senses ('to understand with the heart'), a certain capacity and capabilities or other foundations of propositional understanding. However, the English predicate *understand*, combined with a preposition *from* points to the source of knowledge and transmits the meaning 'learn from', 'get the data, information, information from' is not typical in Ukrainian instead *знати від (to know from)* is used for example, *I understand from people returning from the Falklands Garrison that Britain certainly has various nuclear weapons there* (British National Corpus); *I understand from Simon that you had been in touch regarding*

your proposal (British National Corpus) // *Певно, Ви вже знаєте од Віри Устимівни, як я живу і що зо мною* (М. Коцюбинський).

3) Taking into account the fact that all people are different and one and the same phenomenon can be perceived in different ways, from the statements *То дитина плаче, бо нічого не розуміє, а доросла, то повинна собі ради дати* (Марко Вовчок) // *Why don't adults understand teenagers?* (Yahoo.com) we find out about two subjects of understanding: A1 (дитина, adult) does not understand; A2 (доросла, teenagers) does not understand. Let's note that A1 and A2 are at different levels of understanding, which can be explained by age, social or other reasons. This model is also characterized by the third subject, the author who understands the situation on his/her own, but also compares A1 and A2, evaluating them. So, this type of expression conveys model: A1 understands X as B, A2 understands X as C, A3 understand X as D. There may be a fourth subject, for example, the reader, which also has his/her own worldview: A4 understands X as Y.

Thus, propositional understanding is factive, controlled, and due to different levels of background knowledge subjective.

1. *Апресян Ю. Д.* Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // *Избранные труды* : в 2 т. Т. 2. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2. – 1995. – С. 135–155.

12.

2. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови онлайн (понад 207 000 словникових статей) [Електронний ресурс]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с. – Режим доступу : www.slovnuk.net.
3. *Дмитровская М. А.* Механизмы понимания и употребления глагола понимать / М. А. Дмитровская // *Вопросы языкознания*. – 1985. – № 3. – С. 98–107.
4. *Логический* анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Наука, 1989. – 288 с.
5. *Лопушанская С. П.* Семантическая модуляция как речемыслительный процесс / С. П. Лопушанская // *Научные школы Волгоградского государственного университета. Русский глагол: история и современное состояние*. – Волгоград, 2000. – С. 6–13.
6. *Пименова М. В.* Семантика языковой ментальности и импликация / М. В. Пименова // *Филологические науки*. – 1999. – № 4. – С. 80–82.
7. *Полюга Л. М.* Словник синонімів української мови [Електронний ресурс] / Л. М. Полюга. – Режим доступу : http://rozum.org.ua/index.php?a=srch&d=23&id_srch=fda854804daf32cf3b416f7f04dd62c5&il=ru&p=1.
8. *Почепцов О. Г.* Языковая ментальность: способ представления мира / О. Г. Почепцов // *Вопросы языкознания*. – 1990. – № 6. – С. 110–122.
9. *Уорф Б. Л.* Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф // *Зарубежная лингвистика. Новое в лингвистике* : Избранное / пер. с англ. – М. : Прогресс, 1999. – С. 58–91.
10. *Doyle James K.* Mental models concepts for system dynamics research / Doyle James K., David N. // *System Dynamics Review*, Spring 1998. – Vol. 14, №. 1. – P. 17.
11. *Johnson-Laird P.* Illusory inferences about probabilities / Johnson-Laird P., Savary F. // *Acta Psychologica*. – 1996. – P. 69–90.

**Пошуки,
відкриття,
гіпотези**

КЕЛЬТСЬКИЙ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНИЙ СПАДОК В ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯН

У статті розглянуто етнічний, релігійний, лінгвістичний та археологічний аспекти кельтського субстрату праслов'ян, його домінуючу роль у часи формування слов'янської ідентичності. Аналізується лексичний, топонімічний та міфологічний матеріал, пропонуються гіпотетичні версії щодо ранньої етнічної історії українців.

Ключові слова: кельти, галли, праслов'яни, субстрат, білінгвізм, ономастика, топонімія, Галичина, Ірландія, фенії.

The article deals with ethnic, religious, linguistic and archaeological aspects of Celtic substrate of Early Slavs, its dominating role at the time of formation of Slavonic identity. Lexical, toponymic and mythological material is analysed; hypothetical versions of early ethnic history of Ukrainians are offered.

Keywords: Celts, Gauls, Early Slavs, substrate, bilingualism, onomastics, toponymy, Galicia, Ireland, Fenians.

Дослідники дедалі на повний голос говорять про різноетнічні субстратні, адстратні та суперстратні елементи в мові та духовній культурі слов'ян [1; 29, 4–97; 20; 21]. Значна частина слов'янської лексики добре етимологізована на ґрунті германських і кельтських мов [35; 37, 32–34], в той час як у праслов'янській вона стоїть ізольовано. "... Важкість вивчення цього впливу, проте, полягає у тому, що від кельтських мов середньої та східної Європи не залишилося майже жодних слідів. Ми змушені виносити судження про ці мови на основі західних кельтських мов, котрі, звичайно, вже у кінці дохристиянської ери мали суттєві відмінності від східних" [6, 95].

Для стародавніх цивілізацій і народів характерне таке явище, як білінгвізм, коли паралельно існували мови для сакрального і для щоденного вжитку й часто вони між собою були генетично неспоріднені. У більш архаїчні часи існували своєрідні "сакральні", "шаманські", "тасмні" мови (класичними прикладами вважаються мова "кворжам" у дравідської народності тода, мова шаманів у сел'купів-самодійців), носіями яких були або певні професійні групи (шамани, жерці, ковалі, злодії), або жіночі частини етносу (наприклад, жіноча мова й письмо в туарегів Саха-

ри), і з цією метою використовувалися не лише штучно модифіковані власні мови, а й інші живі мови.

Зазвичай, припускається, що такий білінгвізм серед прадавніх племен був породжений причинами різноетнічного походження жіночої та чоловічої фратрій, коли фратрія "А" віддавала заміж своїх дочок у фратрію "В", а брала для себе дружин із фратрії "С" (т. зв. "жіноча" і "чоловіча" мови, мови жерців-шаманів і воїнів-мисливців, мови ремісників та селян тощо) [12, 288–291]. Так, вважається, що частково германські племена (вандали, гепіди, веніли, готи) входили у шлюбно-політичну єдність з певними племенами праслов'ян (венетами), інші ж праслов'янські племена включали у свій склад балтів, кельтів, сарматів, угро-фінів, тюрків, фракійців та ін. [30].

К. Тищенко висунув цікаву версію про те, що слов'янське слово "ячати" на означення мови лебедів (що могли виступати тотемами шаманів та "жіночих" фратрій) засвідчило саме побутування кельтської мови серед слов'ян як мови сакрального та релігійного застосування: слов. "язик", "ячати" // кіпр. *iaith*, дв.-ірл. *ícht*, бретон. *uezh* "мова, язик, народ, нація, родина" < брит. **iek-*, **iekti-* "говорити, мовити" ~ дв.-верх.-нім. *jícht*

“твердження, сповідь”, jehan, gehan “мовити, казати, сповідатися”, латин. iocus “приказка, жарт. дотеп” (~ дв.-інд. vac-/vak- “говорити” < *уек- “урочисто оголошувати” < “урочисто оплакувати”). Як далі уточнює К. Тищенко, виявами кельтської сакральної мови у слов’ян є словотвірні аналогії: plant-plentyн “діти-дитина”, pysgod-pysgodyn “риба-рибина”, ad-new-yddu “од-нов-ити” тощо [27, 5].

Ймовірно, побутування кельтської мови (або значного пласта лексики) серед праслов’ян відбувалося в часі, коли кельти через своє скотарське заняття відтиснули в 332 році до н. е. значну частину слов’ян із Середнього Подунав’я та Чехії на північ – за Судети, Татри і Карпати. “... Мовні сліди кельтського субстрату через романську мову проникли в багато мов карпатського ареалу. Кельтське походження ряду карпатизмів не викликає сумнівів. Однак у деяких районах карпатської зони кельтський вплив міг бути безпосереднім (не через східнороманську мову). Добре відомо, що у перші віки н. е. кельтський вплив мав місце на території південно-західної Польщі та Верхньої Сілезії. Ще сильніше та інтенсивніше воно було в Богемії, де перші слов’янські поселенці застали ще багаточисельне кельтське населення...” [5, 32–33]. Як констатує В. Седов, “... останнім часом з’ясувалося, що культові споруди північно-західної (венедської) частини ранньосередньовічних слов’ян ведуть походження від храмового будівництва кельтів Середньої Європи” [22, 14]. На думку Г. Марченка, відомий давньослов’янський т. зв. “Збруцький ідол” (знайдений на Тернопільщині під горою Соколиха) є прямим аналогом кельтської стели зі святилища Ентремонт (III–II ст. до н. е.) на півдні Франції. Кельтський Вюртемберзький ідол із двома головами, Беблінгенський ідол з обличчям за стилем виконання дуже подібні до Збруцького ідола. Слід згадати й членований на яруси кельтський стовп із Вальденбуха,

а також Ставчанський ідол черняхівської культури [13, 65–66]. До цього можна додати археологічні дані М. Бандрівського про кельтський гальштат у Прикарпатті та відкриття Л.І. Крушельницькою кельтського багатошарового поселення в с. Бовшів у Верхньому Подністров’ї. Як вважається, слідами кельтського перебування на Прикарпатті є скельні ритуальні комплекси – Вижницьке святилище, Писаний камінь, Лисівський камінь, кам’яні кромлехи на горі Тарношора та ін., де відкрито круглі заглиблення, кількість яких указує на їх календарно-культовий зміст, та зображення “солярних знаків” кельтського типу (трискелії, спіралі, кола та колеса). Прикметним у цьому сенсі є виявлення великого святилища біля с. Долиняни Хотинського району на Буковині. Схема святилища була своєрідним астрономічним годинником, яким фіксували синодичні періоди видимих планет, сонячний та місячний роки. Саме святилище розташоване на скіфському поселенні, але поряд з ним були могильник та поселення пов’язаної з кельтами культури Поянешти-Лукашівка (II ст. до н. е. – I ст. н. е.) [13, 64–65].

Про карпатські сліди кельтів свідчать артефакти не тільки археологічні, але й зі сфери духовної культури: “... саме серед Бретані поширені танцювальні мелодії, структури яких точно відповідають карпатським колодийкам. Заслужують на увагу й відомості про те, що скрипка, яка походить у Європі від кельтського інструмента “крота”, особливо поширена в народному побуті на Прикарпатті. Іншу фольклорну паралель можна вбачати в деяких особливостях використання обрядових предметів, зокрема у тій ролі, яку відіграють в українців та у кельтів стрічки та рушники для прикрашання” [34, 126]. Музика знаменитого танцю “Аркан” (від латин. arcanus “таємний”, і, як стверджували римляни, це слово запозичене від кельтів), який здійснюють члени карпатського чоловічого союзу опришків-“басарабів”

і який, за легендою, принесли таємничі витязі, які спустилися з гір, ідентична музиці кельтської застільної пісні про сидр (ірландська “Ev Sistr” та бретонська “Ev Chistr ’Ta, Laou!”).

Давньоруська літописна легенда про те, що тільки “сидіння на Галичиній могилі” дає право (харизму) на володарювання у місті, може бути зіставлена з кельтським мотивом т. зв. “тронного пагорба” (вал. gorsedd; має ще значення “двір”, “зібрання”; ірл. sossad – “ложе”, “пагорб”, “укріплення”, “відкритий простір” ~ укр. “сидіти”), що височів посередині кладовища (тобто оточений предками; пор.: Arturs Seat – “Трон Артура”, пагорб біля Единбурга). Племінні королі (вожді) в Ірландії називалися “королями вершин” (rí benn), а назва верховної столиці Ірландії Тари (Темри) походить від temair – “пагорб” (пор. із селищем Темерівці біля Галича) [11, 66].

Ймовірно, що початково етнонім “хорвати”, який локалізується писемними джерелами в регіоні Північних Карпат, походить від кельтського означення жителів гір (ірл. cŕwth “гора”). Писемні джерела свідчать про побутування на Прикарпатті кельтського племені віктогалів. На схід від них жило гірське плем’я котівів – спеціалістів із добування заліза, які Тацитом визначаються не германцями, а такими, що говорять галльською мовою (тобто використовують кельтську як посередника в системі різноетнічної латенської культури). З. Маді на основі етнографічних особливостей, засвідчених у писемних джерелах, ідентифікує прикарпатське плем’я бастарни як кельтське (кельт. taran “грим, блискака”, Тараніс “бог-громовержець”, а також кельтськими є імена бастарнської знаті, згадувані в джерелах, та звичаї бастарнів, про які повідомляє Тит Лівій (XL, 59)) [19] і носіїв зарубинецької культури, хоча сучасні науковці трактують бастарнів як свого роду “перехідний” етнос між балтами та дако-фракійцями, який, до того ж, зазнав могутнього кельтського впливу

[19], а матеріальна культура яких була ідентична германській. Найзвитяжнішою подією в історії бастарнів була їх експансія в Македонію. Вважається, що бастарни як “кентумний” народ відокремлював германців від слов’ян та балтів і основним його заняттям стало скотарство (пор. праслов. *korva, литов. kerve; литов. rekus, прус. реску; праслов. cherda, литов. kerdzius; праслов. go^oсь; латиськ. kuna). Поряд з бастарнами, західніше гирла Тиси, мешкали кельтські племена трибоків та бревків, міграція яких засвідчена від галльського Надрейнн्या через західне побережжя гирла Тиси в Паннонії до басейну ріки Десни [26, 33–34].

Дані археологічних досліджень дають підстави вважати, що кельти протягом III ст. до н. е. здійснювали поетапну інфільтрацію, з подальшою асиміляцією тубільців. Вона здійснювалася поступово, ймовірно, жодного централізованого керівництва не передбачалося [17, 22]. Іншою групою народів, з якими контактували кельти на сході Європи, були скіфи. Клавдій Птолемей подає інформацію про перебування в районі дельти Дунаю племені з кельтомовним етнонімом бритолагі (britolagai). Про загрозу Ольвії з боку кельтського племені галатів в III ст. до н. е. повідомляється у “Декреті Протогена”. 197 р. галльське плем’я боїв (ірл. buí “помаранчевий / жовтий колір”), столицею яких була Болонья, було витиснуте римлянами з Північної Італії на північний схід в уже кельтські Паннонію та Моравію, завойовані території яких отримали відповідні відетнонімні означення як Богемія (від boi haemum “вітчизна боїв”) та Баварія (від bai (u)varii “жителі країни боїв (тобто германці-маркомани, які під проводом Марбода у 8 ст. до н. е. завоювали ці землі боїв”). Проте більша група боїв переселилася в Північно-Східне Прикарпаття, що отримала назву Бойківщина (від boi civium “грумада боїв”). Як зазначає візантійський імператор та письменник Константин Багря-

народний, із території за Карпатами, що називалася Бойкі (Boiki), переселилися на Балкани власне слов'янські племена сербів та хорватів [25, 171–174] (ріка Тиса-Tibiscus, що омиває ареал закарпатської частини Бойківщини, перетнувши Угорщину, тече прямо в Сербію; пор. горонім Карпати з ірл. carpad, кімр. cerbyd – “колісниця” < дв.-ірл. carpat “(бойова) колісниця” ~ галл. carpento-, Carbanto-, що зіставляємо з північноєвропоейським міфологічним мотивом, присутнім у скальдичній поемі “Хаустльонг” з “Молодшої Едди”, про те, що гори розкололися, коли на своїй колісниці їхав повз них бог-громовевержець Тор, аналог кельтського Тараніса). У пізніші часи ця територія була підконтрольна германським етносам гепідів та квадів (пор. з ірл. cuad “бити”, “боротися”, латин. cudo “б'ю, стукаю”, литов. kuati “бити”, “вбивати”, “вражати”, “ковати”, kova “боротьба”, слов. *kovati). Існують також дані, що засвідчене Йорданом у Північному Причорномор'ї плем'я боїсків (boiscos) є найсхіднішим відколом кельтських боїв.

Проте просування кельтів на територію, заселену предками слов'ян, не мало характеру масових експансій, що фіксуються джерелами на територіях Італії, Балкан, Греції та Анатолії. Самі групи кельтів-носіїв латенської культури (з III ст. до н. е.) чим далі на схід були нечисельнішими, вони замешкували серед місцевого населення, але зумовили сильний вплив саме своєю вищою матеріальною культурою й виробничими навиками у порівнянні з господарським та індустріальним розвитком місцевого населення. Кельти занесли на Балкани латенську археологічну культуру, осіли в Буковині, в Галичині, Трансільванії та Олтенії, поступово зміщуючись із місцевим населенням. Вони зумовили значний вплив на місцеві культури, сприяли подальшому розвитку чорної металургії та обробці заліза, принесли гончарний круг, загігне розведення свиней, сало та фібули. Звісно, міграційний

процес кельтів мав економічне підґрунтя – прагнення контролювати родовища бурштину та шляхи його експорту. У Карпатській котловині, на річці Тиса кельти безпосередньо зіткнулися зі скіфським світом (навіть з'являється в античних джерелах термін “кельтоскіфи”), а в Оковському лісі, де беруть початок Західна Двина, Дніпро та Волга, – з фінно-угорським світом. На кінець I ст. до н. е. кельти, що розселилися на землях на північ від Карпат, були повністю асимільовані слов'янами.

У цілому, не дивно, що мали підстави з'явитися теорії про значну роль кельтів у становленні слов'янства (їх аналіз у: [16]).

За словами Н. Широкової, значні конгломерати кельтів, озброєних залізною зброєю та зі стадами великої рогатої худоби й супутніми групами ремісників та ковалів, найінтенсивніше проникли в Україну з 390 до 207 рр. до н. е. [33, 5; 14, 21]. Наприклад, біля Мукачєвого в Закарпатті містився кельтський металургійний центр (другий за величиною у Європі), опідум-городище Галіш і Ловачка біля Мукачєво (III ст. до н. е. – III ст. н. е.). Тут робилися монети, тут же знайдено близько тисячі інструментів, майстерні (ювелірні, кузні), ножиці для стрижки овець, окуття гірських човнів, коси, зернотерки, мечі, млинки, ковадла, щити, фібули, срібні монети. Після завоювання Римом кельти залишили Галлію і вийшли на заселені слов'янські землі. Вони просувалися з півдня на північ (і дійшли аж до острова Рюген) через землі слов'ян. “... Кельтські старожитності в Подніпров'ї відзначаються непоодинокими знахідками... що дає право вважати, що кельти мали тут свої торгово-економічні, а можливо і політичні опорні пункти... в III–II ст. до Р. Х. ... Кельтський світ... збагатив слов'ян металургійною, сільськогосподарською та політичною термінологією, зокрема словами: коньк, коназ, конязь, князь...” [14, 40–41, 53, 72]. Наприклад, слов'янське поняття “князь” пропонується спів-

ставляти з ірл. *ceannasach* “головний, основний” (германське “конунг”, з яким пов’язують слов’янське “князь”, не має надійної германської етимології і згідно із саг походить від імені Кон, значення якого невідоме).

У цьому контексті зафіксована писемними джерелами римська факторія *Karrodonon* (кельт. *kar* – “камінь” та *dun* – “фортеця”) десь вище Тіраса (Дністра) цілком контамінується з Кам’янцем-Подільським (на місці якого теж фіксуються Птолемеєм *Саменае*), а також, можливо, це загальна назва для тутешніх факторій, що в пізніші часи дало місцеві топоніми з коренем “городен-/городн-“ (Городенка, Городниця, різні сільські присілки з назвою “Городища”) [Бандрівський, 1995, 30–36]. Чекають також своєї локалізації згадані Птолемеєм сусідні *Карродуону* кельтські факторії *Маетоніум* (Мединя?), *Вібантаваріум* і *Ерактон* (букв. грец. *χεράκτων* “руки”). Археологічні дані про перебування кельтів на території України та Білорусі все збільшуються [18].

За деяким археологічними даними, кельти як носії латенської культури не тільки освоїли українські Потисся, Верхнє Подністров’я та Подунав’я, а й просунулися безпосередньо в Середнє Подніпров’я (бронзова маска із с. Пекарі біля Канева, кремацийне поховання біля гирла Прип’яті в с. Залісся та ін.) [15, 23, 26–28] і Полісся (в південно-східній Білорусії знайдено біля с. Горшково скарб кельтських бронзових та срібних браслетів латенського часу (500–400 р. до н. е.), які були поширені у Західній Європі ще в пізньогальштатський час). “... Порівняно скромний обсяг археологічного матеріалу з території Правобережної України не йде ні у яке порівняння зі значною кількістю збережених тут гіпотетично кельтських топонімів... Зокрема, вражає виявлення кельтських етимологій для 54 лексичних основ 230 назв селищ на витоках річок України... Виявлення кельтських топонімів у багатьох випадках підтвер-

джується очними свідченнями на місці... Під час спеціального топонімічного відрядження було підтверджено, а згодом і завірено відповідним науково-дослідним актом, що біля гирла висохлої річки Родоробель характер течії р. Уборть свідчить про наявність порогу, бо вода вирує і шумить” [15, 27, 28]. І справді, “... сліди перебування кельтів у південно-східній і східній Європі в ономастиці, не кажучи вже про археологічні дані тощо, помітні. Тому в принципі можливість існування кельтської топонімії в Східній Європі дуже ймовірна. Тут може йтися лише про конкретні назви. Якщо на основі слов’янських мов, зокрема семантичної й словотворчої типології, гідроніми не можуть мати надійного пояснення, а кельтські мови дають значний та надійний матеріал... видається можливим припущення про кельтську природу... гідронімів” [7, 45–46]. Як зауважує К. Тищенко, “... раніше на землях деревлян була поширена зарубинецька культура з сильним латенським (кельтським) впливом” [28, 21], що надалі стала субстратом для милоградської культури, носії якої розглядаються як безпосередні предки літописних деревлян. У цьому контексті пропонуємо гіпотезу, за якою слов’янський етнонім “древляни / деревляни” є перекладом кельтського (за походженням) етноніма, який, проте, частина слов’ян та балтів, залишила без перекладу як спадок про симбіоз з прибульцями із заходу, а саме як етнонім “кривичі” давньо-руських літописів (литов. *krievs* “росіянин, східний слов’янин”; пор. з ірл. *crab*h [kri:v] “дерево, гілка”; кімр. *cryf*, *cryfaidd* “міцний, сильний, кріпкий” ~ балт. *krivis kirvaitis*, нім. *Crive* “крів-кривайтіс як титул верховного жерця в пруському святилищі Ромове”; латвійське *Krievukalns* “Кривицька гора” (найвища вершина в Курземі) та ін.

Можливо, що в легенді про засновників Києва антропонім Хорив контамінує у племені полян фратрію кельтського походження (пор.: дв.-корн. *erw*,

дв.-бретон. его, кімвр. erw “оранка, поле, борозна”).

Із цими фактами співвідносимо відому в самій кельтській традиції т. зв. “мову феніїв” (ірл. berla (na) fene) [36, 99], що є наріччям відокремленої від решти населення особливої групи мандрівних воїнів (ірл. fianna < дв.-ірл. fine “воїн, солдат” < venja “спорідненість, рід”). Легендарні фенії, очолені героєм Дейвне “Фінном” (“світлий”, “ярий”) Маккулом (буквально “син рабині”; у валлійців Уельсу він Гвін ап Нуд; його син – феній-філід Оссіан / Ойсін-“Оленятко”), вони ж “фенни” античних писемних джерел [Кривошеина, Возвращение...], мають стосунок до соціального феномену чоловічих союзів з їх таємним чи напівтаємним (клубним) характером. Класичним прикладом цього соціально-культурного явища в етнології вважаються полінезійські “ареої” [31]. У своїй класичній закінченій формі система чоловічих союзів вивчена етнологіями у значної кількості африканських племен, що мешкали на південь від Сахари [32].

Генетично напівтаємний кельтський союз феніїв тотожний хеттським “панкус” (“царська гвардія”), ведичним “пані” – групі войовничих суперників Індри та античним “панам” – войовничим духам (“сатирам”) зі свити фракійського бога Діоніса. Дослідник В. Грибовський вважає польське панство подніпровське козацтво, карпатське опришківство, балканське гайдучтво, що виконували захистні, військові, здобичницькі та іноді розбишацькі функції, в соціальному плані феноменом чоловічого союзу [8; 9]. І дійсно, козацтво перебуває від решти общин русинів у стані відосіблення (“україни”, з тенденцією територіального розростання на “волості”), у певних аналогах ініціальних “чоловічих домів” (Січ, курінь, паланка), з особливим типом військової демократії (кіш, рада, старшина), з певними культом надприродного покровителя (храми Покрови), з особливим епосом та його

виконавцями (думи, кобзарі), з особливим одягом (кавказько-черкеського типу) і призначеним викликати повагу і страх зовнішнім виглядом (козацькі вуся, чуби-“оселедці”), особливою табуованістю поведінки (заборона присутності жінки на Січі, невживання алкоголю під час морських походів), з особливою віковою групою, допущеною до посвячення у козаки (джури) тощо. Щоправда, В. Грибовський, слідом за Дм. Яворницьким, уважає, що “... як усі основи нашого політичного й соціального життя коріняться... в Середній Азії, так і початки козацтва слід шукати не в Європі, а в Азії. До цього нас приводять як філологічні міркування, так і історичні данні” [38, 6]. Проте на початок ХХІ ст. отримані гуманітарними науками факти переконливо свідчать про те, що впродовж тисячоліття значну роль в Азії відігравав т. зв. “індосвропейський” соціокультурний субстрат (як правило, праїндоіранський, північноіранський та тохарський), сліди чого спостерігаються в етносоціальних реаліях тюркських, монгольських та інших етносів сучасного Великого Євразійського степу та Кавказу [3]. Так, саме іранським спадком (як інваріантом індоевропейської традиції) вважається притаманний частині тюркських (туранських) етносів мітраїзм (маздаїзм) [2], як військова версія релігійно-світоглядної орієнтації, відмінної від офіційного зороастризму. Його сповідники об’єднувались у чоловічий союз вершників-“пахлаванив” (де “пахлу” – “бік, сторона”) з характерною гостроверхою шапкою “джаванмард” (у ній зображається на скульптурах як сам бог-герой Мітра, так і римські легіонери, послідовники пізнього мітраїзму) і мешкали осібно в “Домах сили” (“Зурхане”). Діяння богатирів-“пахлаванив”, які, як правило, боролися з демонами-“девами” та “бахадурами” (суперниками з іншого “чоловічого союзу”, неправедного, з погляду “пахлаванив”) прославляли співці-“моршеди” (вважається, що саме їх тексти Фірдоусі зібрав у свій знаменитий епос “Шах-наме”).

Найвірогідніше, що слов'янське “пан” – “дородний член суспільства” відпочатково мало означення члена чоловічого союзу, що генетично походить від кельтського чоловічого союзу мандрівних “феніїв” (вони ж “ляхи/лехіти” < ірл. *leoch* “воїн, герой” ~ осет. *laeg* “мужчина; муж; чоловік”). На нашу думку, трагічні перверсії історії Галицько-Волинського князівства (потім – королівства) можуть бути більш чітко проясненні через ворожнечу між прихильниками державно-нобілітатної влади (принцип *patria potestas* – “батьківського права”, генеалогічно-сусідська община – “народ, нація”, з формантом “-ичі” в самоназвах) та їхніми опонентами з родово-племінної (принцип *avia potestas* “дідівського права”, культово-родова община – “рід, клан”, з наявним у самоназвах формантом “-ани/-яни” ~ ірландська правова система успадкування *derbfhine*, що включала нащадків одного прадіда). Останні для протидії новим тенденціям організували таємні чоловічі союзи (“панів/феніїв”). Це також пояснює, чому термін “пан” фіксується в давньоруських правових джерелах тільки з XIII ст., а не в літописах, що були виразниками саме державно-нобілітатної позиції, освяченої церковною царсько-генеалогічною історіософією [10]. Об'єднані в “чоловічий союз/дім” визначались як “анти” (ірл. *aontas*, шотл. *aonaidh* “союз”, брет. *annez* “дім” ~ дв.-інд. *anta* – “кінець, край”). Очоловав союз озброєний посохом (брет. *bazh* “посох, палиця, кий” ~ антський князь *Booz*, інтерпретований як “Бож”; галиц. антропонім “Базьо/Бадзьо”) “князь-мал” (відомий як літописний деревлянський князь Мал < ірл. *ceannasach* “головний, основний” + дв.-ірл. *mal*, кімвр. *mael* “князь, вождь”, брет. *mael*, *mell* “молот, кий; священний молот” ~ кімвр. *mellt* “блискавка”, дв.-ісл. *myollnir* “палиця громовержця”). Тут запрошується аналог із готською династією Амалів, яка вважалася серед самих германців кельтського походження. Одним з останніх

нащадків цього роду, як зауважує К. Тищенко, є деревлянський князь Мал Ніс-киня, з іменем *Neagh*, епітетом сонячного бога Луга, а столиця якого Іскоростень має кельтські форманти: *is-* “під” та *stioch-* “межа, край, земля” або *cuigin dearg* “смородина червона” (~ слов. міфічна ріка Смородина як межа між світами).

Стосовно один одного члени чоловічого союзу були “кумами” (ірл. *cum-e* “однаковий, такий же”), з правом бути опікуном та вихователем дітей побратима (зіставмо із цим збережене румунами іншомовне (кельтське) визначення “похресника” як *fin*, тобто “феній”). На членів союзу поширювався принцип родової екзогамії, внаслідок чого член союзу не міг одружитися на сестрі свого побратима-“кума” по “союзу”, не мав права вступати з ним у торговельні стосунки так, як і з рідним братом тощо.

У релігійно-ініціальній таємній союз “панів/феніїв” приймалися всі охочі тубільці, не тільки чоловіки (ірл. *misneach* “мужність” > слов. “мужчина”), а й жінки (пор.: брет. *maouez* “жінка” > укр. “мава, мавка” – “міфічна органістична істота”; гот. *mawe* “жінка”), але для цього вони мусли були пройти для отримання езотеричного “знання дерев” ініціальні випробування, здійснені “деверем” (ірл. *diamhair* “таємничий”), іноді бузувірські – випробування холодом, канібалізм (вбивство і пожирання своїх дітей на знак відданості союзу) і тортури, що, наприклад, у казках збереглося як розповідь про виривання пасів шкіри зі спини ініціанта. Для того, хто пройшов випробування, належність до “таємного союзу” (слов. “дружба”, “дружина”, “дроунгарь” < ірл. *drong* “загін”) ставала великим привілеєм (“молодець” < ірл. *moladh* “похвала”), “шляхетністю” (дв.-ірл. *slacc* “меч”, *slachta* “побитий, вдарений”, “той, хто пройшов ініціацію” < і.-с. **slak-* “вдаряти”; ~ герм. **slah-/slag-/slog-* “бити, вдаряти” > англ. *slay* “вбивати”, дв.-англ. *slean* < **sleahan* “вдаряти, бити”, нім. *schlagen* “бити”,

гот. slahan, дв.-ісл. sla “бити, вдаряти”, нім. Ritterschlag “у рицарі посвячують, вдаряючи плазом меча по плечу”). “Союзяни” носили найбагатший одяг та коштовності (“грейди” < greithe; “дороге, дорогоцінність” < dearg “червоний”; “коштовне” < валл. coch “червоне”; відомо, що у кельтів були поширені скляні браслети різних барв, бо при скловарінні використовували домішки різних металів, кісткове борошно, що й надавало виробам різного забарвлення), вважали себе вищими навіть за племінних та родових вождів (“небіж” < ірл. poib “святий” ~ дв.-перс. paiba “красивий”), фарбували волосся винятково в червоний (помаранчевий) колір (ірл. dearge, валл. coch “червоний” > слов. “коч-ет-/ког-ут-” – “з червоним чубом, півень”), носили на тілі великі залізні обручі (ірл. laincisi “ланцюги”) та ін. Але особливу “внутрішню касту”, до представників якої ставилися з особливим містичним пієтетом, були зеленоокі люди (слов. “глаз” < ірл. glas “зелений”, але кімр. glas “синій” при ірл. gorm, але брет. glas “синій; зелений”). Традиційно вже в середньовічній Європі зелені очі були неодмінним атрибутом відьми і чарівника й часто слугували підставою для уваги з боку інквізиції. Однак могло мати місце й вигнання з чоловічого союзу, “поганьблення”: укр. “ганьба” < ірл. gan be “бути без (честі)”.

Сама ж система релігійно-світоглядних уявлень “панів/феніїв” визначалася як “віра” (дв.-церк.-слов. věra < дв.-ірл. fir, кімр., брет. gwir; пор.: латин. verus, дв.-англ. waer, дв.-сакс., дв.-верх.-нім. war “істинний”). Фенії мали певні регіональні сакральні центри і численні топоніми в Україні, Польщі, Прибалтиці та Німеччині, етимологізовані частково як К. Тищенком, так і нами на основі кельтських слів (ірл. rhad “укріплене місце”; кімр. ban “притулок”, rhwyg, rhych “ущелина, розколина, розлам”): *rad-, як-от Радом, Радомишль; *ban-, як-от Баня-Лука; *rog-, як-от Рогатин, Рогатка, Рогачів, а також: Варшава <

кімр. war hau “засихання посівів” (пор. з легендою про варшавського василіска, який відбирає урожай); Корсунь < кімр. korsen “очерет”; Оскол < бретон. askol “чортополох”; Овруч, Вруч < бретон. brug “вереск”; Бар < бретон. bar(r) “голова, верхівка”; Ніжин < Neagh “одне з імен бога Луга”; Чернігів, Чернівці < кімр. teugn “монарх” або ірл. caer “замок, фортеця”; Болохів, Болехів < кімр. boloch “руїни”; Диканька < кімр. dihangfa “рятунок, втеча”; Ковель < брет. kavel “колиска”; Орел, Орель < ірл. airgialla, oriel “підлеглі, що дають заручників”; Галич, Галац < ірл. cloch “камінь” або gealach “Місяць”; Кишенів < cisean “корзина, кишень”; Каунас < ciunas “спокій, відпочинок, мовчання”; Крехів, Крихівці, Креховичі < брет. krech “верх, верхній”; гідронім Кама < ірл. cam “кривий”; гідронім Латориця < кельт. lato – “воїн”; Крути < ірл. crwth “гора”; Кодино < валл. coed “дерево, ліс”; Фастів < кельт. fasach “пустеля”, “гора”; Сколе < ірл. scal “дух”; Гута < ірл. guth “голос”; Іза (в Закарпатті) < дв.-ірл. oeth “клятва”), що визначались як “скарбниці” (“кошелі”, caisleán; пор. також: coimead “зберігати” ~ “комод”; coimirce “захист” ~ “комірка”) і були східними версіями галльських орпідів (поряд із туземними “селами” < saol [se:l], [si:l] “життя; період життя; велика кількість людей; всі присутні”).

У цих сакральних центрах, як свідчать казки, заправляють “зелені Охи” (ірл. abhas [auk]; які керували залогом охоронців-“кафарів” (ірл. safarr “шолом”), вихованих із викрадених або отриманих у “жертву-податок” хлопчиків (у кельтській казковій традиції Бретані популярні “карлики джерел” – “коррігани”, викрадаючі саме юнаків). Казка про зеленого маленького довгобородого старця Оха та заляття “Огій на тебе!” найпопулярніші на Поділлі та Покутті, де у Немирівському городищі скіфського типу виявлено безліч предметів гальштатської культури кельтів (давньогрецький історик Ефор Кімський

називав кельтів сусідами північноіраномовних скіфів; цікаво, що ірландська, українська і білоруська казка про Оха майже ідентична такій самій казці північноіраномовних осетинів [38, 76–79]).

Здебільшого, діяльність “панів/феніїв” мала сезонний характер, пов’язаний із поверненням стад із пасовищ та збиранням урожаю. Характерною особливістю “панів/феніїв” було те, що вони зуміли створити своєрідну систему клієнтних відносин (лат. *clavus*) з місцевими землеробськими народами. Самі вони не займалися землеробством, це був обов’язок слов’ян, германців і фракійців, їм же віддавалися на випас і стада кельтів. При цьому частина худоби з випасаючого стада передавалася сім’ям слов’ян в обмін на муку, продукти землеробства, знаряддя праці тощо. Міновим еквівалентом була шкура великої рогатої худоби – “ціна” (дв.-ірл. *sepp*, дв.-валл. *sepp*, дв.-брет. *seppenn* “шкура”). Це дало змогу перетворитися кельтам у “націю гендлярів”. Клієнтські стосунки регулювало спеціальне право – дв.-рус. *ръта* (дв.-ірл. *recht*, н.-кімр. *rhaith* “закон”, брет. *reiz* “порядок” ~ дв.-півн. *rettr*, дв.-англ. *riht*, дв.-верх.-нім. *reht*, гот. *rihts* “право, закон”). Можливо, що слов’янське поняття на означення достатку, гармонії і блаженства явно контамінується з епохою впливу кельтів (валл. *Pad* “блаженство” > слов. “лад”), “віками Трояновими” (ірл. *trean* “сильний, хоробрый”, *treine* “влада”).

Самі члени “союзу” не мали постійного місця проживання, переїжджали з місця на місце, в певний період року мешкали серед місцевого населення, користуючись його “гостинністю”, тобто рекетуючи місцеве населення. Але іноді ті, що не виплачували належну данину, та їхні сім’ї могли залишатися без засобів існування й тому переходили в статус рабів (ірл. *sclábhái* [skla:vi:] “раб, робітник”). Особи, які втрачали право на спадок, самі ставали спадком для “панів”, прислуговуючи їм, – “рабами” (дв.-ірл. *orbe*, *orpe* “спадкоє-

мець” < і.-с. **orbho-* “людина, яка нікому не успадковує”). Власні ж “домашні раби” і не члени союзу визначалися як “чадь” (кімр. *caeth* “раб”, ірл. *cacht* “служанка”, дв.-корн. *caid*, *caites*, сер.-бретон. *guae* “спійманий”). Мотивувалося таке “полюддя” паломництвом до регіональних сакральних центрів та необхідністю влаштовувати там оргаїстичні святкування-“ігри”, пов’язані з вірою в переселення душ: слов. “тайна” < ірл. *tain* “після цього”. Зовні члени союзу виглядали як бродячі комедіанти-“скоморохи” (ірл. *scréach* “пронизливо кричати, репетувати, верещати”, від ірл. *scornach* “горло”). Забави-ігрища (“клехи”-*cluiche*) з декламаціями та піснями (брет. *gwerzeen* ~ слов. “вірші”) влаштовували нижчі члени союзу (“морицани” – *marcach*, тобто верства “конюхів”, та “кіти” – *ciotai*, верства “ліва сторона”) для вищих членів: “бояр/баронів” – *boaire* – “власники великої рогатої худоби” та “дісів/друїдів” (ірл. *deis*, фр. *droite* “права сторона”).

Особливий статус в союзі мали “філіди” (ірл. *fili* – “провидці” < від **welet-*, **wel* “бачити”); слово входить у коло індоєвропейських понять, пов’язаних з потойбічним світом – валькірія, Вальхалла, Вьолсі, Велес; в римських джерелах *vates* – “пророки”) як піснярі та музиканти, котрі також знали на законах, історіях, чародійництві, замовляннях та пророкуваннях.

Натхненниками та ідеологами напівтаємничого “союзу феніїв/панів”, цих західних аналогів індоарійських кшатріїв, була шамансько-жрецька соціальна консорція (іноді виступала і як його опонент феніїв). Для кельтизованих гетів, на відміну від решти фракійців, був характерний звичай, за яким правитель мав “радника-віщуна”, посередника між людьми і богами, що проживав у віддаленому скиті й контактував лише з панівною верхівкою, а самими гетами “шанувався як бог”. У традиції праслов’ян ця консорція визначалася як “волхви” – тобто “кельти, кельтські” (< гал. *volcae*

пов'язані з тотемом вовка (табуйована назва “північний звір”, “звір, що приходить опівночі”-folcha, від sle “північна сторона”), переосмислений на гелл. folachd “феод, кровна спорідненість”, ірл. fuil “кров”, род. відм. fola). Надалі відбулось осмислення волохів як романізованого населення (через етап “волохи як романізовані кельти”) у зв'язку зі зникненням з історичної арени континентальної Європи самих кельтів (а з ними й культурно-соціального феромену “феніїв”) і фактом заснування кельтами-галатами в Румунії міст Галац, Новодунум й Аліобрікс. Активністю волхів, зокрема, слід пояснювати той факт, чому відбувається т. зв. “кельтський ренесанс” у матеріальному виробництві та поховальному обряді черняхівської культури III–IV ст. н. е., наявність кельтського антропологічного морфотипу на деяких її могильниках, а також дивні кельтські ремінісценції, зафіксовані у давньо-руській культурі” [15, 29].

Самі члени союзу феніїв/панів не підпорядковувалися законам суспільства (кімвр. rhydd “свобідний” ~ слов. “рій”), кражі, гвалтування та грабїж для них були ритуально припустимі (ірл. neart “сила” > укр. “нуртувати” ~ осет. part “герой, нарт”, дв.-англ. geneorth “задоволений”) і мотивовані ореолом недоторканості та святості (ірл. fear “(справжня) людина” > слов. “вор”). У світогляді ж місцевих племен прибульці фактично поводитись як “вовки у стаді”: “лютий” (табуйована назва вовка у слов'ян < кімвр. luid < luto – “злоба”), які, за повір'ям, розпущені й нападають на худобу від осіннього Юрія (26 листопада / 9 грудня; інколи від дня св. Дмитра, 26 жовтня) до весняного Юрія (23 квітня / 6 травня), котрий “відкриває” та “закриває” їм пащі, і тоді ж відзначаються різноманітні “вовчі свята” (т. зв. походи “ряджених” у шкури).

Не належні до “панського/вовчого” союзу клани зневажливо визначались як: 1) “собаки”, “пси”: ірл. chu-, валл. gi- (dobor-chu, dyfr-gi “водяна со-

бака / видра”); хоча за ними визнавалося право бути ініційованими до іншої військово-магічної традиції) > закінчення “-ко” у відіменних прізвищах; 2) “профани”: кімвр. drwg, множ. dryg(i)au “погана, зіпсована, ледача людина”, “поганого роду”, “нечемна людина” > рос. “дурак”; ірл. droch “поганий” > “дряхлий”; але одночасно, як на нас, може бути атрибуційоване як “причетний не до кельтського світу, а до германського: гот. driugan “служити солдатом”, англосакс. dryht “народ”, гот. triggws “вірний”; відповідно, клани, належні до “панського/вовчого союзу”, атрибуційовуються опонентами як “невірні/облудні” (ірл. bresch “вовк” > укр. “брехня”); 3) “традиційні, звичайні”: ірл. gnath “звичайний” > українські прізвища Гнатюк, Гнатик.

Ненависть місцевого населення до “панів”-“ворів”-“бандитів”-“вовків” була велика (слов. “вред(-ні)” – “прибульці із заходу” < ірл. farthar “захід”) ще й унаслідок культивування ними людських жертвопринесень: фенії, проходячи в танці довкола прив'язаного ланцюгами (кайданами, caighdeán) до стовпа (“болвана” < гот. balwjan “мучити”) приреченого-“діра” (ірл. daog, фонетичне dig – “раб, приречений, засуджений”) чи полоненого-“сараки” (ірл. saraigh “захоплювати силою, порушувати щось”) або “кощя” (ірл. sachtaim “заковувати”), символізуючого “священного посланця” до світу богів (духів) – “байду” (ірл. buaidh, кімвр. budd, галл. Bodi), кидають у нього дротики або ж спалюють на повільному вогні (у казках Кощей прикутий ланцюгами над вогнем у казані), з метою не вбити одразу, а продовжити його муки якомога довше. Надалі здійснювали ворожіння за нутрощами нещасного (дв.-англ. reada/aedre “нутрощі” > слов. “рада” – “тлумачення, розгадування”, першопочатково – “ворожіння на нутрощах жертви”).

На місці жертвопринесень споруджували наземні будівлі-“дома” (tuama “могила, могильний камінь”), “карни”

(згадані у “Слові о полку Ігоревім”; ірл. *charn* < дв.-ірл. *cairn* “карн, кам’яний насип”; за повір’ям кельтів, померлих злочинців засипали камінням, а праведників – землею, а кельтським аналогом слов’янського “ізгой” було “людина з-під карну”, аналогом клятви “щоб я провалився” – “щоб я був під карном”; хоча одночасно, зустрівшись із могилою нагло померлого, слід проявити жаль за ним і поставити ще один камінь на його карн; ~ дв.-англ. *hearg* “язичницьке капище”, дв.-ісл. *horgr* < прагерм. **har(u)gaz* “купа каміння, кам’яний вівтар, місце жертвопринесення” [Калыгин, Возможности...]; дв.-ірл. *caru* > венет. *caranto* “гора” > Карінтія [28, 26]), “треби” (< і.-с. **treb-* “житло, домівка” ~ ірл. *tref* “місто” < “садиба, будинок з ділянкою”, кімвр. *tref*, *tre* “місто; домівка, житло, садиба, ферма, квартал, сільце, плем’я”, корн. *trea*, дв.-брет. *treb*, брет. *treff* “частина парафії”, а також литов. *trova* “будинок”, дв.-англ. *thorp*, нім. *Dorf* “ферма, село”), але іноді – здійснювали надгрунтові поховання в дуплах дерев (т. зв. “заложні покійники”; пор. ірл. *giall* “заложник”, “челюсть” і *giolla* “посланець (у тому числі – і на “той світ”). Найбучніше відзначали свято-жертвопринесення на “Івана-Купала” (брет. *iawn horal* “дуже + вереск, крик), де вже в профанаційну посткельтську епоху людину замінив кінь: “У ніч на Івана Купала, – пише Д. Зеленін, – молоді хлопці надівають приготовлену кінську голову на тичку завдовжки з півтора сажні, тичку забивають у землю, кладуть довкола неї гілля з дерева і запалюють” [цит. за: 23, 101], а потім каміннями чи палками кидали в череп, аж доки не збивали його у вогнище. Ймовірно, любов “панів” оточувати свої житла жердинами з настромленими на них головами жертв залишилась як згадка в казках, зокрема про Василису Мелентіївну, де аналогічне явище присутнє довкола хати Баби-Яги.

Члени союзу феніїв/панів примушували населення до крупномасштаб-

них робіт, як-от у “ткацько-шевських цехах” (*plethu* “плести”) для виготовлення особливих “ковдр-плащів” (слов. “лень” < кельт. *leun*, *liun*) та різних видів одязі (слов. “гуня”, *gunja* < кімр. *gwn*, корн. *gun*, ірл. *fuan*; гуцул. “черес” – “широкий пояс”, пол. *trzos* “пояс для грошей” < сер.-ірл. *criss* “пояс”, кімр. *crus* “сорочка”, *gwregys* “пояс”), а також на ланах (гаел. *lann* “огорожене, визначене місце”), у броварнях (*brach* “брага, пиво, солод”; “тісто” < ірл. *tais*, кімр. *toes*), млинах (слов. “толочити, толокно, толкати” < кімр. *talch* “товчене зерно”, дв.-корн. *talch* “отруби” при заг.-і.-с. **reis-*), кузнях (слов. “горн” < кімр. *haern* “залізо”; слов. “меч” < бретон. *mecet*, *micet* “сяяти, блистити” < пра-кельт. **mec-* “сяяти, блистити”), у “релігійних центрах” (ірл. “деайр” – “монастир” > слов. “двір”), на лісозаготівлях та мисливських і рибальських угіддях (кімр. *soed* “ліс” > “тать”; валл. *eog* “форель” > “верша”) чи до спорудження “Змієвих валів” (зораних казковими ковалями Кузьмою та Дем’яном за допомогою зяярмленого Змія). Злочинців та порушників ув’язнювали в спеціальних “трудовах таборах” – “клітках” (сер.-ірл. *clithar* “загорожа”, кімр. *cledren* “брус, дошка, паркан”).

З “феніями” скрізь мандрувала велика група їх слуг (пракельт. *slougo-*; пор. з литов. *slauga* “доглядати”) – чоловіків і жінок, як правило, разом із чередами великої рогатої худоби (слов. **korva* < **karava* < кельт. *car(a)vos* “олень, рогатий”, автентичне слов’янське слово мало б не “кентумний” вигляд **sorva*) і табунами коней (ірл. *karall* “кінь” > слов. “кобила”) і власним богом-покровителем Велесом (< дв.-ірл. *filid* “віщун, поет”).

Без сумніву, у слов’янському фольклорі колізії долі в умовах терору “панів/феніїв” відбилися в казках та легендах про боротьбу зі Змієм Гориничем, де саме слово “Горинич” і гідронім “Горинь” є згадками про верховного бога кельтів Гране (*grían* “Сонце”, ірл.

Гріан) – Тараніса (бог блискавок; його символи – блискавка в центрі сонця та змія, що виповзає з черепа коня; його культ, за Лукіаном, відзначався неймовірною жорстокістю; одночасно він – іпостась жорстокого верховного бога Єзуса, Aesus). Спогад про сам союз “феніїв” (який за певних умов здійснював й охоронні функції) наявний у казках про Гориню, Дубиню та Усиню, Котигорошка та Літаючий Корабель. Очевидно, кельтського ж походження казка про Івасика-Телесика, якого намагається спекти в печі відьма, оскільки в кельтській міфологічній традиції відомий персонаж Гвіон Баху – Таліссін, якого зла богиня Керідвен з’їдає, але потім герой воскресає. Генетично до цього ж кола належать билинний Калін-цар (sailin “дівчина”), що виступає в образі діви-воїниці, билинні “каліки перехожі” (sail-leach “старий”, “відьмак”), “чорт” (seart “право, вірність”, тобто той, хто нагадує про обов’язок перед союзом “панів”), “Савур-могила” (де здійснювалося літнє жертвопринесення; samhradh, фонетичне saur “літо”), “яблуко” як сакральний плід (дв.-церк.-слов. Abľькъ < дв.-ірл. ubull, н.-кімр. afal, корн., бретон. aval). На Чернігівщині засвідчено таке передання: “... Розповідають, що в давнину жив якийсь народ, кудеярами називався; народ був злочинний, безбожний, з нечистою силою знався... ось ті кудеяри і кургани насипали” [24, 176]. Як на нас, то відгомонам про протистояння “феніям” є слов’янсько-литовська казка (зафіксована на Вятчині, Смоленщині, Пінщині, Волині, Закарпатті, у боснійців-мусульман, південно-східній Польщі, біля околиць Вільнюса) про рогатого пташиного короля Кука (< кімр. соch “червоний”; у сербів – ћук “сич”, у поляків – kucha, у литовців – Кукас, Кукіс або Скукас), який пожирає безліч птаства або навіть велетнів, щоб з їх кісток збудувати собі палац (гніздо). Звірі змовляються і за сигналом зозулі Сокіл убиває узурпатора (або тиран гине під час Ноевого потопу).

1. *Абаев В. И.* О языковом субстрате / В. И. Абаев // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. – 1956. – С. 57–69. – Режим доступа : <http://crecleco.seriot.ch/textes/Abaev56.html>.
2. *Абаев Н. В.* О роли митраизма и героического эпоса тюрко-монгольских народов в формировании арийско-туранской цивилизации Внутренней Азии / Н. В. Абаев // Вестник БГУ “Гуманитарные исследования Внутренней Азии”. – 2015. – Вып. 4. – Режим доступа : http://tengrifund.ru/o-rol-i-mitraizma-i-geroicheskogo-eposa-v-formirovanii-arijsko-turanskoj-civilizacii.html?_utl_t=fb.
3. *Аминев З. Г.* Элементы древних иранских верований в традиционном сознании башкир / З. Г. Аминев, Л. А. Ямаева // Иран-наме. – Алматы, 2010. – № 4. – С. 97–109. – Режим доступа : <http://urgaza.ru/library-portal/articles/202/1956>.
4. *Бандрівський М. С.* Городница очима археолога / М. С. Бандрівський // Ямгорів : літературно-краєзнавчий альманах (Городенка). – 1995. – С. 30–36.
5. *Бернштейн С. Б.* Проблемы интерференции языков Карпато-Дунайского ареала в свете данных сравнительной диалектологии / С. Б. Бернштейн // Славянское языкознание : VII Международный съезд славистов : доклады советской делегации. – М. : Наука, 1973. – С. 25–41.
6. *Бернштейн С. Б.* Сравнительная грамматика славянских языков / С. Б. Бернштейн. – 2-е изд. – М. : Наука, 2005. – 352 с.
7. *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв’язках* / відп. ред. О. С. Стрижак. – К. : Наук. думка, 1981. – 264 с.
8. *Грибовський В. В.* Запорозьке козацтво і чоловічі союзи Кавказу та Центральної Азії в компаративній перспективі / В. В. Грибовський // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 116–130. – Режим доступа : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1698-vladyslav-hrybovskiyi-zaporozke-kozatstvo-i-cholovich-i-soiuzy-kavkazu-ta-serednoi-azii-u-komparatyvnii-perspektyvi>.
9. *Грибовський В. В.* Чоловічі союзи у кримських татар наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / В. В. Грибовський // XVI сходознавчі читання А. Кримського : тези доповідей міжнар. наук. конф., м. Київ, 11 жовт. 2012 р. – К. : Ін-т сходознавства ім. А. Кримського, 2012. – С. 79–80.
10. *Гуцуляк О. Б.* Дві історіософські концепції в Давній Русі : Літопис і Слово (загальноєвропейський контекст) / О. Б. Гуцуляк // Українська філософська думка у контексті Європейської філософії : всеукр. наук.-практ. конф., (19–20 трав. 2011 року) : матеріали

- доповідей та виступів. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. – С. 65–67.
11. *Гуцуляк О. Б.* Філософія української сутності: соціокультурні смисли алхімії національного буття / О. Б. Гуцуляк. – К. : Арт Економі, 2016. – 256 с.
 12. *Золотарев А. М.* Родовой строй и первобытная мифология / А. М. Золотарев. – М. : Наука, 1964. – 328 с.
 13. *Ідзьо В.* Кельтська релігійна культура та духовність на території України (IV–III ст. до н. е. – II–III ст. н. е.) / В. Ідзьо // Історія релігій в Україні : науковий щорічник. – Львів : Логос, 2006. – Кн. 1. – С. 64–66.
 14. *Ідзьо В.* Кельтська цивілізація на території України / В. Ідзьо. – Львів : Сполом, 2002. – 343 с.
 15. *Казакевич Г.* Кельти на землях України (III–I ст. до н. е.) / Г. Казакевич // Історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 22–31.
 16. *Казакевич Г.* Кельтська теорія походження Русі : критичний огляд / Г. Казакевич // Українознавство. – 2012. – № 2 (43). – С. 155–159.
 17. *Казакевич Г. М.* Про етруссько-італійські та кельтські шоломи у Північному Причорномор'ї / Г. Казакевич // Археологія. – 2009. – № 3. – С. 19–24.
 18. *Казакевич Г. М.* Східні кельти : культури, ідентичності, історіографічні конструкції / Г. Казакевич. – К. ; Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. – 358 с.
 19. *Мади З.* Припонтийские кельты / З. Мади // Античное общество : труды конференции по изучению проблем античности. – М. : Наука, 1967. – С. 179–182.
 20. *Мосенкіс Ю. Л.* Проблема реконструкції мови трипільської культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / Ю. Л. Мосенкіс. – К. : [Б. в.], 2002. – 24 с.
 21. *Мосенкіс Ю. Л.* Українська мова у євразійському просторі: трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Ю. Л. Мосенкіс. – К. : ИД А+С, 2006. – 224 с.
 22. *Седов В. В.* Проблема происхождения и начальной истории славян / В. В. Седов // Историко-археологическое изучение Древней Руси: итоги и основные проблемы. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – С. 8–21.
 23. *Сокіл В.* Фольклорна основа переказу про смерть князя Олега / В. Сокіл // Народна творчість та етнографія. – К., 2004. – № 3. – С. 96–102.
 24. *Соколова В. К.* Предания о кладах и их связь с поверьями / В. К. Соколова // Фольклор и этнография / отв. ред. Б. Н. Путилов. – Л. : Наука, Ленингр. отд., 1970. – С. 169–180.
 25. *Стрижак О. С.* Етнонімія Птолемеєвої Сарматії : У пошуках Русі / О. С. Стрижак. – К. : Наук. думка, 1991. – 224 с.
 26. *Стрижак О. С.* Роксолани і Русь / О. С. Стрижак // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / відп. ред. І. М. Железняк. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 27–34.
 27. *Тищенко К.* Кельтські назви селищ на витоках річок України / К. Тищенко // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 5–6. – С. 63–73; 2004. – № 3. – С. 87–96. – Режим доступу : <http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N3/Art13.htm>.
 28. *Тищенко К.* Походження назв літописних слов'янських племен / К. Тищенко // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 3. – С. 21–29.
 29. *Ткаченко О. Б.* Очерки теории языкового субстрата / О. Б. Ткаченко. – К. : Наук. думка, 1989. – 208 с.
 30. *Трубачев О. Н.* Языкознание и этногенез славян : Древние славяне по данным этимологии и ономастики (окончание) / О. Н. Трубачев // Вопросы языкознания. – 1982. – № 5. – С. 3–17. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics3/trubachev-82b.htm>.
 31. *Федорова И. К.* Ареои на острове Пасхи (по материалам рапануйского фольклора) / И. К. Федорова // Советская этнография. – 1966. – № 4. – С. 66–82.
 32. *Фробениус Л.* Детство человечества : Первобытная культура аборигенов Африки и Америки / Л. Фробениус ; пер. с нем. – 2-е изд. – М. : Либроком, 2012. – С. 136–157.
 33. *Широкова Н. С.* Древние кельты на рубеже старой и новой эры / Н. С. Широкова. – Л. : Издво ЛГУ, 1989. – 222 с.
 34. *Юдкін І. М.* Витоки українських художніх традицій / І. М. Юдкін // Українська художня культура / за ред. І. Ф. Лященка. – К. : Либідь, 1996. – С. 112–132.
 35. *Schachmatov A. A.* Zu altesten slavisch-keltischen Beziehungen / A. A. Schachmatov // Archiv fur slavische Philologie. – Berlin, 1912. – Bd. XXXIII. – S. 51–99.
 36. *Stacey R. B.* Dark Speech : The performance of law in Early Ireland / R. B. Stacey. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2007. – 359 p.
 37. *Treimer K.* Ethnogenese der Slawen / K. Treimer. – Wien : Gerold, 1954. – 115 S.
 38. *Ирон адæмон сфæлдыстæд.* Дыууæ томы / Чыныг сарæзта Салæгаты З. – Дзæуджыхъæу : Ир, 2007. – Дыккаг том. – 655 ф.

СЦЕНАРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ (на матеріалі української народної пісні)

У статті на матеріалі української народної пісні розглядаються сценарії, типи та моделі комунікативної поведінки. Вивчається й розширюється існуюча парадигма теорії комунікації, інвентаризуються й уточнюються окремі категорії. Також систематизуються й описуються типологія комунікативних структур залежно від аксіологічних, психоментальних специфік, прагматики та ін.

Ключові слова: комунікація, комунікативна традиція, народна пісня, текст, картина світу.

The article deals with the Ukrainian folk song on the basis of which various scenarios, types and models of the communicative conduct are analyzed. The existing paradigm of the theory of communication is studied and broadened, some categories are classified and clarified. The typology of the communicative structures depending on axiological, psychomental peculiarities, pragmatics is systemized and analyzed.

Keywords: communication, communicative tradition, folk song, discourse, picture of the world.

У 50–70-х рр. ХХ ст. сформувалась нова гуманітарна парадигма, яка стала спробою компенсації та заповнення лакун, утворених у гуманітарному просторі. Але, як відомо, людство ввійшло в нове тисячоліття, так і не позбувшись першопричин цих викликів. Це означає, що у ХХІ і, очевидно, у наступних століттях основними середовищами, у яких будуть відбуватись найінтенсивніші процеси формування ландшафту цивілізації, – це інформаційне, комунікативне, мас-медійне, лінгвокультурне, соціально-психологічне та інші. Однією з галузей, яка виокремилась у самостійний напрямок сучасної гуманітарної науки, є комунікативна лінгвістика (комунікатологія) [4, 233].

Саме комунікативна діяльність людини, комунікація як така з давніх часів привертала увагу філософів, мислителів, релігійних та інших діячів. Більшість трактатів, повчань, настанов, притч, есе епохи античності були присвячені **слову, думці, мисленню, спілкуванню**. Відомо, що сакральні тексти – Старий і Новий Завіти, Коран, повчання Конфуція чи давньоіндійських мислителів – в основі своїх рефлексій містили слово. Та якщо говорити про наукові доробки у цій галузі, то все ж у ХІХ ст.

стався найсильніший поштовх у розвитку лінгвокомунікатології. І пов'язані ці процеси були насамперед з розвитком психології [2, 13].

У зв'язку з цим фокус спостережень можемо перенести у площину комунікативних теорій та окреслити подальші тактики запропонованої розвідки.

Комунікативна лінгвістика оперує власним інструментарієм, власними методологією та стандартами, поняттєво-термінологічним масивом. Укладена наукова парадигма вимальовує відносно цілісну та самодостатню теоретико-інформаційну модель. Тут доречно згадати напрацювання таких дослідників, як А. Грамші, Дж. Остін, В. Шкловський, Г. Шпет, В. Пропп, М. Бахтін, Ч. Морріс, П. Грайс, Ц. Тодоров, П. Єршов, М. Фуко, К. Леві-Стросс, У. Еко, Р. Барт, Р. Якобсон, Ю. Лотман, А. Михальська, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Й. Гейзінга, Г. Почепцов та інші, завдяки яким лінгвокомунікатологія виокремилась у самостійний напрям сучасної науки [26, 332]. Внаслідок своєї специфіки, найперше – синтетичності, комунікативна лінгвістика (теорія комунікацій) охоплює різні сфери знань: семіологію, культурологію, соціологію, психологію, психіатрію, структурну антропологію тощо,

що не заважає їй маніфестувати цілісність та внутрішньосистемну узгодженість [5, 264].

Звернімося до термінологічного ряду, який тією чи іншою мірою маніфестує ключові терміно-поняття, функція яких полягає у створенні структурної основи, що дозволяє здійснювати типологізацію і класифікувати кожен окремих сегмент комунікативного сценарію та формувати окремі групи. Це, власне, дає можливість здійснити системний опис комунікативних сценаріїв (їх сегментів), моделей комунікативної поведінки [1, 7].

Сучасна комунікатологія виділяє низку ключових терміно-понять, які у живому мовному середовищі розгортаються, реалізуються виокремлено або формують низку сегментів, які часто синтезуються і складають когерентну цілісність. До них належать зокрема такі, як перформатив, імператив, прескриптив, волюнтатив, прохібітив, інструктив, директив, коментаратив, квеситив, превентив, оптатив, комісив, менасив, помісив, кон'юктив та інші [4, 303; 5, 462].

Така типологія загалом охоплює весь спектр комунікативних моделей, у яких людина-мовець реалізує свої прагматико-аксіологічні, ментально-світоглядні та інші інтенції. Та при здійсненні проєкції окресленого терміно-понятійного спектра на окремі мовно-культурні моделі світу стає очевидним, що існує значна кількість розбіжностей, зміщень, невідповідностей, а також специфічних підструктур, які характеризують локальний мовно-культурний та комунікативний мікропростір, особливості якого у загальнопонятійному континуумі не відобразились. Слід зазначити і те, що у лінгвістиці ХХ ст. сформувалась теорія мовної картини світу, яка значною мірою є відповідником та репрезентує вищезазначену парадигму, але все ж теорія комунікації виходить за рамки етнокультурних та мовно-культурних моделей і актуалізує функціонально-динамічну, мовно-культурну сти-

хії, у яких міститься ще чимала кількість інших складових [5, 300–301; 3, 4].

Звужуючи поле пошуків, зосередимось на українській мовній картині світу, комунікативних сценаріях, традиціях та інших специфіках. І в цьому контексті окреслимо систему та феномен української метамоделі світу. Відомо, що лексичне значення слова, а також зміст та смисл словосполучення, фрази, висловлювання залежать від психоемоційних станів співрозмовників (мовця), комунікативно-рольових та соціально-рольових специфік, практичного досвіду, прагматичних, аксіологічних корелятивів, світоглядних установок, ситуативно-контекстних складових, рівня мовної компетенції, семантико-семіотичної та лінгвокультурної особливості мови, якою послуговуються комунікати, рівня обізнаності, освіченості та специфіки культурно-світоглядної заінсталюваності мовця, залежить від гендерних, вікових, соціальних та інших чинників [2, 30].

Для з'ясування специфіки української мовно(мовленнєво)-комунікативної моделі була обрана українська народна пісня, бо, власне, у ній логографічно скомпресувалась і вималювалась унікальна текстура комунікативних кодів та сценаріїв, прописався неповторний рельєф культурно-історичного досвіду, що, зрештою, дає ключ до розуміння української ментальності, української картини світу [див.: 6].

Беручи до уваги типологію волевиявлення та шкалу суб'єктивно-модальних підструктур, звернемо увагу на те, що однією з найбільш поширених форм психоемоційних станів і форм висловлювання, які, своєю чергою, кодифікують комунікативний акт, є діалогічне мовлення із сегментами емоційно-експресивних корекцій – волевиявлення, імператив, прохання, спонукання до дії з чіткою персоналізованою та розмитотою адресаціями, з намаганням вплинути на навколишній світ чи конкретну ситуацію (конфліктна чи фатична комунікація) та багато ін. На тлі комунікації

як такої досить поширеними у масиві українського фольклору є *прохання, порада, пропозиція, вихваляння, настанови (програмування дії), застерігання, зізнання (у почуттях), клятви, докори (дорікання), погрози, обіцянки, рекомендації, комунікативне протистояння (конфлікт, інколи антагоністичний), пошук правди (істини), обман та ін.*

Отже, розмова (обмін чи передача комунікативно-інформаційних згустків), комунікація, спілкування як одна з форм екзистенційного буття (форм культури) в українській моделі світу набуває специфічних обрисів з окремими домінантами та рецесіями, з різною щільністю та інтенсивністю певних психоемоційних станів і переживань. Для більш чіткої типологізації розглянемо психоконікативні моделі та виокремимо найбільш чіткі класифікаційні ознаки.

Поширеною формою є комунікація (розмова, спілкування), яка не містить високої психоемоційної валентності (тут – насиченості) – це *розмова тиха, утаємничена, ненав'язлива, з елементами загравання, інтриги та ін.* Типологічний ряд цієї розмови є одним із найширших в українській народній традиції, що, власне, і відбилося в українських народних піснях. У народнопісенних текстах знаходимо: ... *А моя могила / Край синього моря, / Де була між нами / Тихая розмова...* “Тиха розмова”, спілкування розподіляється та конкретизується за ознаками і найчастіше набуває форми діалогу. Діалогічне мовлення складає очевидну більшість в українському живомовному дискурсі. Але діалогічне мовлення, у свою чергу, наділене внутрішньою типологією – містить підвиди (більш вузьку типологізацію).

Так, скажімо, досить поширеним в українській пісенній культурі є *діалог із навколишнім світом*, з абстрактними явищами, персонажами або з міфологізованими об'єктами, які не наділені здатністю вести вербальний діалог; пор.: – *Ой вийди, місяцю, / Ти на нашу вулицю...; ... Не стій, вербо, над водою, /*

Бистра вода під тобою...; – Купайло, Купайло! / Де ти зимувало? та ін.

Широко представлені безадресні запитання (звертання) з розмитою адресацією: *Ой вулиця широкая, / Чом трава зелена? / – Як же мені бути, / Коли мене гуси збили...*

Безадресні запитання чи комунікативні акти функціонально й типологічно є близькими до риторичних запитань. Інколи складно провести між ними диференційну лінію з урахуванням комунікативних функцій (з частковою самоадресацією): ... *Що мені робити, що маю діяти? / Породила та й забула / Моя рідна мати...; ... Нащо ж мені така доля, / Нащо мені карі очі...*

Адресація (інколи переадресація) комунікативного вектора часто здійснюється до конкретного предмета, об'єкта чи особи – *батька, матері, сестри, сина, подруги, козака, дівчини, коханого, коханої...* інколи з уживанням імені власного, наприклад: – *Ой молодая молодице, / Вийди до нас на вулицю...; ... Марусино, серце, пожалій мене, / Візьми моє серце, дай мені своє; Будь здорова, сусідонько, / Люба моя дівчинонько...*

Відносно вужче представлений в українському фольклорі діалог між двома персонажами, які номінуються власними іменами: – *Галю моя, Галю, / Дай води напиться, / Ти така хороша, / Дай хоч подивиться...; ... Ой Романе, Романочку, / Не лий воду на сорочку...*

Досить диференційована й широко представлена у текстах шкала імперативних форм. Тут знаходимо *пропозиції, наполегливу пораду, наказ, спонування до дії, вплив на свідомість комуніканта відмовою, докори, рекомендації, заборони, вияв беззаперечної волі та ін.* Так, скажімо, в текстах знаходимо форми пропозиції: ... *Устань, устань, подоляночко, / Умий личко як та скляночка...; ... Сватай мене, козаченьку, / Люблю тебе дуже...; ... Подай же, дівчино, / Подай же, милая, / На коня рученьку...*

Діалоги часто містять *персоніфіковані метафори*, коли номінативно представлений один суб'єкт, який є репрезентантом іншого. Так, скажімо, у варіантах українських пісень знаходимо: ... **Обізвався соловейко з гаю:** / *“А я ж тебе відерце дістану / І з тобою на рушничок стану”*.

Беззаперечним є те, що образ соловейка персоніфікується й асоціативно вимальовується образ козака, хлопця, коханого. Щоправда, в іншому варіанті цього тексту знаходимо: “обізвався козак молоденький” та ін.

У тексті **Ой, смереко, чарівна моя смереко,** / *Чом ти так ростеш далеко, / Чарівна моя смереко...* смерека уособлює кохану дівчину.

Український фольклор маніфестує достатньо широку типологію *паралелізму*, у який вплітаються комунікативні сегменти, що роблять подієву частину тексту виразною та органічно цілісною: **Ой, хмелю ж мій, хмелю,** / *Хмелю зелененький, / Де ж ти, хмелю, зиму зимував, / Що й не розвивався?*

Паралелізм у комунікативних структурах є експлікатором перш за все асоціативного потенціалу української мовної картини світу, а також демонструє художньо-образну традицію українського ментального простору.

В українській народній традиції одна із форм комунікативного контакту (діалогу) номінується як рада (*радитись, порадитись, комусь радити*), але ця форма комунікативного контакту представлена значно вужче, ніж імператив. Так, у текстах *Тече річка невеличка / З вишневого саду... / Кличе козак дівчиноньку / Собі на пораду:* / – *Порадь мені, дівчинонько, / Що маю діяти...; Ой дівчино, дівчинонько, що ж маю робити, / Що ні тебе не забути, ні без тебе жити!* останні рядки маніфестують *прохання, поради у формі риторичного запитання* (прикметний знак оклику на місці очікуваного знака запитання та інтонаційний малюнок).

Елементом зазначеної типологічної шкали є комунікативна модель, в основі якої є спонукання до дії. Ця типологічна форма не завжди (чи не обов'язково) є імперативом, проханням чи іншою формою волевиявлення. Спонукання до дії (фізичної чи духовно-інтелектуальної) може у своїх рамках бути конкретизовано та інтерпретовано з більшою роздільністю, що виявляє свосередні характеристики, які є типовими для українського етнокультурного (ментального) простору, комунікативно-психоемоційних структур. У тексті *“Не рубай калину, / Краще ти води їй принеси...”* має місце опозиція, де одна дія відхиляється, не рекомендується, засуджується і висувається пропозиція – у другому рядку. Часто таке спонукання до дії спрямовується в річище двосторонніх комунікативних контактів: *признатись, розказати, пообіцяти, поговорити, послухати* та ін.: *Ой дівчино, куди йдеш? / Скажи мені правдоньку, / Де живеш...; Поговори зі мною, козаченьку, / Дай мені радоньку...*

На тлі фізичних дій, поведінкових сценаріїв український фольклорний масив містить значний відсоток лексичних одиниць, комунікативних конструкцій, які апелюють до спонукання, до духовної дії: подумати, згадати, мріяти, замислитися, покохати, повірити та ін. Наприклад, мовно-комунікативну картину світу створюють *елементи тексту*, які є тлом чи констатацією факту (фрагментом об'єктивної дійсності), які, у свою чергу, *доповнюють, розширюють, детермінують, пояснюють, розгортають* комунікативний акт (комунікативні акти) як такий. Порівняйте: *Туман ярм, туман долиною, / За туманом нічого не видно, / Тільки видно дуба зеленого...*

Така статична картина урухомлюється *комунікативними візерунками, лініями, сюжетами, інколи конфліктами*. Поєднання статичності і динаміки створює моделі цілісності, повноти та діалектичної єдності. Підтвердженням цього є

такі рядки: *Тиша навкруги, / Сплять в росі луги. / Тільки ти і я, / І любов моя...*

Такі статичні епізоди лише на перший погляд є безкомунікативними, але за більш детального розгляду текстових структур стає очевидною детермінативна природа цих сегментів тексту: визначає та обрамлює комунікативний акт.

Українська народнопісенна культура фіксує й інші реєстри комунікацій, які репрезентують як загальні, так й унікальні за формою та змістом типи. Відносно поширеною формою комунікативних (нарративних) структур є вихваляння (*прославляти, славити, складати хвалу, пошану, возвеличувати*). Такі вербально-комунікативні інтерпретації стосуються не лише фізичних, зовнішніх рис, а й духовних, моральних, інтелектуальних, комунікативних та ін. Інколи такі форми у комунікативних моделях виконують *функції компліменту, фатичного конструкта* чи іншого модератора, мета якого – вивести розмову у формат доброзичливості, позитиву, щирості та ін. Зустрічаються також тексти з елементами позитивної самоінтерпретації. Порівняйте: *Ой ти, дівчино, / Гарна та пишна...; Ой ти, дівчино, / Ясна зоре...; Вона ростом невеличка, / Ще й літами молода. / Руса коса до пояса, / В косі стрічка голуба.*

Широким спектром в українській комунікативній традиції представлені докори (у прямій чи імпліцитній формі), які наділені значною відтінковою гамою – від *легких, кокетливих запитань до натяків, підказок, запитань з елементами інтриги, сумніву, зневіри, розчарування* і т. п. Зустрічаються також варіанти самоадресації таких текстових сегментів із відповідними психоемоційними складниками: *Чом ти не прийшов, / Як місяць зійшов...; Бодай тебе, дівчинонько, / З твоєю радою – / Я до тебе з щирим серцем, / А ти з неправдою; Чи я ж тобі та й не казала, / Як стояли під світлицею...*

В українському народнопісенному дискурсі представлені *іронія, кепкування*

ня, самоіронія з метою впливу на співрозмовника, розвитку подій та ін.: *Мислиши, дурний хлопче, що я тебе люблю, / А я тебе, дурний хлопче, словами голублю...; Не думай, козаче, що за носа воджу, / Я такими козаками паркани городжу...*

Пісенно-текстові структури українського фольклору містять комунікативні конструкти з елементами відкритої антипатії, відторгнення комуніканта, які часто мають форми різкого заперечення, деморалізації співрозмовника, комунікативного конфлікту, прокльонів: *Найменша сестра, бодай не зроста, / Сідельце сховала...; А щоб тобі не діждати / Під вінцем стояти...*

Часто такі психокомунікативні моделі є *комполітичними* й у своїх структурах містять інші стани, переживання, відповідно і комунікативні сценарії та інтенції: *Як не велить батько / Мене, бідну, брати, / То їдь на Україну / Багатишу шукати...*

Український мовно-культурний простір містить значний пласт лексичних одиниць, а також комунікативних форм та сценаріїв, які репрезентують *лайку (сварку), комунікативний конфлікт: А мене мати не сварила, / Бо сама така була...; Хоч не лає, та бурчить, / А все ж вона не мовчить.*

Досить масивним пластом в українському пісенному тексті залягає така форма комунікативної поведінки (з широкою варіативністю), як *наклеп, поголос, спалюжені почуття, стосунки, незаслужена ганьба, осуд* (осуд як результат заздрощів чи інших комунікативно-прагматичних протистоянь, опозицій). Зазвичай такі комунікативні формули та сценарії у самому тексті застосовуються, інтерпретуються як негативне явище, однак вони наділені достатньо сильною константною властивістю та перманентністю. Типова ознака перелічених мовно-культурних та комунікативно-сценарійних варіантів – це відсутність прямого монологу чи діалогу, а виведення його за рамки окодо-

сяжності. Комунікативні акти переносяться в площину латентних комунікативних форм, які ніби й не існують, але попри це їх роль та місце у соціально-комунікативній системі є очевидними. Варто заакцентувати увагу на поліструктурності цих складників. Констатовано в текстах українських народних пісень сублімативні форми: побутова комунікація, атмосфера доброзичливості чи добродійності інколи може відволікати, ставати фактурним тлом, під яким маскується високо валентна негація: ... *Любилися, кохалися, / Та й не побралися, / Тільки наші воріженьки / Та й навтішались...*; *Любив дівчину півтора року, / Доки не дізнали вороги збоку. / А як дізнали – розщебетали... / Бодай же вони щастя не знали!..; Ой уставай, козаченьку, та тікай, / Та на мене славонок не пускай!*

Типовим для таких комунікативно-сценарійних структур є те, що часто ключовим елементом виступають чітко окреслені не вороги-чужинці, а найближче оточення: “сусіди близькі – вороги тяжкі”. У такий спосіб комунікативне середовище стає середовищем агресивним та антагоністично налаштованим щодо чужого щастя, кохання, стосунків закоханих.

В окрему типологічну групу виокремлюються *обман, неправда, брехня, пошук правди, вимагання знати правду*. Текстові структури маніфестують різноваріантні форми цих складників комунікативних актів та комунікативної поведінки – від невимушеної, легкої форми комунікативної гри, жартів до відвертого, свідомого, філігранно продуманого та зваженого, який у лексико-понятійному форматі подається як **брехня**: – *Ой, дівчино, куди йдеш? / Скажи мені правдоньку, де живеш...; ... Ти ж мене підманула, ти ж мене підвела, / Ти ж мене, молодого, з ума-розуму звела...; ... А я тебе люблю і любити буду, / Але скажу правду: сватать не буду...*

Інколи *обман* може набувати складних, соціально та психологічно на-

пружених форм і приводити до *суїцидальних розв'язок*: *Обманули, забрали / У мене дівчину, / Піду на війноньку / Та й там і загину...*

Обман у пісенних текстах зустрічається у відносно невимушеній комунікативній грі, яка не позбавлена маскардності та театральності. У таких текстових епізодах зустрічаються варіанти, які не можна назвати обманом у повному розумінні, оскільки співрозмовники добровільно вступають у комунікативне протистояння і мають свідомість того, що це лише *гра, комунікативне жонглювання*, яке не може бути розтлумачене як комунікативно актуальний акт. До таких форм належать підмовляння, жарти, глузування та іронізація (легка форма): ... *Козаченько конем грас, / Він дівчину підмовляс: / “Дайся, дівче, на підмову / Козакові молодому”...*

Брак, відсутність чи втрата позитивно-комунікативного складника у реальній дійсності спричиняє *журбу, зневіру, тугу, сум, жалі та скарги на долю*: ... *Гей, молода дівчинонько, / Чого плачеш, чого журишся?..; ... Дівчинонька плаче: / “Куди йдеш, козаче?”; ... Виплакала карі очі, / Край козака стоя...*

Часто зневіра та інші переживання переплітаються з іншими почуттями, переживаннями та комунікативними сюжетами (структурами) – *обманом, невиконаними обіцянками, розчаруванням, усвідомленням фаталізму, неминучості* та ін.: ... *Він хотів мене, калину, / Посадить в своїм саду – / Не довів і в полі кинув, / Думав, що я пропаду...*

В українському пісенному дискурсі функціонують різні форми *заборон, обмежень, табу, відмов*, які інколи набувають форми погроз чи іншої радикальної поведінки. Також зустрічаються спроби зламати всі табу та виступити в опозиції до всієї системи правил, норм і рекомендацій, якими керується соціокультурна система. Порівняйте: ... *Не позволю вдову брати: / Вдова вмів чарувати...; ... Через свою неньку, / Через рідні сестри / Не можу дівчину / До двору привести...*

У системі комунікативних моделей в українському дискурсі широким спектром представлені прохання та звертання з проханням надати послугу. Лише у межах прохання було виявлено більше двох десятків варіантів. Варіюються вони залежно від компонентів, які його формують, інтенцій, імпліцитної інформації, контекстуальних складників та інших чинників. Порівняйте: ... *Козаченьку, мій соболю, / Візьми мене із собою, / Помандрую я з тобою...*; ... *Прийди, прийди, мій миленький, / Звечора до мене...*; ... *Вийди, кохана, працюю зморена, / Хоч на хвилиночку в гай...*

Аналогічно до складної та ієрархізованої моделі прохань та розгалуженої варіативності в українському мовно-культурному середовищі широким спектром репрезентуються звертання, апеляції, адресації, комунікативні інтелектуальні, духовні послання. У текстах українських народних пісень людина-мовець звертається, адресує комунікативний потік як до всього оточуючого світу, до живої та неживої природи, до минулого та майбутнього, до об'єктів та суб'єктів як реально існуючого світу, так і до абстрактних, міфологізованих об'єктів. Комунікативний простір мовця в контексті звертань, звернень, адресацій та апеляцій конгруентно накладається на світ людини і збігається з його контурами. Інакше кажучи, все, що так чи інакше наповнює та формує картину світу, може не лише бути предметом звертань чи об'єктом, на який спрямовується вектор комунікації, а й формувати симбіоз – цілісну модель, сітки комунікативних контактів, у якій кожен сегмент наділений низкою ознак та характеристик.

Скажімо, у звертанні однієї особи до іншої містяться не лише контактнo-комунікативні монади, а й прагматико-психологічні, соціокультурні, культурно-сценарійні та багато інших. Цей пласт комунікативних сценаріїв, контактнo-поведінкових формул заслуговує на окре-

мий розгляд унаслідок своєї розмаїтості. У тексті часто зустрічається звертання до батьків, до дітей, коханої людини, до сина чи доньки, до природи (вітру, сонця, зірок), ріки, дерева), до долі, Бога, світу, батьківщини, до своїх думок, емоцій, почуттів, власного Я, до мови, слова (сказаного та невимовленого). У системі звертань слово (мова, комунікація) виступає в ролі інструмента, з допомогою якого реалізовується сам комунікативний контакт, а також виступає в ролі об'єкта, до якого здійснюється апеляція. Практично в кожному поетичному тексті тією чи іншою мірою подається якість одне, а частіше це конгломерат звертань, адресацій, векторних спрямувань духовних інтенцій: ... *Козаче, козаче, за тобою / Дівчинонька плаче...*; ... *Хилітєся, густі лози, / Відкіль вітер віс...*; ... *Зелений барвінку, / Стелєся низенько...*; ... *Доле моя, доле, що маю робити?..*

З усіх комунікативних типів особливе місце посідають мова, мовлення, слово, веління, благословення батьків: зрада, обман, нечесне слово близької, дорогої та рідної людини. Хоч такі елементи в текстах української народної пісні представлені не надто інтенсивно, але культурологічна, комунікативна вага цих комунікативних елементів є порівняно великою. Така картина є прямим експлікатором української моделі світу, її культурних традицій. Тому одне й те саме слово (словосполучення, комунікативна конструкція) в устах простої, пересічної людини не має тієї комунікативної емоційно-експресивної ваги, іллокутивної сили та перлокутивного ефекту, що в устах близької (рідної, коханої) людини, батьків та ін. Нерідко діти просять дозволу чи благословення у батьків. Відповідь батьків не завжди є позитивною. У цьому випадку молоде покоління може піти на порушення їхньої волі. Порівняйте: ... *Не дозволю, сину, / Тобі вдову брати, / Бо вдова вміє чарувати...*; ... *Порадь, дівчино, / Що мені казати, / Що не велить батько / Тебе, бідну, брати...*

Слід зважити на те, що в українській народній пісні, піснях про кохання, календарно-обрядових, весільних, купальських, колискових (чи інших) апеляція до Бога як до вищої сакральної сили, як до духовно-світоглядного епіцентру представлена не надто інтенсивно. Інколи вища сакральна сутність тлумачиться дещо знівельовано – як постійна присутність, влада, але без неосязної могутності: ... **Нехай Бог його судить, / Нехай судять його люди...**; ... **Не дасть йому Господь щастя, / Куди повернеться...**; ... **Допоможи, Боже, на рушничок стати: / Тоді не розлучать ні батько, ні мати...**

Хоча поряд з людиною у художньо-образній картині світу мовцем, комунікантом (той, хто говорить, і той, хто чує) виступає весь навколишній світ: ... **В вишневім саду почувала, / Різних пташок наслухала...**; ... **Ти думаш, дівчинонько, / Що в степу почую, / А я твої голосочки / Щовечора чую...**

Унікальною українську мовно-комунікативну модель робить те, що в зазначеному поняттєвому полі є така категорія, як **звеселяти – отримувати задоволення від спілкування, затовнювати психоемоційну нішу (ліквідація комунікативного голоду), обмінюватись інформацією, насичуватись вербальними контактами**: ... **Про сусідку заспіваймо, / Серце наше звеселяймо...**; ... **І личеньком, і словом / Його чарувала...**; ... **З ким люблюся – / Не наговорюся, / З ким кохаюсь – / Не нарозмовляюсь.**

Відносно нечасто в пісенно-текстовій системі представлена **щира розмова, відкрита та глибоко інтимна форма вербальної комунікації**, яка за формою та змістом близька до катарсису, духовного очищення: ... **Припливемо до зеленого луку, / Розповім тобі я про свою тугу...**

В окремих випадках розмова за формою та змістом є діаметрально протилежною – деструктивною, апатійною: **Не та розмова, що із тобою. / Не та розмова, не тії слова...**

У незначному обсязі в комунікативних сценаріях представлені віщування, передбачення майбутнього, **розкриття правди методами гадання, ворожіння**, а також інформацією, яка приходить у снах і від потойбічних сил. Інформація такого характеру наділена містичною силою, значним ілюктивним потенціалом: ... **Мені ворожка здавен говорила, / Щоб не любила хлопця я, / Бо хлопець любить та й покине...**

Такими передбаченнями, ясновидіннями в українському фольклорі зазвичай наділені люди похилого віку, інколи інформація такого плану с інтуїтивним баченням, передчуттям, інформацією екзистенційного характеру: ... **Ой сину ж мій, сину, / Ти моя дитино, / Не женися на тій удовиці, / Бо щастя не буде...**

У текстову тканину української народної пісні вплітається інформація про долю (фатум). Саме через цю категорію значна кількість персонажів тлумачать хід подій, навколишню реальність. Слід зазначити, що поняття “доля” в українському дискурсі є досить широким і охоплює значний діапазон категорій, які часто знаходяться на певній віддаленості від фатуму як ядерного поняття. Доля – це і містична енергія, яка існує поза межами людської волі та можливостей; це – випадок; це – неминучість, продиктована об’єктивною реальністю; це мотивація власної поведінки та власних помилок; це реалізація чистісь волі, бажання та ін. Порівняйте: ... **Доле моя, доле, / Що маю робити?..**; ... **Така в неї доля – / Козака любити...**; ... **Чом я у Бога / Доли не маю?..**

Незначними вкрапленнями у текстах зустрічається спроба “випросити долю”, вплинути на неї, відвести біду, інколи з елементами комунікативної (словесної) терапії, своєрідне домовляння з долею. Це ілюструє питому вагу такої категорії, як “доля” у концептуальній картині світу носія української етнокультурної свідомості та її більш вузької проекції – комунікативно-дискурсивного простору.

Не менш прикметним з точки зору мовно-комунікативної інтерпретації української моделі світу є така форма мисленнєво-вербальної поведінки, як *намагання віртуальної втечі за межі реально існуючого простору та перенесення у світ ірреальний*. Така своєрідна ілюзія може бути номінована як *мрія*, хоча лексична одиниця в українському фольклорному мовопросторі практично не зустрічається (якщо вона представлена у тексті пісні, то це радше є лексико-семантична коректура, яка датується ХХ ст.): ... *А все ж через очі, коли б я їх мав, / За ті карі очі душу б я віддав...*; ... *Полетіти б мені зозулиною / За далекі гори...*

*Функції носіїв комунікації, спілкування, передачі інформації у пісенно-текстовому дискурсі виконують різнобічні явища, предмети. Навколишній світ розмовляє, промовляє, говорить, попереджає, сповіщає, інформує, натякає, нагадує, закликає – так чинить уся навколишня дійсність. Інакше кажучи, комунікативною здатністю наділений весь навколишній світ: ... *Скрипка мені розказала, / Як сумує серце...*; ... *Сидить собі, на скрипочку грає, / Струна струні стиха промовляє: / “Нема краю тихому Дунаю, / Нема впину вдовиному сину...”**

На тлі достатньо значної гами комунікативних форм, сценаріїв, які репрезентуються мовленням, розмовою, спілкуванням, які відповідно можуть бути *відкритими, кодифікованими, з відкритою чи замаскованою інтенцією, гармонійною чи дисгармонійною, довірливою чи агресивно-антагоністичною, внутрішньою чи адресованою навколишньому світові* та ін. існують такі форми, як *мовчання (умовчання), яке можна назвати нульовим сегментом комунікативного акту*. Тобто відсутність тексту на місці його очікування, там, де він передбачений комунікативним сценарієм. Крім цього, варіанти фігур умовчання або часткового замовчування з точки зору семантики та семіотики є не менш інформаційно несучими та вагомими. Не

можна сказати, що український народний пісенно-текстовий простір надмірно насичений такими формами, але вони теж викликають зацікавленість, бо саме ця категорія вбирає та імпліцитно містить (голографує) той великий спектр комунікативних форм і структур, що вербально оформлені та комунікативно зарепрезентовані: ... *Чом до мене не виходиш, / Чому слова не промовиш?...*; ... *Ой хоч чула, хоч не чула, / Не обзивалася; ... Чому мовчиш, дівчинонько, / Та промов хоч слово...*

Комунікативні культури допускають різні варіанти гри слів – це візерунок гри форми та змісту, звукового оформлення, співзвучності та семантичної схожості, а інколи приспівні форми для внутрішньої ритмізації тексту (на зразок: на-на-на-на; ла-ла-ла-ла; гей-гей та ін.). Але зі структурно-семантичних позицій цікавими видаються форми, які містять семантичні (конотаційні) структури та підструктури. Така гра слів робить комунікативні структури яскравими, колоритними, привабливими, навіть інтригуючими. Якщо розглядати структуру українського пісенного тексту більш детально, то можна стверджувати, що більшість текстів так чи інакше, більшою чи меншою мірою *містять гру або елементи гри*. Тут, очевидно, виявляються елементи української ігрової культури, які є органічним сегментом культурної традиції як такої.

Варто зазначити, що тексти української народної пісні щедро пересипані *демінітивною лексикою*, яка de-facto інсталюється в усі комунікативні епізоди та сценарії. Демінітивна лексика робить кожен із зазначених підвидів контурно прописаним, виразним та вишукано філігранним. Така лексика формує цілу колористичну гаму й моделює комунікативну культуру українського народу. При цьому аугментативна (згубіла) лексика у текстах практично відсутня. Цей факт підводить до теорії, якою може бути інтерпретований український ментальний простір, україн-

ська мовна картина світу. Демінутивність у текстах зачіпає реалії, явища, що є предметом зображення (це стосується світу матеріального та метафізичного), пор.: ... *Ой немає козаченька – / Поїхав за Десну...; ... Ой у полі три криниченьки...; ... Скажи мені правдоньку...; ... Зняла з тебе охотонька, / Козацька розмовонька...; ... Доле моя, доленько, що маю робити?..*

Демінутивність зачепила і ту групу лексики, яка зазвичай наділена негативною експресією (вороги – воріженьки, війна – війнонька, чужина – чужинька): ... *Та на мене славоньки не пускай...* Тут “славонька” – погана слава, чутки, погослос, ганьба, які негативно характеризують дівчину.

У текстах українських народних пісень особливе місце посідає **номінація**. Так, у контексті української етнокультурної традиції номінування (називання) предмета, явища, процесу є складним симбіозом прагматичних, аксіологічних, світоглядних, соціально-психологічних та інших компонентів, серед яких **етичний** складник домінує. Інакше кажучи, у процесі номінації мовець бере на себе **відповідальність** за сказане, промовлене слово, воно стає кодексом честі, індикатором гідності мовця, слово стає **вчинком**. Усе соціокультурне середовище (яке стало предметом реалізації у тексті) *чутливо реагує на слово, живе у слові і номінативна кадастрифікація слова ювелірно опрацьовується колективним розумом*. Порівняйте: ... *Ти ж мене, козаченьку, / Милою називав...; ... Твоя мати говорила, моя мати чула, / Твоя мати говорила, що я волоцюга...; ... Ти присягався передо мною, / Будь моїм мужем, а я – женою...*

Спектр номінативних структур є достатньо розмаїтим – від лексеми-номену до текстового цілого, які категоризують і надають окремих характеристик предметам та явищам навколишньої дійсності.

Таким чином, можемо узагальнити: типологія суб’єктивної модальності, парадигма імперативу, яка не лише репрезентує морфологічні категорії української мови, а й, очевидно, **маніфестує концептуальну та мовнокартинну моделі світу; комунікативні сценарії**, які детально описані сучасною теорією комунікації та лінгвокультурологією, сповна відбиваються у текстовому масиві української народної пісні. Більше того, **текстові структури містять значний обсяг ознак, властивостей, явищ, які виходять за рамки усталених парадигм**. Ці ознаки деталізують та розширюють як загальну конструкцію (з точки зору цілісного та системного аналізу), так і рамки кожної з існуючих категорій. Здійснена спроба аналізу є намаганням інвентаризувати та з більшою точністю, роздільністю виокремити більшість груп та підгруп. Отримані результати дають право стверджувати, що українська мовокультура, комунікативна традиція, дискурс загалом є унікальним середовищем буття, “духу народу”, є матрицею, у якій записана історична та культурна пам’ять, згорнуто представлена культурно-генетична модель. Ці формули прямо й опосередковано відбивають і фіксують історичний досвід та визначають місце української мовокультури в загальній індосвропейській і світовій культурній реальності.

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология / В. В. Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / Віталій Кононенко. – К. : Вища школа, 2009. – 328 с.
3. Лесюк М. П. Еротизм в українському пісенному фольклорі: лінгвістичний аспект / М. П. Лесюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 244 с.
4. Мельник Я. Г. Пролегомени до українського дискурсу / Я. Г. Мельник. – Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ ім. В. Стефаніка, 2012. – 260 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
6. Українські народні пісні. Коляди, шедрівки // Українські народні пісні. – Х. : Фоліо, 2003. – 249 с.

ЗЕМНЕ І НЕБЕСНЕ ОПАНАСА ЗАЛИВАХИ

У статті розглянуто творчий шлях відомого художника Опанаса Заливахи. Зазначено активну участь митця у політичних подіях в Україні 70-х років минулого століття. Наведено висловлення художника та поціновувачів його творчості.

Ключові слова: художник, малярство, мистецтво, дисидентство, андеграунд.

The article deals with creative development of the famous artist – Opanas Zalyvakha. The artist's active part in the political events of 70-ies in Ukraine is mentioned. Statements of the artist and the connoisseurs of his works are indicated.

Keywords: artist, painting, art, dissidence, underground.

Все можна взяти у чужинця, окрім віри.
Віра, взята у чужинця, губить.

Опанас Заливаха

Яскравим явищем української культури ХХ ст. є творчість художника “козацької непоступливості” Опанаса Заливахи. Від авангардистсько-експресіоністських ремінісценцій – до широкої палітри асоціативної семіотики, де особливо можна вирізнити християнську метафорику, виразні засоби слов’янської міфології – така висока ступінь оригінальності художнього пошуку митця. На становлення Заливахи-художника особливий вплив мала атмосфера мистецького пошуку й нонконформізму, притаманна українським шістдесятникам. Отож у творчій палітрі митця взяли гору колористика, живлена народним мистецтвом, і семантика неповторної прикарпатської природи. А ще – прилучення (завдяки гуртові шістдесятників) до творчої спадщини Олександра Архипенка, Михайла Бойчука, Юрія Нарбута, висока естетика яких справила на художника величезний вплив. “Осмислена традиція”, у сув’язі з модерними пошуками, дали спалах власних інтуїтивних прозрінь, коли, зрештою, можна було констатувати, що О. Заливаха “переріс у своїй творчості і “сезанівські”, і “пікасівські” та ін. ремінісценції” [4].

Тому-то українське шістдесятництво, до якого належав Опанас Заливаха, небезпідставно називають особливою духовною планетою, з якої ішли

“найпотужніші імпульси протесту проти стагнації” [1], що засвідчує життєвий шлях найяскравіших новаторів і нонконформістів, кожен з-поміж яких знайшов свій власний шлях у мистецтві.

Мешкаючи у 60-х роках минулого століття в Івано-Франківську, художник органічно увійшов у літературно-мистецьке середовище Києва, на довгі роки знайшов своїх духовних побратимів й однодумців Івана Світличного, Аллу Горську, Євгена Сверстюка та включився у правозахисний рух української інтелігенції.

Дослідники творчості Опанаса Заливахи відзначали в останніх творах художника багато вертикальних ліній. Таке, на перший погляд, сухе геометричне поняття, як вертикаль, за словами митця, означало велике дійство: єднання неба і землі. “Це і в нашій коляді зафіксовано: ”Небо і земля нині торжествують...”, – мотивував Заливаха, додаючи, що у своїх творах прагне зафіксувати цей зв’язок між земним та небесним. Вочевидь, вертикаль у творчості художника, як зазначає письменниця Уляна Глібчук, передбачає ще й закоріненість, родову пам’ять та незлобливість спогаду [2].

Філософська категорія єдності протиріч простежується не тільки в останніх полотнах художника, а й у спле-

теній металевими нитками канві його покрояного вертикалями і горизонталами, покаліченого системою життя, як розбитий вандалами “шевченківський вітраж” у Київському університеті 1964 року [3].

На полотнах О. Заливахи завжди присутній образ Всевишнього. Опіка Господа і Богородиці долею нашого народу – це філософська проблема, котру щоденно ставить митець. Особливо виразно вона звучить у “Покровах”, де Мати-Покровителька захищає українську землю від часів Київської Русі до проголошення Незалежності України. Покровою для нас є духовний світ Опанаса Заливахи – митця, філософа й незламного борця за волю України, красу української душі.

Опанас Заливаха ніколи не працював на задану кимось тему. Він творив мистецтво і, якщо обирав якийсь мотив, то диктував його зболеною, але світлою душею. Могутнім підґрунтям модерного мистецького “Я” Заливахи стали національні філософські погляди, професіоналізм, широка європейська ерудиція. Якраз він одним із перших вдався до відтворення й розвитку наших питомих національних мистецьких символів, котрі розгубились у мороці віків, яким ревно допомагали в цьому російські окупанти.

Опанас Заливаха зазначав своє місце в мистецтві: “Мені здається, що зміни творчості митця є виявом духово-естетичної потреби, його роздумів, осмислення своїх переконань. Хтось реалістично змальовує навколишній світ, хтось не так змальовує, як інтерпретує. Треті прислухаються не до зовнішніх подразників, а до потреб власної духової естетики. Подивіться на “Трійцю” Рубльова... Там є щось від природи? Немає. Є щось від вигадки? Певною мірою, бо основне там – образ духу. Про такий мистецький твір неможливо сказати: “О, намальовано, як живе!” Я намагаюся не так дбати про реальний момент, як прислухатися до себе.

Одного разу, коли йшлося про мистецьке національне уподобання, мене запитали, якої я культури... Не відав, що сказати. Української добре не знав, російської не відчував. То цікаво... Це й підштовхнуло мене дошукатися свого національного кореня. Там я усвідомив, що треба мати свою дорогу, свій напрямок. Почав активно дошукуватися “хто я, що я, звідки й куди”. Часто бував у Львові, Києві. Зазнайомився з цікавою молоддю: Світличний, Горська, Кушнір, Семикіна... Брав у них літературу. Читав і розповсюджував. На тому мене й застукали...”

Наприкінці серпня 1965 року О. Заливаха заарештували в Івано-Франківську. Одним із “доказів” у його справі стали касети із записами віршів В. Симоненка, Б. Мамайсура, І. Драча, І. Жиленко та ін., які вилучили під час обшуку. Судовий процес відбувся у лютому 1966 року, а в березні митця засудили до п’яти років суворого режиму в Мордовії (табір 11, с. Явас, де він перебував до осені 1970 року) із забороною малювати – “засуд, гідний пам’яті Шевченка!”, – так кваліфікував це літературознавець із діаспори Богдан Певний [4, 462]. На захист О. Заливахи та інших дисидентів акції організовував І. Світличний, однак вони не мали наслідків.

Минали роки, ювілеї митця, а виставки творів О. Заливахи не було. І лише в грудні 1989 року, коли імперія захиталась і вже можна було не чекати дозволу з Кремля, у Львові відкрилася перша персональна виставка, на якій було понад сто робіт. Її мотто стали слова автора, в яких він визначив образну тріаду творчості, – “особистість, національність, вселюдськість”. Це була перемога! Згодом виставку із захопленням оглянули у рідному для художника Івано-Франківську.

Після повернення із заслання – у 1971 році і до початку 1980-х рр. – Заливаха працює у царині книжкової графіки. Завдяки співпраці із Софією Караффою-Корбут він створив низку ви-

давничих проектів (“Веселка”, “Каме-
няр”). Однак це не заважало творчості у
станковому малярстві: у 1980-ті роки
митець почав свої успішні експеримен-
ти у галузі станкової та монументальної
пластики. Додали йому популярності й
дизайнерські проекти (оформлення низ-
ки інтер’єрів). Лише кінець 80-х прино-
сить Опанасу Заливасі легальне публічне
визнання: у 1988-му році в Івано-Фран-
ківську відбулася його тріумфальна пер-
сональна виставка, наступного року –
вернісаж у Києві, в музеї Т. Шевченка.

З того часу його роботи стали окра-
сою багатьох виставок в Україні та поза
її межами – у Торонто, Лондоні, Нью-
Йорку, а картини поповнили приватні
зібрання шанувальників у багатьох ку-
точках світу. Євген Сверстюк так описує
цю виставку в музеї-соборі Івано-Фран-
ківська: “В його картинах до собору ніби
повернулись розп’яття, піста ХХ віку.
Жодна з них не порушує урочистої ве-
личі собору – ні легким усміхом, ні
безоднею відчаю. Тут митець стає зой-
ком свого безумного часу і застережли-
вим голосом Касандри, котра бачить усе
наперед. У холодних стінах собору кар-
тини Заливахи зупинилися, як феномен
епохи абсурду. Висока музика органа
підживлює їх, як вітер з гір. Це було свя-
то Майстра, якому Провидіння подару-
вало тріумфальну стежку від горища до
старовинного храму” [5, 7–11].

Затишно і добре було сидіти в
Опанасовій “мансарді” і розглядати
його твори. На картинах не було садків
вишневих коло хати. Або якщо й були,
то завжди на таку українську ідилію ча-
тували ворожі сили. Зі стін дивилися
сумні, стривожені очі жінок і дітей; сія-
чі у білих полотняних сорочках засівали
поле зерном, а чорні круки навздогін
викльовували засіяне. Засмучені, вусаті
обличчя чоловіків, які тягнуть ярмо в
одній упряжі з волами; поголені голови
в’язнів, які несуть труну свого побра-
тима. Тюремна камера, в’язні і загато-
ване вгорі віконце; Шевченко із гнівно
піднятими догори кулаками. Сковорода

на тлі українських сіл, пшеничних ланів
і тополь: все своє несе з собою... Карти-
ни навіювали роздуми про долю Ук-
раїни, долю її синів та дочок.

Як говорив Богдан Горинь, “якби
хоч частину з того, що створив у царині
образотворчого мистецтва Опанас Зали-
ваха, виставити або опублікувати, то й
було б досить, щоб захопитися чарів-
ною веселкою його творчої уяви, пере-
йнятися вогненною силою його ідей і
почуттів, відчутти і зрозуміти безмежну
любов митця до України...”

Очевидно, шукати наосліп ідейно-
сміслові доміанти у творчості О. Зали-
вахи немає потреби. Він сам вичерпно
повторив це у своєму каталозі: “Митець
є мітотворець, що проявляє себе в
образній тріаді: особистість, національ-
ність, вселюдськість”. На цих трьох
стовпах, як на трьох китах, і тримається
концептуально художній космос Майст-
ра. Але ниткою Аріадни, що сполучає ці
три іпостасі світосприйняття, завжди
залишається людська Доля – у всій її
трагічності й величі. Тема Долі – вирі-
шена щораз по-новому (“Розпука”, “Па-
м’яті Алли Горської”, “Доля”, “Коло
хати”, “Родина”, “Чекання”, “Жертв-
ний лет”, “Материнство”, “Чумацька ве-
черя”, “Дерева як люди”, “Лет”, “Дозрі-
лість”, “Портрет Івана Світличного” та
ін.) – несе, як правило, ідею узагальнен-
ня, переломлення долі однієї людини у
долі всієї нації. Враження глядачів від
полотен художника сфокусовуються у
його здатності творити особливий світ
вертикальних смислів. “Пізнавальність
живописного почерку Опанаса Заливахи
у його дивовижних променях, що про-
шивають кожне полотно з низу до вер-
ху, до неба, – вважає Михайло Горинь. –
Часом ці вертикалі сприймаються, як
труби органа, від чого полотно набирає
якогось особливого внутрішнього зву-
чання”. На думку Євгена Сверстюка, у
творчості Заливаха нагадує, можливо,
Василя Стуса, оскільки веде пошук “не
вшир, а вглиб” [5]. Паралелі ці тим
більш слушні, що, як і поезію В. Стуса,

так і візуальну творчість О. Заливахи, за особливостями художньо-зображальних засобів та інтонаційною семантикою можна віднести до молитовного (літургійного) способу “вислову”, зверненого до Неба. “Прозорі вертикалі”, як їх означають автори фотоальбому “Опанас Заливаха” (“Смолоскип”, 2003), насправді сприймаються як поривання рук, здійснених догори, до Вищої сили, яка одна й може оборонити від свавілля. Так само й Стусова, вглиблена в екзистенційне “Я”, поезія має вертикальне, очищувальне спрямування. Ця вертикальна тривожність, що чинить спротив ситому заспокоєнню, несе суголосність змістонаповнень особистості й нації. Тому засадничу концепцію художника можна означити тією ж вертикаллю: Я – МИ (недаремно одна із картин має символічну назву “Ми”), яка, проте, пластично вирішується на горизонтальному рівні та сфокусована у концепті “погляд” – людський погляд, звернений до життя й вічності. Саме він і тривожить, оскільки містить сугестію пам’яті, болю й надії, які заповнюють собою увесь простір. При цьому глядач не покидає відчуття, що погляд/погляди множиться/множаться, створюючи ефект зримої віртуальної множинності, повноти буття у всіх його суголоссях і дисонансах. Цей погляд запитально-вимогливий, він не терпить фальші, а тому проникає крізь усі оманні нашарування часу й водночас несе сугестію життєтвердуючу, сконцентровану в засадничій для автора назві картини “Є і будемо”.

Трактуючи філософську манеру митця, Михайло Горинь зазначав, що в нього “майже відсутня горизонтальна динаміка, а ці вертикальні промені інформаційно-енергетичним пульсуванням у вись надають полотнам якогось вищого сенсу”. Відсутність горизонтальної динаміки митець заміняє горизонтальною сферичною “врівноваженістю”, яка несе відчуття непроминальності вічного. Таким чином, “геометрія простору” розв’язана Заливахою у своє-

рідний спосіб: “прозорі вертикалі” креативно розтинають буття, а наповнення смислом сфери (інший геометричний концепт художника) символізує повноту й цілісність цього буття. Така “музика сфер” (за Є. Сверстюком) промовляє до архетипних глибин підсвідомості глядача й, таким чином, втягує його у стихію світотворення митця. Найбільш трагічною, безперечно, є в’язнична тема, що розгортається поза територіально окресленою “малою зоною” й перетворюється на метафору зони великої, якою й був колишній Радянський Союз. Але, попри увесь трагізм мотиву самозречення в ім’я свободи рідного народу, творчість Опанаса Заливахи залишається гімном усьому живому: його зелено-синя палітра – найпереконливіший символ планетарного огрому землі, яка буває всіма барвами наперекір людській безпорадності й глупоті.

Опанас Заливаха став одним із перших лауреатів премії ім. В. Стуса в незалежній Україні (1989). А 1995 року його було відзначено найвищою державною нагородою – Шевченківською премією – за твори останніх років: “XX вік”, “Мироносиці”, “Портрет Василя Стуса”, “Портрет Шевченка”, “Козака несуть”, “Початок”. Найповніше уявлення про життєвий і творчий шлях цього самобутнього художника, місце якого в суспільно-культурному процесі визначив сам час, надає видання “Опанас Заливаха. Альбом” (упоряд. Б. Мисюга. – К.: Смолоскип, 2003. – 160 с.: іл.). Ілюстрований каталог живописних та графічних творів у поєднанні з біографічним, критичним, поетичним та епістолярним матеріалом творить цілісну картину мистецької еволюції художника.

Чимало андеграундних художників зазнали гоніння з боку владних структур за свою позицію (в Києві це була Алла Горська). Попри все, художники виявили незламність, чинячи “тихий опір” своїми пензлями й фарбами, створюючи нетрадиційні й незвичні

художні витвори, як-от перформанси, інсталяції, концепти тощо. Андеграунд став символом духовної свободи, творчої незалежності, синонімом новаторського мистецтва. Він став витоком більшості процесів, що відбуваються в мистецтві сьогодні.

1. *Вербицький С.* Буяння молодих талантів / Степан Вербицький // Український календар. – Варшава, 1965. – С. 244–246.

2. *Глібчук У.* Опанас Заливаха : Зв'язок між земним та небесним / Уляна Глібчук // Дзеркало тижня. Україна. – 2004. – 10 груд.
3. *Знищення вітражу Т. Шевченка в Київському університеті* // Сучасність. – 1965. – № 6. – С. 104–107.
4. *Мисюга Б.* Становлення / Б. Мисюга // Опанас Заливаха : альбом / [упоряд. Б. Мисюга]. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 15–17.
5. *Сверстюк Є.* Свято неба й землі / Є. Сверстюк // Опанас Заливаха : альбом / [упоряд. Б. Мисюга]. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 7–11.

ЮРІЙ (ЄЖИ) КУРИЛОВИЧ
(1895–1978)

У статті досліджується науково-педагогічна діяльність видатного польського вченого, компаративіста і структураліста Юрія (Єжи) Куриловича у Львівському університеті 20–40-х рр. ХХ ст. Подано аналіз деяких його лінгвістичних досліджень і концепцій цього періоду.

Ключові слова: *структуралізм, ларингальна теорія, порівняльно-історичне мовознавство, реконструкція, хеттська мова, ергативність, стадіальність.*

In the article scientific and pedagogical activity of the prominent Polish scientist, comparativist and structuralist Yuriy (Jerzy) Kurilovych at the Lviv University in the 20–40s of the XX century is investigated. Some linguistic investigations and conceptions of this period are analyzed.

Keywords: *structuralism, laryngeal theory, comparative linguistics, reconstruction, hittite language, ergativity, stadiality.*

Цілком автономні людські мікрокосмоси, різні часові їх координати “вибагливо зведені до спільного ідейного виміру” у творчому доробку Юрія (Єжи) Куриловича – невтомний пошук лінгвістичних істин, а згодом історично безвідносно визначення їхньої ролі та місця в мовознавчій науковій ієрархії. Біографічним “інгредієнтом” талановитого вченого є географічна константа – галицьке місто Станіславів.

Відомо, що з колишнім повітовим містом Станіславовом (тепер Івано-Франківськ) пов’язані імена трьох видатних мовознавців: Євгена Желехівського (1844–1885), Юрія (Єжи) Куриловича (1895–1978) і Стефана Грабеця (1912–1972). Євген Желехівський – автор епохального “Малорусько-німецького словаря” (у 2 томах) – не був уродженцем Станіслава, хоча все своє творче і науково-педагогічне життя провів саме в цьому прикарпатському містечку, де і залишився назавжди (могила знаходиться на колишньому кладовищі неподалік драмтеатру) [1]. Юрій Курилович та Стефан Грабець лише народилися у Станіславі, свої навчання та наукову діяльність продовжували у Львові, а пізніше – у Польщі.

Якщо Стефан Грабець був тільки славістом і в коло його зацікавлень вхо-

дила полоністика й побіжно українознавча тематика, зокрема його фундаментальний “Українсько-польський словник” [2], то Юрій Курилович став однією з найвидатніших лінгвістичних постатей середини ХХ ст. Із Ю. Куриловичем корелюється новий етап у розвитку порівняльно-історичного мовознавства, зокрема компаративної граматики індоєвропейських мов.

Мета нашої розвідки – пунктирно простежити наукову діяльність, або “науковий слід” Юрія Куриловича в Україні, зокрема у Львові із 1926 до 1946 року, тобто від наукового обґрунтування ларингальної теорії до еміграції в Польщу. А тому свідомо вживатимемо його українське ім’я Юрій, оскільки саме так офіційно він був представлений у тогочасній українській лінгвістичній літературі, а з 1939 року – у радянському мовознавстві. У світову науку про мову він увійшов як польський учений Єжи Курилович. До речі, один із найвидатніших його учнів професор Львівського університету Богдан Задорожний у спогадах називає свого вчителя Юрієм Романовичем Куриловичем (і він мав на це всі підстави).

Український відрізок життєвого і наукового шляху Юрія Куриловича був позначений такими основними віхами.

Майбутній мовознавець народився у Станиславові 26 серпня 1895 року, а початкову і середню освіту здобув у Львові. Після Першої світової війни Ю. Курилович вивчав у Львівському університеті германську та романську філологію. Важливою подією у науковій кар'єрі молодого вченого було його відрядження як стипендіата французького уряду до Парижа для вивчення індоєвропейістики під керівництвом відомих мовознавців Антуана Мейс та Жозефа Вандрісса. Ці події й визначили в основному його подальший мовознавчий поступ.

Після ґрунтовних студій в одному із провідних мовознавчих центрів Європи Ю. Курилович захистив 1926 року у Львівському університеті дисертацію з порівняльно-історичного мовознавства на матеріалі хеттської мови. Досліджувати хеттські тексти Ю. Курилович почав ще у Парижі. Це дало змогу молодому львівському вченому (майже у тридцять років) обґрунтувати ларингальну теорію (за іншою термінологією “ларингальну гіпотезу”), яку на порядок денний поставив ще великий швейцарський учений Фердинанд де Соссюр. Основні ідеї ларингальної теорії Ю. Курилович виклав у своїй праці “Э indoeuropéen h hittite” (1927 р.). Суть цього відкриття у галузі порівняльно-історичного мовознавства така: де Соссюр помітив, що в деяких морфологічних категоріях праіндоєвропейської мови довгий *ā чергувався із невідомою фонемою *A. Наприклад, скр. *Stha* (стояти) повинно було б відповідати *StA (порівняйте латин. *status*).

Однак тільки через п'ятдесят років львівський учений Ю. Курилович довів на матеріалі хеттських текстів, що в тих словах, у яких, за Соссюром, повинна бути невідома фонема *A, насправді була фонема *h*(*hh*). Так, зокрема, хеттське *rahhš* (зберігати), скр. *raḥ* (пасти), укр. пасу. Це відкриття зробило молодого професора Львівського університету Ю. Куриловича відомим та авторитет-

ним ученим у європейському порівняльно-історичному мовознавстві.

За львівський період (1926–1946 рр.) Юрій Курилович встиг розробити декілька важливих та актуальних проблем сучасної компаративістики і структурної лінгвістики. Це, наприклад: 1) теорія відносної хронології при реконструкції окремих мовних явищ; 2) теорія кореня; 3) теорія індоєвропейського вокалізму в зв'язку з наголосом; 4) асиметрія мовного знака; 5) закон Круменського – Куриловича та інші.

На жаль, ми не можемо детально проаналізувати кожен із цих напрямків з наукової спадщини Куриловича, оскільки це теми окремих досліджень. Хіба що зупинимося тезисно на теорії кореня в індоєвропейських мовах, яка тісно пов'язана з ларингальною теорією і яка, за Ю. Куриловичем, має власне фонетичний характер. Індоєвропейський корінь для Ю. Куриловича – це тільки частина фонетичної структури слова. Якщо, наприклад, звукосполучення – *kt* – не може бути завершенням кореневої морфеми, то, виходячи із цього, в латинському слові *nox* (*nok-tis*) коренем мусить бути *nok^w*. Проблему про співвідношення між фонетичною структурою “кореня” і “слова” як носія суми лексичних і граматичних значень Ю. Курилович не розглядає. Це, до речі, пізніше стало предметом критики деяких наукових положень ученого його опонентами.

Особливої уваги заслуговує діяльність Ю. Куриловича у Львові впродовж 1939–1944 та 1944–1946 рр., тобто під час Другої світової війни та дворічного радянського періоду. Воєнне лихоліття тимчасово призупинило наукову діяльність Ю. Куриловича і змусило його займатися тільки викладацькою роботою. У цей час він професор кафедри німецької мови Львівського університету та викладач у польському комерційному училищі (нагадаємо, що в 1918–1920 рр. Ю. Курилович навчався у Віденській вищій школі світової торгівлі, що й знадобилося йому в окупаційний період).

Про Юрія Куриловича воєнного й дворічного повоєнного (радянського) періодів згадує його колишній аспірант, пізніше завідувач кафедри німецької мови, видатний український германіст Богдан Задорожний. Ось декілька фрагментів із його спогадів: “У передвоєнні роки проф. Юрій Курилович вів заняття з інтерпретації готських текстів. Весною 1941 року проф. Курилович прочитав аспірантам курс загального мовознавства, зокрема нову теорію з вивчення мовних опозицій. Ці лекції лягли в основу моїх знань про мову. На жаль, все інше довелося здобувати самотужки. У проф. Куриловича, – продовжує згадувати Б. Задорожний, – я був аспірантом до січня 1946 року і пройшов у нього такі курси: порівняльна фонетика індоєвропейських мов, старосаксонська мова, староанглійська мова, сучасна німецька мова, загальне мовознавство. Знання, які я здобув у проф. Куриловича, лягли в основу всієї моєї наукової і педагогічної діяльності наступних років” [3, 104].

Два роки Ю. Куриловичу довелося працювати в тоталітарний час – з 1944 до 1946 року. Це був важкий і трагічний період для тогочасного радянського мовознавства. У повоєнній лінгвістиці панувала теорія М. Марра про стадіальність мов, що надзвичайно загальмувало розвиток мовознавства. Тільки проф. Львівського університету Ю. Курилович, вихований на кращих зразках європейського мовознавства, відважився відкрито заперечити теорію Марра. У своїй праці “Эргативность и стадияльность в языке” Ю. Курилович про офіційну маррівську теорію стадіальності мов писав: “Якщо стадіальність у мовному розвитку існувала, то знаходилась у нашій свідомості, матеріально вона сліду не залишила” [4, 46].

Така крамольна думка не забарилась із офіційною критикою. У липні 1948 року в стінах всесоюзної Академії наук відбулося обговорення персональної статті Куриловича. Активні опоненти назвали статтю “Эргативность и ста-

дияльность в языке” помилковою і шкідливою, а самого автора “крайнім формалістом”. Серед наукових критиків був, до речі, і відомий російський мовознавець Самуїл Кацнельсон. Такий вердикт загрожував професорові Львівського університету великими неприємностями. Однак Ю. Курилович передбачив такий хід подій і в січні 1946 року встиг терміново емігрувати на свою другу батьківщину – у Польщу. А в час свого заочного гоніння Ю. Курилович уже очолив кафедру індоєвропейського мовознавства у Вроцлавському університеті. Подальша плідна робота вченого-мовознавця зі світовим іменем Єжи Куриловича засвідчила його правильний вибір, і європейська наука збагатилася новими фундаментальними працями зі структурної лінгвістики.

Отже, стислий виклад українського відрізка наукового шляху Юрія (Єжи) Куриловича дав можливість частково усвідомити його титанічну працю на ниві світового мовознавства. А це робить нас причетними до однієї із ланок європейського мовознавства.

Ці та інші українські чинники в багатогранній творчості Ю. Куриловича заслуговують у нас на добру пам'ять про нього та на уважне вивчення його мовознавчої спадщини.

1. *Євген Желехівський* у національно-культурному відродженні України / ред. В. Грещук ; Ін-т українознавства при Прикарп. ун-ті ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 150 с.
2. *Słownik ukraińsko-polski* / Stefan Hrabec, Przemysław Zwoliński. – Warszawa : PWN, 1957. – 832 s.
3. *Задорожний Б.* Хай ті, хто може, зробить більше (Роздуми про пережиті) / Б. Задорожний // Дзвін. – 2002. – № 3. – С. 99–108.
4. *Курилович Ю.* Эргативность и стадияльность в языке / Ю. Курилович // Известия АН СССР. – 1946. – № 5. – С. 41–47. – (Серия “Язык и литература”).

ЛЮДИНА, ЯКА БУЛА ПОРУЧ

У розвідці йдеться про життєвий шлях і наукову діяльність відомого українського мовознавця, професора Львівського університету Теодозія Возного. Вчений постає як виняткова особистість, інтелігент, людина високих моральних якостей.

Ключові слова: мовознавець, педагог, інтелігент, дослідник словотвору.

The article deals with life and scientific effort of the famous Ukrainian linguist, Lviv university professor – Teodozii Voznyi. The scientist appears as an exquisite personality, intelligent, person of moralities.

Keywords: linguist, pedagogue, intelligent, word formation researcher.

Знайомство з професором Т.М. Возним припало на початок мого навчання в аспірантурі Львівського університету ім. Івана Франка у грудні 1973 р. Тоді вчоргово запущено маховик репресій тоталітарного режиму, наслідки якого торкнулися значною мірою й кафедри української мови: як “неблагонадійних” відправлено на пенсію професорів Ю. Редька, І. Петличного та доцента Б. Кобилянського, звільнено з роботи завідувача кабінету фонетики З. Булика, від керівництва кафедрою усунено професора І.І. Ковалика і створено такі умови праці, що він змушений був взагалі звільнитися з роботи й перебратися до тодішнього Івано-Франківського педінституту. Не знаю, чи то у той час у призначеного виконувача обов’язків завідувача кафедри, чи в інших кабінетах визріла думка позбавити професора І.І. Ковалика наукового керівництва нещодавно прийнятого в аспірантуру В.В. Грещука. І коли на засіданні кафедри обговорювалось це питання, піднявся Т.М. Возний і запропонував залишити керівником моєї дисертації І.І. Ковалика, бо, мовляв, ніхто з членів кафедри не зможе керувати темою, яку мені запропонував професор. Звичайно, що Т.М. Возний певною мірою лукавив, бо як один із перших учнів і послідовників професора, знаний на той час дослідник словотвору східнослов’янських мов, автор багатьох наукових праць, що готував докторську дисертацію, міг успішно

керувати моєю дисертацією, але і в цьому вчинку він виявив себе як порядна людина, що в непростий час для І.І. Ковалика вирішив бодай морально підтримати його в такий спосіб.

Я й до того в цьому спокійному, розсудливому, розумному, акуратно одягнутому, з помітною сивиною, з привітною посмішкою інтелігентові вбачав непересічну особистість, а після того пам’ятного для мене засідання кафедри з кожним днем утверджувався в думці, що Т.М. Возний – чудова людина, уважний співрозмовник, висококваліфікований фахівець з мовознавства і філології загалом, добрий порадник як у наукових справах, так і в житейських ситуаціях, прекрасний педагог і наставник молоді, зразковий сім’янин.

Незважаючи на тривалу виснажливу хворобу, через яку доводилось і по півроку й більше лікуватись у відділеннях фтизіатрії, ніколи не впадав у відчай, постійно працював над собою, умудрюючись навіть на лікарняному ліжку активно працювати як науковець. Добре знаю це, бо не раз доводилось мені відвідувати його в лікарні, і кожного разу він просив мене принести йому ту чи іншу монографію, науковий збірник. Уважно стежив за новими надходженнями літератури й ретельно опрацьовував їх. У затишному залі для аспірантів і викладачів наукової бібліотеки Львівського університету ім. Івана Франка, куди часто навідувався Т.М. Возний, на

видачі постійно обновлювалася купка наукової літератури. І коли він знайомився з працями, дотичними до моєї наукової проблематики, завжди радив мені їх простудіювати.

На той час Т.М. Возний був уже відомим дослідником української мови, передовсім словотвору, хоча досліджував й інші проблеми, а я тільки починав освоювати ази мовознавчих студій. Мені з ним було надзвичайно цікаво поспілкуватися з проблем словотвору. З великою увагою й зацікавленістю він вислуховував мої міркування щодо теоретичних і практичних проблем вчення про словотвір, не цурався почути від аспіранта думки про проблемні питання словотвору східнослов'янських мов, які він активно опрацьовував у той час, готуючи свою докторську дисертацію.

Позаяк мій науковий керівник виїхав зі Львова, то з поточних питань я часто звертався до Т.М. Возного, і швидко він став для мене добрим і мудрим порадиником, наставником, першим “апробатором” основних ідей мого дисертаційного дослідження. Та й у різних життєвих ситуаціях не обходилося без порад цієї людини, спрактикованої життєвим досвідом. Пригадую, як він заспокоював мене із приводу моєї майбутньої першої доповіді на солідній всесоюзній науковій конференції, присвяченій актуальним проблемам лексики і словотвору, що мала відбутися в Дніпропетровську. Своїм тихим, спокійним, як завжди, голосом він наставляв мене: “Не хвилюйтеся, у вас цікава доповідь, вона повинна викликати зацікавлення. Будуть питання, ви дасте на них відповіді, адже краще від вас висвітлених у доповіді питань ніхто не знає, бо спеціально їх не вивчав. До того ж, – жартома добавляв він, – на конференції їдуть не завжди слухати наукові доповіді, їдуть хто за чим. Хтось справді послухати доповіді, хтось зустріти друзів, яких давно не бачив, хтось подивитися місто, в якому відбувається конференція, уявіть собі, що для когось конфе-

ренція може бути навіть місцем побачення. Так що не переймайтесь, все буде добре”.

Був великим патріотом, однак у задушливій атмосфері Львівського університету сімдесятих років минулого століття не міг виказувати свої почуття, і тільки зі здобуттям незалежності його душевна замкнутість і перестороги відійшли. Однак і в ті непрості часи не боявся людям, яким довіряв, виказати своє ставлення до певних явищ.

Пригадую, як одного дня зустрів Теодозія Михайловича в букіністичному магазині. Тоді вперше мені до рук потрапила “Грамматика” Василя Сімовича, яка в бібліотеках була лише у спецфондах, а за інтерес до неї та її автора могли бути неприємності. Побачивши моє зацікавлення раритетом, Теодозій Михайлович наполегливо порадив: “Обов’язково придбайте цю книгу. Це одна з кращих граматик української мови, а на свій час – чи не найкраща. Василь Сімович – великий мовознавець”. Ми тоді довго розмовляли про складну історію українського мовознавства і про непрості долі її творців.

У житті й на роботі був дуже скромною, інтелігентною людиною. Попри постійні проблеми зі здоров’ям не цурався посидіти в компанії з кафедрами за чашкою кави і дечого міцнішого. У такі нечасті посиденьки активно підтримував товариство, навіть приносив приготовлений для себе якийсь напій, бо спиртного не вживав, здається, зовсім.

Був щиро відданий праці й науці. Студенти шанували Теодозія Михайловича за глибоку ерудицію, ввічливість, повагу до них. Не пам’ятаю випадку, коли б він хоч раз підвищив голос на когось із них.

Мовні факти, мовні явища – їх аналіз й науково-лінгвістична інтерпретація постійно займали увесь його час. Навіть тоді, коли він доглядав за своєю ще малолітньою донечкою Марійкою. Щоденні спостереження за формуван-

ням звукового складу в її мовленні перших двох літ життя згодом послужили написанню двох оригінальних розвідок про становлення й розвиток системи голосних і приголосних фонем у дитячому віці.

В науці віддавав перевагу призбируванню й ґрунтовному аналізу мовної емпірії. Справжнім зразком відношення дослідника до мовної конкретики можна вважати його монографію про словотвір дієслів у східнослов'янських мовах, опубліковану за матеріалами його докторської дисертації.

Після завершення навчання в аспірантурі я виїхав зі Львова і ми з Теодозієм Михайловичем зустрічалися не так часто, але я уважно стежив за його публікаціями, щиро радів його новим науковим здобуткам, виходу монографії “Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською” за матеріалами докторської дисер-

тації, яку я отримав як дарунок автора з такими словами “Вельмишановному і дорогому Василю Васильовичу з найкращими побажаннями. 12. I. 82”.

Є щось символічне в тому, що Теодозій Михайлович відійшов у кращий світ саме в День незалежності 1992 р. Він дожив до незалежної України, будучи її відданим будівничим на своєму поприщі. Колеги й учні Теодозія Михайловича, в тому числі і я, вшанували його пам'ять науковою конференцією “Словотвір як вияв динаміки мови”, яка відбулася в Львівському університеті імені Івана Франка навесні 1994 р. На пленарному засіданні один із його побратимів проф. Левко Полюга виголосив доповідь із напрочуд вдалою назвою “Т.М. Возний – людина, що була поруч”. Відчувається, що зараз його немає поруч...

Рецензії, огляди

ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНА СЛАВІСТИКА: КОНЦЕПЦІЇ, ІДЕЇ, РІШЕННЯ

Півторак Г. Історико-лінгвістична славістика : Вибрані праці / Григорій Півторак. – К. : Наук. думка, 2015. – 511 с.

У газеті “День” за жовтень 2015 року побачили світ розлогі статті академіка НАН України Григорія Півторака “Українці, білоруси, росіяни: три народи – три долі”, які одержали великий резонанс не лише в наукових колах, а й серед широкого загалу читачів. Відстежуючи численні історичні факти, що засвідчували різні шляхи формування східнослов’янських народів, спираючись на аналіз відмінної мовно-культурної традиції, вчений незаперечно доводив: “твердження російських політиків, що росіяни й українці – це єдиний народ зі спільною мовою та культурою, означає або їхнє абсолютне невігластво в історії й етнології, або свідому фальсифікацію очевидних фактів для задоволення своїх великодержавних імперських амбіцій”.

Понад п’ятдесят років невтомної праці поклав науковець на вітвар історико-лінгвістичних досліджень. Монографії, статті в наукових часописах, виступи на престижних міжнародних форумах славістів, науково-популярні розвідки – увесь цей неосяжний доробок знайшов часткове втілення у вибраних працях академіка “Історико-лінгвістична славістика”, виданих на честь 80-річчя від дня його народження та 50-річчя наукової діяльності.

Солідний фоліант відкриває монографія “Українці й Україна в східнослов’янському контексті: походження, мова, тернисті шляхи історії”. У центрі уваги дослідника – відтворення історичної правди, встановлення походження та розвитку української мови як головної ознаки нації. Уважно проаналізувавши

мовно-історичні джерела про наше минуле, автор критично оцінює неоднозначні теорії походження українців і їхньої мови, відкидає антиісторичні положення щодо спільної історії “трьох братніх народів”. Г.П. Півторак пропонує науково зважену, насичену новими ідеями концепцію. На сторінках наукової праці досліджено історичні факти щодо стародавніх аріїв, скіфів і сарматів, ранньослов’янських племен, протоукраїнців, обґрунтовані положення про зародження власне українського етносу, Київську Русь як ранньоукраїнську державу.

На думку вченого, показником походження народу є культурно-історична неперервність його розвитку, що забезпечує генетичний зв’язок між окремими періодами – складовими частинами єдиного етномовного ланцюга (с. 74). Г.П. Півторак визначає споконвічні землі Наддніпрянщини в ареалі від Києва до Канева як такі, де закладались етнографічні підвалини з характерними рисами українського побуту та культури, зазначивши, що цей етнокультурний поступ підтверджується археологічними даними від IV ст. н. е. Висловлене науковцем положення є вагомою, історично виваженою підставою для твердження, що формування українського етносу припадає на середину 1-го тисячоліття н. е., тобто на час розпаду праслов’янської етнічної спільноти. Прикметне спостереження Г.П. Півторака про те, що самостійна історія українців відбувалася синхронно з формуванням інших європейських етносів, що засвідчує нашу споконвічну єдність із західним світом.

Простеживши взаємодію староукраїнської літературної мови та народних діалектів, Г.П. Півторак виявляє живомовні українські риси у давніх літературних пам'ятках, передовсім у “Слові о полку Ігоревім”, з'ясовує походження назв “Русь” та “Україна”, дає вичерпну характеристику мовної ситуації в Київській Русі, давньокиївському народному мовленні. Науковець наголошує на тому, що в основі формування національної української мови лежать два джерела: мова літературна, що була репрезентована пам'ятками починаючи ще з XIII ст., і мова народна, помітно відмінна в різних діалектних рисах. Природно, що українці успадкували етнокультуру праслов'ян, отож українська мова більше, ніж інші слов'янські, зберігає чимало особливостей, властивих праслов'янській мові. Автор стверджує, що культура Київської Русі стала підґрунтям для розвитку матеріальної і духовної культур російського та білоруського народів, однак шляхи формування цих народів відмінні.

Нагадавши про багатовікову політику русифікації, культурної асиміляції українського народу, автор з тривогою зазначає, що “в нинішніх умовах самостійного існування української держави українська мова й національна культура ще не перебувають у цілковитій безпеці” (с. 128). Зазирнувши в минуле, науковець побачив нові загрози не в прямих переслідуваннях і заборонах, а в спробах “знищити в українців історичну пам'ять, спаплюжити героїчні постаті української історії” (там само).

Як розвиток теми етногенезу та плотогенезу слов'ян сприйнято вміщену в збірнику монографічну працю “Нариси з історії давньокиївської (давньоруської) писемності”. Розгляд цієї проблеми має особливу вагу, якщо згадати, що численні попередні дослідження майже одноставно стверджували, що писемність у східних слов'ян, передовсім в українців, з'явилася лише в кінці X ст. завдяки діяльності солунських братів Кирила та Мефодія. Автор моногра-

фії, ґрунтуючись на свідченнях високої матеріальної та духовної культури Київської Русі, беззаперечно доводить дохристиянське походження писемності у східних слов'ян. Племена, що заселяли територію сучасної України від Закарпаття до Дону, ще до утворення держави Русі-України цілком імовірно користувалися письмом, використовуючи зазвичай літери грецького алфавіту.

Навівши численні докази окремого історичного шляху протоукраїнців, Г.П. Півторак доходить висновку, що “і на Русі, і на більшості слов'янських земель писемність виникла задовго до введення християнства як закономірний і необхідний етап внутрішнього розвитку східнослов'янських племен у період їхньої консолідації й переходу до державного життя” (с. 155). Аналізуючи писемно-літературну традицію Київської Русі у двох основних її різновидах – народно-розмовній і церковнослов'янській, автор слушно вважає, що без попереднього етапу існування писемності піднятися до вершин творення “Повісті минулих літ”, “Слова о полку Ігоревім”, “Моління” Данила Заточника з їхніми народно-діалектними елементами було неможливо.

Серед численних наукових статей, уміщених у вибраних працях, привертають увагу публікації, присвячені походженню українського етносу та мови. У розвідці “Коли ж виникла українська мова?” автор розглядає різні концепції цієї важливої для українознавства проблеми: від невиправданих припущень щодо української мови як давнішої від санскриту, грецької та латини до сучасних науково зважених доказів її давнього зародження й розвитку. Звернувшись до історичних джерел, стародавніх пам'яток, автор доводить, що дослідити походження української мови – “це насамперед з'ясувати послідовність, місце і час виникнення окремих українських діалектних рис, що поступово склали специфічну мовну систему, середньонадніпрянський варіант якої став осно-

вою сучасної української літературної мови” (с. 314).

Науковець висуває ідеї існування протоукраїнських етномовних масивів, що сформувалися в V–VII ст. (початки існування українського мовного ареалу відноситься до цього періоду й видатний українознавець Ю.В. Шевельов). На думку вченого, процес становлення східнослов'янських мов був не одночасним, а розпочався саме з української мови, оскільки вся територія нинішньої України була центральною частиною прабатьківщини слов'ян, отож такі мови, як російська й білоруська, мали свою відмінну історію, за часом і простором віддалену від української. Поступово сформувалися староукраїнська й новоукраїнська (від І. Котляревського й Тараса Шевченка) літературні мови.

Серед досліджень, що містять нове бачення лінгвістичних явищ, виділяється монографічна праця “Морфологія інфінітива в східнослов'янських мовах”, над якою Г.П. Півторак працював ще в 60-ті роки минулого століття під час навчання в аспірантурі Інституту мовознавства ім. Якуба Колоса (м. Мінськ). Особливість форм слов'янського інфінітива полягає в його історичному русі від іменника до дієслівного утворення; ця нова граматична категорія є “найбільш узагальненою, лексично найвільнішою дієслівною формою з мінімальним граматичним навантаженням” (с. 198). Прикметно прагнення дослідника не лише засвідчити спільні риси у вживанні інфінітива як особливої форми, а й виявити відмінності інфінітивних типів в окремих східнослов'янських мовах, зокрема, показати, що українська й білоруська мови в цьому сенсі мають чимало спільних рис, що вирізняють їх на тлі російської.

Глибиною аналізу, фундаментальністю спостережень, перспективністю одержаних результатів вирізняються інші вміщені в збірнику матеріали. Діапазон піднятих автором проблем вражає: це ґрунтовні спостереження над етно- і

ґлотогенезом східних слов'ян, дослідження східнослов'янської прамови, характеристика давньоруських діалектів, визначення взаємодії церковнослов'янської й української літературних мов, це й опис мови стародавнього Києва, і думки щодо авторства “Слова о полку Ігоревім”. Поряд із загальнотеоретичними настановами в доробок науковця входить серія історико-лінгвістичних студій, що виокремлюються посиленою увагою передовсім до фактологічних, археологічних, палеографічних, мовно-літературних даних, старанно зібраної автором джерельної бази.

Г.П. Півторак звертається до давньоруських діалектних макрозон із їхніми відмінними рисами у фонетиці, акцентології, лексиці та граматиці, що суттєво відбилися на розвиткові кожної зі східнослов'янських мов. Принциповими для опису окремішності української мови є, зокрема, спостереження над численними випадками відтворення ознак живої мовної стихії на українських землях у стародавніх пам'ятках церковнослов'янського письма. Відстежуючи поступове розмежування діалектних рис на різних теренах сучасної України, науковець визначає основні групи українських говорів, окреслює чинники їхнього розвитку, процеси відокремлення від діалектів інших слов'янських мов (стаття “Давньоруські діалектні макрозони в контексті етно- і ґлотогенезу східних слов'ян”).

Звернувшись до такого, здавалося б, окремого історичного явища, як занепад зредукованих, науковець на основі поглибленого аналізу доходить висновку, що цей процес фактично завершив формування фонологічної системи української мови й став початком нового етапу її історії. Розгляд ще одного питання – українсько-південнослов'янські лексичні паралелі – вивів дослідника на шлях реконструкції ранньої історії слов'янських племен.

Серед опублікованих у вибраних працях рецензій привертає увагу глибо-

кий, вдумливий аналіз книжки В.М. Русанівського “Історія української літературної мови”, значення якої для науки вийшло далеко за межі анонсованого підручника для студентів. Відомо, що численні студії з історії української літературної мови в часи тоталітаризму були позначені ідеологічним впливом, замовчуванням важливих етапів її формування, участі в них багатьох видатних діячів української культури. Автор рецензії високо оцінює позитивні риси праці В.М. Русанівського “з огляду на величезний обсяг і розмаїтість фактичного матеріалу, багатство імен і творів, значну частину яких довелося вводити в контекст історії української літературної мови вперше” (с. 458–459). Великої наукової ваги набув розгляд у книзі В.М. Русанівського витоків української літературної мови, починаючи з епохи Київської Русі й виокремлення давньокіївської літературної мови. У рецензованій праці відомого мовознавця послідовно простежується динаміка української літературної мови, місце провідних українських письменників у її збагаченні, критичне ставлення до adeptів соціалістичного реалізму. Заслугою автора Г.П. Півторак слушно вважає повернення в науковий обіг імен письменників, що внесли свій вклад у розвій української літературної мови, таких як М. Хвильовий, В. Винниченко, С. Маланюк та ін.

Безумовний науковий інтерес викликають роздуми з приводу праці протоієрея Олега Скарня “Каменные страницы библейской истории: Исследования эпиграфических памятников Израиля и Иудеи периода Первого Храма (X–VI вв. до Р. Х.)”, що засвідчили неослабну зацікавленість Г.П. Півторака біблійними текстами, їхнім тлумаченням, перекладами Святого Письма різними мовами. Зі статті Г.П. Півторака постає образ вдумливого читача, котрий добре обізнаний із сучасним біблієзнавством, станом археологічних і палеографічних досліджень. Автор рецензії доводить,

що здійснений О. Скарнем аналіз епіграфічних (викарбованих на кам’яних плитах) пам’яток давнього Ізраїлю та Іудеї дозволяє розглянути його книги на тлі інших праць у цій царині як важливий внесок, зокрема в українську гуманітарну науку.

На пошану академіка Г.П. Півторака з нагоди його ювілею за участі наукової громадськості проведені урочистості, побачили світ два номери науково-теоретичного журналу Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні “Мовознавство”, опубліковані змістовні матеріали про життєвий і творчий шлях науковця. Важливо, щоб праці вченого зі складної проблематики походження українців і української мови стали надбанням не лише науковців, викладачів і студентів, а й широкої громадськості, що вболіває за утвердження українства як планетарного явища, а української мови – як високорозвинутої державної мови української нації.

Праці Г.П. Півторака відкривають широкі перспективи подальших досліджень у сфері історичного слов’янознавства, окреслюють проблематику нових розвідок із ще не на повну потужність опрацьованих тем, які, за словами нашого автора, “привертають до себе увагу своєю таємничістю й непересічним значенням” в історії українського та інших слов’янських народів і їхніх мов. “Вибрані праці” відомого вченого – з їхнім полемічним спрямуванням, принциповістю при викладі своїх поглядів – дають усі підстави стверджувати, що українська мовознавча наука займає активні позиції у відстоюванні самостійності, самодостатності української етнічності, її мови й культури.

НОВІ РОЗМИСЛИ НАД РІЗНОАСПЕКТНОЮ ПРОБЛЕМОЮ: ДІАЛЕКТНЕ СЛОВО В ТЕКСТІ ТА СЛОВНИКУ

Грещук В. В. Діалектне слово в тексті та словнику : монографія / В. В. Грещук, В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. – 372 с.

Рецензована книга є другою обширною монографією івано-франківських вчених, де системно й комплексно розглядається специфіка використання народнорозмовних одиниць у художньому дискурсі. Започатковано дослідження цієї проблеми ще в монографії названих авторів “Південно-західні діалекти в українській художній мові”, яка вийшла 2010 року. Обидві праці є підсумком тривалої роботи над реалізацією наукового проекту – словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, який задуманий і упорядковується під керівництвом професора В. Грещука. Хоча праця не структурована на великі розділи, але, за нашими спостереженнями, її можна поділити на дві умовні частини.

У першій частині розглядаються теоретичні аспекти функціонування діалектного слова у художній мові. Серед різноманіття таких функцій дослідники виокремлюють шість основних: номінативно-пізнавальну, експресивну, індивідуалізації персонажа літературного твору, забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності, типізації мови персонажів, збагачення літературної мови. Кожна з них чітко окреслена, науково обґрунтована й проілюстрована великою кількістю скрупульозно відстежених та переконливих прикладів. Констатовано також, що феномен уведення діалектизмів у художній текст зводиться до питання про те, як діалектизми впливають на мовну картину літературного твору, і таке явище найбільше залежить від автора, який є носієм обох форм мови і вирішує

проблеми “перемикання коду” з однієї системи на іншу. А це означає, на думку дослідників, що використання діалектних одиниць у тексті художнього твору можна й необхідно розглядати як вияв інтертекстуальності (с. 16).

У наступному підрозділі автори поглиблюють описи типології зв'язків територіальних діалектів і мови художньої літератури, запропоновані у першій монографії. На основі опрацювання великої кількості різного роду текстів дослідники зауважують, що останні два типи зв'язків, які спостерігаються у творах, написаних галицьким варіантом української літературної мови, і творах, написаних гуцульським (чи іншим) діалектом, дають підстави для заперечення поширеної в сучасній діалектології думки про те, що діалектна система – це винятково усна форма існування. Такий погляд на цю проблему заслуговує на його подальше дослідження.

Розглядаючи використання лексичних діалектизмів у поезії Т. Шевченка, автори рецензованої праці звертають увагу на те, наскільки лексика Звенигородщини та прилеглих ареалів відбита в поетичних текстах Кобзаря, які діалектні лексичні паралелі з говірок південно-західного наріччя використовував поет, які з них олітературились, а котрі й сьогодні є діалектними.

За підрахунками авторів, і як свідчують здійснені ними попередні дослідження, найбільш затребуваним для художніх цілей серед південно-західних діалектів виявився гуцульський говір, риси якого тією чи іншою мірою відбиті в мові творів більше ста українських та

низки польських письменників (с. 37–38). Нові підходи запропоновано вченими до розгляду мови художніх творів класиків української літератури, яких літературні критики об'єднали в “Покутську трійцю”, – Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича. Відзначається, що мовна практика кожного з них має багато спільного, однак не позбавлена певної окремішності, своєрідності та креативності. В окремому підрозділі розглянуто мовні особливості В. Стефаника у його епістолярії, що є своєрідним доповненням до цілості студій ідіостилю новеліста.

Цікавими видаються спостереження авторів над масивами гуцульських лексем, які письменники використовують із певними стилістичними настановами в текстах гуцульської тематики. Цим питанням присвячено окремих підрозділ, у котрому досліджуються гуцульські номени, які побутують у художніх текстах та коломийках, у межах різних тематичних груп та лексико-семантичних мікрогруп залежно від ступеня їх репрезентативності в цих дискурсах. Під таким кутом зору розглядаються іменні та іншочастиномовні лексичні одиниці в художній спадщині С. Пушика “Перо золотого птаха”, Р. Федорова “Жбан вина”, В. Гжицького “Опришки”, Р. Андріяшка “Додому нема вороття”, В. Сичевського “Чаклунка Синього Виру” та “Вернись, Ружено”. Окремих підрозділ присвячений також специфіці використання гуцульського говору в сучасному художньому дискурсі. До уваги взято тексти, створені впродовж останніх 20 років. Автори досліджують художнє текстотворення романів Ю. Андруховича “Дванадцять обручів” та Марії Римар “Білий слон”. Маркери гуцульськості описано в цих говорах на всіх мовних рівнях. Спостережено, що Ю. Андрухович попри традиційне використання гуцульського говору, що базується на опозиції діалектного літературному, часто ускладнює текст іншомовними нашарування-

ми, вводить прислів'я, приказки, крилаті фрази, біблійні висловлювання тощо, що значно підсилює ефект стилізації під гуцульське мовлення (с. 152). Письмениця М. Римар, на думку авторів, стилізацію здійснює неповно й непослідовно, хоч у цілому колорит гуцульського мовлення у її творах передано (с. 154).

Значно ефективніше й переконливіше використовують гуцульський діалект у художній мові сучасні письменники, вихідці з Гуцульщини. Дослідники у цій площині розглянули дві повісті: “А кемуєш, ек то було!” та “У нас гуцулів” молодій письменниці Любові-Параскеви Стринадюк. Досить скрупульозне дослідження мовної канви цих повістей уповноважило вчених на висновки про те, що письменниця послідовно й органічно стилізує мовлення персонажів під південноверховинську говірку, а в авторській мові діалектні вкраплення зумовлені потребами нарації (с. 169). Тенденції до абсолютизації гуцульського говору, як текстотворчого засобу, яскраво простежуються в прозі та поезії косів'янина Василя Шкурмана. Відзначається, що художні тексти цього автора демонструють самодостатність гуцульського говору для літературних потреб, а в окремих текстах цей діалект узагалі замінює літературну мову, як у творчості П. Шекерика-Доникова чи Онуфрія Манчука. Підсумовуючи свої роздуми над способами застосування та введення гуцульського говору в художні тексти сучасними письменниками, дослідники слушно зауважують, що вони вільні у виборі кожного з них, оскільки це не регламентується більше редакторами чи видавцями. “Водночас використання гуцульського діалекту замість літературної мови у художніх текстах, включаючи авторське мовлення, цікаве як підтвердження самодостатності говору щодо художньої мови, створює значні перешкоди у сприйманні твору абсолютною більшістю читачів, які не знають особливостей гуцульського говору” (с. 184).

Друга частина рецензованого монографічного дослідження присвячена розгляді проблем представлення діалектного слова у словнику і цілком умотивованим є перший підрозділ, що розкриває тривалу історію лексикографування південно-західних говорів української мови. Відрадно, що початки лексикографування говіркових слів сягають 40–60 рр. XIX ст. і його зачинателем вважається наш земляк І. Вагилевич, який у статті про гуцулів подав перший словничок гуцульських діалектних слів. І з того часу до сьогодні говорки південно-західного наріччя належним чином лексикографічно опрацьовані, хоча до цілості презентації цих говорів у словниках ще далеко. Зауважимо, що в контексті історії лексикографічного представлення діалектного матеріалу говорів Галичини варто б згадати словник М. Лесюка “Із ковалівського лексикону”, який надруковано у відомій монографії “Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)” (Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – С. 85–128) і публікацію Словника покутського говору, яку розпочав С. Павчак у літературно-краснознавчому альманасі “Ямгорів” (див. Ямгорів. – Городенка, 2014. – Чис. 24–25. – С. 205–225). Схвальним є те, що Василь і Валентина Грещуки звернули також увагу на внесок в історію дослідження гуцульського говору в міжвоєнний період вчених Львівського університету, зокрема польських, під орудою Я. Янова. Їхні праці, разом із напрацюваннями інших українських дослідників гуцульського говору, передовсім Б. Кобилянського, заклали міцну основу для подальших студій над українськими східнокарпатськими говірками, зауважують автори монографії (с. 217).

Причини, що спонукали авторів до започаткування роботи над словником “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, концепція та принципи його укладання, основні кри-

терії створення реєстру художніх текстів детально викладені в однойменних підрозділах. Щодо переліку художніх творів, мова яких складає базу для створення Словника (с. 230–236), то хочеться зауважити, що вона, на нашу думку, є неповною, оскільки не всі твори окремих авторів на гуцульську тематику ввійшли до нього. Наприклад, до списку не ввійшли твори М. Влад “Стрітенє”, М. Матіос “Кулінарні фіглі” та “Майже ніколи не навпаки”, Г. Хоткевича “Неопубліковані гуцульські п’єси”, С. Вінченза “На високій полонині”.

Одним із важливих завдань створення Словника є з’ясування семантики діалектизмів, які виступають “репрезентантами й маркерами певного кванта гуцульськості” (с. 241). Вирішення цих проблем уповноважило авторів на детальний аналіз словникових статей відомих гуцульських лексикографічних джерел, а також вимагало нових поглядів, прийомів і способів подачі семантичних обширів гуцульського лексикону, освоєного художньою мовою. На нашу думку, авторам вдається показати ту новизну семантики, яка часто криється в низці додаткових супровідних компонентів. Дослідники на обширних прикладах із художніх текстів і реєстру майбутнього словника переконливо демонструють модерні підходи до виявлення художніх деталей та значущості діалектно маркованої лексеми в тексті. Глибинно проникають у її когнітивно-культурний зміст та специфічні діапазони етнографічної своєрідності (с. 243–260).

У заявленому Словнику значне місце буде відведено гуцульській діалектній фразеології, яку широко вплітають письменники в канву художнього тексту. Тому автори монографії розмірковують над статусом діалектних фраземних одиниць, специфікою їх побутування в художніх текстах та прийомах представлення у лексикографічній праці. Цікавими є їх спостереження над “механізмами” переходу фразеологізмів із локальних одиниць у загальножива-

ні, їх взаємодію з літературним мовленням (с. 264). На яскравих прикладах вони демонструють перевагу запропонованої ними методи представлення таких одиниць у Словнику.

Наступні підрозділи рецензованого дослідження присвячені описові семантики найбільш репрезентативних груп гуцульської географічної номенклатури, побутової та демонологічної лексики. “Для мовної картини світу гуцулів демонологічна лексика, – слушно зауважують автори, – актуальна, значуща, семантико-символічно наснажена. Без цієї лексики гуцульська вербальна модель світу буде неповною і збідненою й неадекватно відобразить світогляд, культуру гуцулів” (с. 303). Досліджуючи номінативно-семантичну своєрідність онімної лексики, вчені обумовлюють її репрезентацію в додатку до основного корпусу Словника за відповідними формулами, оскільки ці номени, на їх думку, не мають достатніх підстав для визнання за ними повноцінного статусу діалектного слова, однак чимало з них є виразними маркерами гуцульськості у художніх текстах (с. 313). Вважаємо, що такий підхід до вирішення цієї проблеми є оправданим.

Завершує це цікаве дослідження підсумковий підрозділ, у котрому утверджуються думки про те, що майбутня лексикографічна праця “стане не лише конкордансом гуцульського діалектного лексикону, освоєного українською художньою мовою, а й важливим джерелом відомостей про культуру гуцулів” (с. 321). Окреслений ракурс

проблеми заангажував учених до аналізу вербалізованих компонентів культури відгінного гірського пастухування, якими достатньо насичені художні тексти, тут звернуто особливу увагу на специфіку гуцульського діалектного словотвору, який разом із непохідною лексикою в різних текстах демонструє культурозначущу інформацію про замешканців Карпат: наведено приклади статей Словника про тварин, яких випасають на полонинах; осіб, які випасають худобу й переробляють молочні продукти; приміщення, споруди, місця, пов’язані з проживанням пастухів і утримуванням та випасанням худоби: про знаряддя і сам процес переробки молока на полонині та ін. (с. 332–337). Поряд із маркерами-репрезентантами матеріальної культури гуцулів ресстр Словника міститиме цінну інформацію про духовне життя цієї етнічної групи, про їх світоглядні уявлення та вірування. Зазначимо, що вінцем книги є Алфавітний покажчик діалектизмів, проаналізованих у монографії, який значно полегшує зусилля читачів у користуванні багатющими лексичними джерелами монографії.

Безумовно, рецензована праця – це нове цінне надбання для української діалектологічної науки, яка разом із майбутнім Словником уможливить широкий спектр їх використання та слугуватиме надійним джерелом до адекватного відтворення неповторності мовно-культурологічного портрета гуцульського говору.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ, ТЕКСТОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ НАУКОВОГО ТЕКСТУ СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Наснко Г. М. Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвістичному, текстолінгвістичному та комунікативно-функціональному висвітленні / Галина Наснко. – К. : Освіта України, 2013. – 404 с.

Важливим і актуальним завданням сучасного українського мовознавства є всебічне дослідження структурно-семантичних та функціональних вимірів текстів, які репрезентують різні функціонально-стильові різновиди української мови. І якщо тексти белетристики та публіцистики нового періоду розвитку української літературної мови під цим кутом зору більшою чи меншою мірою досліджено, то наукові тексти попри наявні напрацювання, в тому числі й монографічні, здійснені в традиційному й стилістичному аспектах, а останнім часом деякі і в комунікативно-дискурсивному, потребують поглибленого вивчення з використанням випрацьованих сучасною лінгвістикою нових підходів і методик аналізу наукового тексту. Що вже говорити про науковий текст давньоукраїнського чи середньоукраїнського періодів розвитку української мови? Тут лінгвістична проблема ускладнюється ще низкою супровідних проблем, які вимагають теоретико-методологічного й практичного роз'язання, без яких ретроспективний аналіз структури, семантики, особливостей функціонування наукового тексту навряд чи можливий. Це стосується передусім ідентифікації тексту як наукового для свого часу, встановлення визначальних його ознак, жанрової специфіки староукраїнського наукового дискурсу, взаємодії наукового, полемічного й конфесійного стилів, осмислення явищ їх взаємодії,

дифузії та синкретизму, співфункціонування варіантів книжної мови, замінфестованих науковими текстами, можливості застосування когнітивно-дискурсивної парадигми в дослідженні староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст. тощо. Тому обрання Г.М. Наснко темою для свого монографічного дослідження структурно-семантичних та функціональних параметрів староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст. можна тільки вітати, актуальність її не викликає жодних сумнівів.

Теоретико-методологічні засади дослідження структурно-семантичних та функціональних параметрів староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст. у монографії ґрунтуються на здобутках сучасної лінгвістики в ділянці функціонально-стилістичних, текстолінгвістичних і комунікативно-дискурсивних студій. Дослідниця цілком справедливо виходить із того, що оскільки текст є явищем багатоаспектним, то з'ясувати його сутність можна лише з урахуванням як власне лінгвістичних, так і екстралінгвістичних досліджень, зокрема культурологічних, літературознавчих, соціолінгвістичних, філософських, когнітологічних. З цього погляду привертає увагу моделювання смислової структури наукового тексту та аналіз основних категорій наукового тексту, таких, як інформативність, інтертекстуальність, адресатність, адресантність, текстовий дейсис, діалогічність та оцінка як таких, через які можна інтерпретувати науко-

вий текст як результат когнітивно-комунікативної діяльності науковця, спрямований на здобуття, примноження й поширення нових знань у певній науковій сфері. Аналіз наукових текстів під кутом зору моделювання їх смислової структури вимагав від авторки монографії короткого огляду відомостей про їх вивчення в різних аспектах гуманітаристики. Варто підкреслити, що цей огляд не зводиться до побіжного переліку відомостей про мову пам'ятки, подану дослідниками, а містить критичну оцінку таких студій, доповнення суттєвими положеннями включно з важливими уточненнями щодо атрибуції писемної пам'ятки, залучення до відомих екземплярів пам'яток тих, які раніше науці були невідомі, наприклад, примірник праці Теодосія Софоновича “Выклад о церкви святой и о церковных речах, о службе Божей и о Вечерни” (1667 р.) у зібранні Києво-Печерської лаври та Національної історичної бібліотеки, список польського анонімного трактату-перекладу в рукописній збірці XVIII ст. із фондів ІР ЦНБ ім. Вернадського та ін. Низку наукових текстів уперше залучено до лінгвістичного аналізу. Це “Сказаніє ѿ зодѣхъ ві звѣзда(х)” зі скорописної збірки першої половини XVII ст. разом із текстами польською, латинською та простою мовами, лікарський порадник “Речи собранные потребные докто(р)ству: к памяти” із Відділу бібліотеки св. Володимира, “Зерцало для преизрєня и латвѣйшаго зрозумєня вѣры” Й. Шумлянського та ін.

Здійснивши короткий огляд структурно-системних особливостей мови низки текстів XVI–XVIII ст., інтерпретованих як наукових, Г.М. Наєнко пропонує таку їх попередню класифікацію:

1) жанри теоретичних наукових творів – трактат (теологічний, філософський, морально-філософський, граматичний);

2) науково-практичні твори – підручник (буквар, граматики), також з філософії, математики, гомілетики та ін.;

3) словник (перекладний, тлумачний, ономастикон тощо);

4) жанри, що поєднують ознаки кількох стилів: полемічний трактат (науковий, публіцистичний, художній стилі), літопис (науковий, художній стилі), проповідь (ораторський, науковий стилі), передмови та післямови (науковий, художній, ораторський).

Як робоча вона не викликає серйозних застережень, оскільки охоплює усе розмаїття наукових текстів староукраїнського періоду, уможлиблює їх систематизацію, постулюючи їх неоднорідність.

Доречною виявилася реконструкція ключового для староукраїнського дискурсу концепту *наука* за даними писемних джерел XVI–XVIII ст. Належну повноту характеристики реконструйованої структури зазначеного концепту забезпечило широке залучення матеріалів картотеки “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Заслуговує на увагу й аналіз динаміки розподілу функцій варіантів літературної мови, що спостерігався в окресленому періоді.

З огляду на релевантність терміна для наукового тексту дослідниця другий розділ своєї праці присвятила його аналізу в староукраїнському науковому тексті. Тут основну увагу зосереджено на аналізі функціонування термінологічних одиниць як у всьому масиві наукових текстів XVI–XVIII ст. з урахуванням жанрової диференціації та специфіки наукового дискурсу, так і в окремому тексті або сукупності текстів одного автора, що дало змогу пов'язати специфіку термінотворення зі свідомістю науковця й реконструювати фрагменти індивідуальної мовної картини світу як такої, що корелює із загальною науковою картиною світу, і встановити особливості індивідуального термінотворення. Пріоритетними питаннями в осмисленні текстоорієнтованого вико-

ристання термінів стали співвідношення питомих / запозичених термінів, текстоорієнтоване вживання їх у різних типах текстів, специфіка використання глос та дефініцій у текстах різних субдискурсів у межах наукового дискурсу.

Цікавим і переконливим виявилось моделювання фрагментів наукової картини світу на основі ґрунтовного аналізу системних відношень терміноодиниць, зокрема антонімії, синонімії, полісемії, гіперо-гіпонімії, конверсії.

Конструктивним для з'ясування природи староукраїнського наукового тексту став аналіз визначальних концептів *розум* і *самопізнання* тогочасного філософського дискурсу та *слово*, *текст* і *смысл* концептосфери біблійної екзегетики та герменевтики. Їх структура, роль у науковому осягненні дійсності та способи й засоби вербалізації охарактеризовані на основі ґрунтовного аналізу мови староукраїнських наукових текстів.

Однією з характерних ознак староукраїнського наукового тексту є використання в поясненнях внутрішньорядкових глос як в оригінальних, так і в перекладних працях. Детальний аналіз глос у перекладних філософських текстах, у полемічних творах З. Копистенського, в катехізисах, “Синописі” й трактаті І. Гізеля “Мир з Богом чоловіку”, в популярних теологічних текстах І. Галятовського, Т. Софоновича, в академічних текстах XVIII ст. М. Козачинського, І. Максимовича, в популярних природничих текстах XVI–XVIII ст. та ін. унаочнив процеси розвитку наукової термінології в науковому дискурсі української мови XVI–XVIII ст. й уможливив виявлення низки закономірностей термінотворення окресленого періоду.

Ще одним структурно-семантичним маркером наукового тексту є дефінування. У монографії ґрунтовно проаналізовано різновиди та функції дефініцій у різних типах текстів. Дослідниця аргументовано доводить залежність поширення типу дефініцій від типу тексту. У філософських текстах виявлено й оха-

рактизовано такі різновиди дефініцій, як метафори з поясненням походження імені, визначення через порівняння з іншим поняттям, атрибутивні з нанизванням прикметників-означень, визначення через етимон, власне етимологічне визначення, що споріднює його з релігійними й зближує з художніми.

Визначальною рисою наукового тексту є інтертекстуальність, оскільки розвиток науки ґрунтується на попередніх знаннях, утілених у певних текстах. Зрозуміло, авторка монографії не могла не звернутись до аналізу інтетекстуальності, який уможливив визначення основних способів й особливостей цитування в наукових текстах різних типів XVI–XVIII ст. Скрупульозний аналіз способів покликань у різножанрових староукраїнських наукових працях дав змогу дослідниці дійти важливих висновків щодо характеру й способів цитування та його текстоорієнтованих функцій. За характером і способом цитування аналізовані тексти поділяються на кілька груп. У тих текстах, які призначені для навчальної аудиторії, де покликання на першоджерела не мали значення для адресата (“Граматика” Зизанія, греко-слов'янська граматика “Адельфотес”, Трактат із логіки Спаненбергера, “Діалектика” в перекладі гуртка А. Курбського), відсутнє покликання на попереднє знання, а в інших – воно маркується, при цьому маркування старого знання здійснюється двома способами: переказуванням без точних вказівок (на сторінку, видання, глосу) і точним покликанням. Перший спосіб простежується в текстах, що розраховані на широке коло читачів, тобто здебільшого в природничих трактатах, порадниках. Точні покликання характеризують тексти релігійного дискурсу, теологічні праці. Установлені функції інтертексту – конструювальна, аргументативна, поняттєво-експозиційна, ілюстративна, аксіологічна та методологічна – увиразнюють і доповнюють комплексну характеристику структурно-семантичних

та функціональних вимірів староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст.

Привертають увагу цінні спостереження й висновки дослідниці щодо експлікації методу пізнання в різних структурних компонентах різножанрових текстів – заголовку чи передмові, у лексико-граматичних і синтаксичних одиницях способів уведення в текст компонентів епістемічної ситуації, класифікації наукових текстів за критерієм методологічності, а також над розмежуванням нових – старих знань у структурі староукраїнського тексту, що виявляється в проблемах позначення авторства й анонімності, формального вираження, розмежування знань попередніх і власне здобутих, концептуалізації нового в назвах і заголовках наукових текстів тощо.

Комунікативно-прагматичні параметри староукраїнських наукових текстів визначено через лінгвістичний аналіз категорії адресантності й адресатності, перформативних висловлювань, текстового дейксиса і його різновидів, імператива та оцінки за матеріалами наукових текстів різного типу XVI–XVIII ст.

Аргументованими й перспективними є висновки про тенденцію одночасного використання та взаємодії різних типів діалогічних моделей в одному тексті, що зумовлено взаємовпливами різних типів дискурсів, при домінуванні певних моделей у жанрових різновидах, про перформативи й релятиви в засобах адресації, про імперативи як текстотвірний компонент та прагматичні виміри оцінки в смислових структурах наукових текстів.

Різноаспектний ґрунтовний аналіз обширного конкретного матеріалу із застосуванням новітніх методів вивчення тексту з екстраполяцією прийомів і методик сучасної антропоцентричної наукової парадигми на дослідження проблеми староукраїнського наукового тексту дав змогу дослідниці зробити низку загальних висновків, які посутньо розширюють і поглиблюють відомості про

структурно-семантичні й комунікативно-функціональні параметри наукового тексту XVI–XVIII ст. і є помітним внеском у розбудову лінгвістики тексту в ділянці інтерпретації наукового тексту в його історичній ретроспективі.

Таким чином, уперше в українському мовознавстві комплексно досліджено структурно-семантичні й функціонально-комунікативні параметри староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст. Відзначаючи введення в науковий обіг обширного мовного матеріалу з наукового дискурсу XVI–XVIII ст., ґрунтовний текстолінгвістичний, лінгвостилістичний та комунікативно-функціональний його аналіз, цінність для українського мовознавства отриманих результатів, узагальнень і висновків, укажемо на ті положення, які викликають сумніви, сприймаються неоднозначно й спонукають до дискусії.

Кожна наукова парадигма вносить свої акценти й пріоритети у вивчення мови. У прагненні втілити їх часом губляться не менш значущі “традиційні” питання. Попри важливість для сучасного текстознавства таких категорій, як інтертекстуальність, адресатність, адресантність, текстовий дейксис, оцінка, завжди актуальною буде зв’язність, оскільки це засаднича ознака тексту. У рецензованій праці звернено увагу на питання зв’язності наукового тексту, однак варто було посилити аналіз мовних засобів когезії й когерентності староукраїнського наукового тексту.

Одним із найважливіших завдань, які стояли перед дослідницею, був відбір для аналізу текстів, які в сукупності репрезентували б науковий текст української мови XVI–XVIII ст. Певне застереження тут викликає залучення до корпусу наукових текстів творів полемічної літератури, які репрезентують передовсім белетристичний і публіцистичний функціонально-стильові різновиди староукраїнської мови XVI–XVIII ст. З іншого боку, бажаним було б залучення до лінгвістичного аналізу

текстів з математики (наприклад, віднайдену Я. Матвіїшином “Математическую рукопись”, створену в Києво-Могилянській колегії її студентом, а пізніше відомим просвітителем Симеоном Полоцьким приблизно в кінці 40-х років XVII ст.), а також філософських праць Г. Сковороди як одного з найбільших українських філософів XVIII ст.

Аналізуючи джерела термінології, дослідниця детально зупиняється на питомих термінах праслов'янського походження, абсорбованих із загальноновживаної лексики, церковнослов'янїзмах, латинїзмах, грецизмах, запозиченнях із європейських мов та кальках з латинських термінів. Водночас у формуванні термінології, як відомо, особливу роль відіграє словотвір, ресурси якого (наприклад, суфікси -аці(я), -атор, -оз(а), -ит(-іт), -ом(а) та ін.) спеціалізуються для вираження наукових понять у різних галузях знань, тому доречним був би й словотвірний аналіз термінів у староукраїнському науковому тексті XVI–XVIII ст.

Проте висловлені зауваження й побажання не можуть знизити загальної високої оцінки здійсненого дослідження. Монографія Г.М. Наєнко є передовсім новаторською працею в ділянці лінгвістики історії наукового тексту. Новизна цієї праці полягає в тому, що в ній уперше в українїстиці з позицій новітніх напрацювань у лінгвістиці комплексно з'ясовано структурно-семантичні та комунікативно-функціональні параметри староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст., парадигматичні зв'язки терміноодиниць в аспекті реконструкції фрагментів наукової картини світу, виявлено низку закономірностей процесу наукового пізнання на основі аналізу текстотвірних категорій, висвітлено комунікативно-прагматичні особливості досліджуваних наукових текстів. Вона стане у нагоді дослідникам староукраїнського тексту, передовсім науковому, аспірантам і студентам, усім, хто цікавиться питаннями текстознавства.

УКРАЇНОЗНАВСТВО В СТУДІЯХ ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Традиційною для розвитку дружніх наукових відносин Варшавського університету та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника є співпраця між кафедрою україністики і кафедрою загального та германського мовознавства, результати якої приносять спільні фундаментальні як монографічні дослідження (“Тенденції розвитку української лексики та граматики”, т. I–II), так і наукові часописи (серія “*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, т. I–IV) лінгвістичного плану.

Studia Ucrainica Varsoviensia (протягом 2013–2016 рр. вийшло чотири томи)

Нова видавничка серія започаткована кафедрою україністики Варшавського університету 2013 року, присвячена актуальним проблемам україністики, дослідженням мовознавства, літературознавства і культурознавства. Редколегія основною метою визначила: інтеграцію українознавчих праць та наукових шкіл, форум для обміну ідеями й думками дослідників з наукових установ Польщі та України, а також з інших європейських країн, що сприятиме виникненню та розвитку новітніх концептуальних теоретичних та практичних гіпотез інтернаціонального характеру. Відразу хочемо звернути увагу на географію наукової ради видання, яка збрала представників із Варшави, Познані, Любліна, Кракова, Івано-Франківська, Києва, Львова, Луцька, Дрогобича, Тернополя, Полтави та ін. Це є свідченням високого професіоналізму як наукових редакторів, так і авторів традиційних для цього видання рубрик: 1) linguistics; 2) literature and culture; 3) memories of scholars; 4) reviews and reports.

Вагомими є наукові розвідки, вміщені в рубриці “лінгвістика”, що ре-

презентують сучасний стан мовознавчих концепцій. Зокрема, у статтях В. Кононенка “Лінгвоконцепти Євгена Плужника” (т. 1, 107–118), “Метаморфози сполучуваності в українських модерних поетичних текстах” (т. 2, 75–86), “Лінгвопоетичні виміри творчості Марка Черемшини” (т. 4, 133–144) видатний мовознавець інтерпретує власне бачення проблем трансформації свідомості від безнадії до недосяжної надії; з’ясування витоків психотипологічних бачень поета, його суперечних настроїв; впливу модерністського постмодерністського українського дискурсу на актуалізацію мовних процесів; підвищеної семантичної ваги в модерних поетичних текстах, що можуть набувати серії залежних компонентів; лінгвопоетики Марка Черемшини, яка вирізняється на тлі літературної традиції кінця XIX – початку XX ст. властивими йому мовно-естетичними прикметами; дискурсивного тла Черемшинових оповідань, пройнятих етнічністю, що виявляє себе не лише у зверненні до реалій гуцульського села, а передовсім у структурі мовомислення письменника. В окремих статтях І. Мутник “*Antroponimia szlachty ukraińskiej i bojarów w XVI–XVIII w.*” (т. 1, 189–205), “*Środki indywidualizacji szlachty polskiej w ziemi chełmskiej w XVII wieku*” (т. 2, 113–120) розглядаються питання діалектології, ономастики, лексикографії. Також заслуговують уваги студії І. Кононенка “Дієслівна деривація в українській і польській мовах” (т. 1, 93–105), “Типологія односкладних речень в українській і польській мовах” (т. 2, 63–73), “Аксіологічна семантика українських прикметників” (т. 4, 145–152), де автор через призму зіставлення компонентів української та польської

граматичних систем інтерпретує дериваційні процеси кожної з мов, що призводять до формування номінативних одиниць на основі інших слів; зазначає, що зіставно-типологічна методика дає можливість у багатоаспектному вимірі встановити спільні та відмінні тенденції функціонування мов; підсумовує, що в синтаксичних умовах оцінний прикметник впливає на формування семантичної структури та прагматичного типу висловлювання. Досить вдалим є дослідницькі ідеї молодого лінгвіста О. Воробця щодо бачення поширювачів семантичної структури речення, репрезентовані у статтях “Інструменталь у світлі відмінкової граматики (на матеріалі неелементарних речень із прийменниково-субстантивними комплексами)” (т. 1, 289–301) і “Синоніміка поширювачів у семантичній структурі речення” (т. 4, 65–72), де поширювачі кваліфікуються як мінімальні синтаксичні одиниці, що характеризуються сукупністю й структурованою єдністю семантичного значення, яке впливає із синтезу одного, двох чи більше компонентів, яким притаманні комбіновані семантико-синтаксичні властивості і які мають потенціал виступати в ролі синтаксеми як субстанціального, так і предикатного плану.

В руслі семантичного розуміння як морфологічних, так і граматичних одиниць виконані праці Ю. Макарець “Структурно-семантичні особливості перифразових номінацій” (т. 1, 161–172), С. Різника “Валентний потенціал дієслова як предикативного ядра українського речення” (т. 1, 223–228), О. Петрів “Семантичні критерії для виокремлення дієслів на позначення стану в сучасній українській літературній мові” (т. 2, 139–148), Н. Щербій “Категорійні ознаки зворотності в українській та польській мовах” (т. 2, 179–189), Н. Ясакової “Семантична типологія і мовна репрезентація неозначено-предметного суб’єкта” (т. 4, 311–324), А. Samadowej “Analiza stylistyczna kwalifikatorów uk-

raińskich i polskich frazeologizmów z nazwami potraw” (т. 4, 333–338) та ін.

Серед статей із розділу “літературознавство та культурознавство” доцільно виокремити перш за все науковий доробок С. Хороба “Поетика ремарки в українській модерністській драмі поч. ХХ ст.” (т. 1, 303–311), “Український драматургічно-театральний символізм у контексті вибору між Сходом і Заходом” (т. 2, 190–201), “Драматичні етюди Олександра Олеся: символізм і театральність” (т. 4, 463–473), який характеризується ідеями щодо модифікації структури і принципів естетичної функції ремаркування в українській модерністській драмі; модифікації характеру символічної драми через якнайтісніше зіставлення з реформаторськими новаціями українського сценічного мистецтва; сценічної умовності, символізму і театральності драматичних творів О. Олеся.

Зацікавлення викликають статті О. Кицан “Сучасна діаспорна література (на прикладі поезії Тараса Девдюка)” (т. 1, 345–353) про особливості метричного репертуару творів Т. Девдюка, Р. Olechowskiej “Dyskurs feministyczny we współczesnej literaturze ukraińskiej?” (т. 1, 401–416), С. Іwanyка “Wołodymyra Juncia krytyka zachodnioeuropejskich kierunków filozofii” (т. 2, 235–247), Р. Косів “Ікони Страстей Господніх на полотні риботицької манери малярства” (т. 4, 413–429), присвячена творчості західноукраїнських майстрів-іконописців XVII–XVIII ст., О. Шолухи “Мистецькі технології Миргородського художньо-керамічного навчального осередку” (т. 4, 499–508) щодо художньої кераміки як одного з найбільш технологічно обумовлених видів декоративно-прикладного мистецтва.

Традиційним для часописів подібного типу є розділ “Рецензії та огляди”, у якому за аналізований період були опубліковані рецензії С. Бородіци “Літературно-малювальний дискурс творчості Богдана Лепкого” (т. 1, 477–481),

І. Дутко “Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові” (т. 1, 487–492), В. Гойсак “Słownik tematyyczny polsko-ukraiński” (т. 1, 493–497), Т. Космеди “Нове дослідження в галузі контрастивної лінгвістики” (т. 2, 355–360), М. Saniewskiej “Sprawozdanie z X Międzynarodowej Konferencji Młodych Ukrainistów” (т. 2, 375–379), Н. Костусяк “Podręcznik do nauki języka ukraińskiego” (т. 4, 567–573), М. Jež “Sprawozdanie z X Międzynarodowej Konferencji Młodych Ukrainistów” (т. 4, 593–596).

Тенденції розвитку української лексики та граматики (протягом 2014–2015 рр. вийшло два томи)

Ще одним традиційним науковим виданням Варшавського та Прикарпатського університетів під егідою спільної видавничої серії “У колі мови, літератури та культури” стала колективна монографія, яка порушує актуальні проблеми українського мовознавства, пердусім у галузі лексики та граматики.

У двох томах зібрано дослідження відомих науковців – як українських, так і польських, а також мовознавців-початківців. Праці відбивають широкий спектр питань розвитку української мови в синхронії та діахронії. Метою видання стало визначення напрямів розвитку лексики та граматики; окремі розвідки присвячені функційній семантиці лексичних одиниць, термінології, новим тенденціям у лексикографії, морфології, семантичному синтаксисі, контрастивній лінгвістиці.

У цьому ключі варто згадати наукову школу з мовної семантики Віталія Кононенка, під орудою якого вийшли друком дві монографії його учнів – докторів і кандидатів наук, докторантів й аспірантів “Предикат у структурі речення” (2010 р.) [2] і “Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов” [1] (2015). В авторський колектив увійшли молоді перспективні науковці: Олексій Воробець, Ірина Кононенко, Володимир Гошилик, Орест Гургула, Мар’яна Ковбанюк, Наталія

Магас, Яна Мудрак, Ірина Тимофеева, Наталія Щербій, Оксана Федурко, Ольга Андріїв, Наталія Куравська та ін.

Обидва видання здійснені на ґрунті двох університетів – Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Варшавського університету, що засвідчило доволі високий рівень наукових пошуків в актуальній проблематиці семантичного напрямку. Цілісність дослідження – у пошуках нових ідей і перспективних ліній з акцентом на найновіші досягнення світової лінгвістики. У першій монографії розглядається проблематика предикації як визначальної категорії семантичної структури речення. Визначено місце, роль і функції предиката як центрального компонента висловлення в його зв’язках з іншими структурними елементами з оперттям на теорію валентності й інтенції. В основу дослідження покладено ідеї пропозиційного речення, включаючи взаємодію дискурсу і модусу, визначено типологію предикатів з урахуванням як їхніх семантичних параметрів, так і формально-граматичного оформлення. А у другій – проведений порівняльний аналіз дає змогу не лише відстежувати окремі явища й факти граматичної будови української мови на тлі споріднених, а й означити риси її типологічної характеристики. Невід’ємний зв’язок методологічних прийомів зіставлення й типології виокремив такий вимір дослідження, як зіставно-типологічний. Звернення до власне контрастивних параметрів стало важливим чинником опису рідної мови в аспекті близько- й віддалено споріднених.

Як бачимо, тематичне розмаїття, притаманне студіям, що віддзеркалюють наукові пошуки у багатьох галузях лінгвістики, свідчить про актуальну спрямованість і значеннєву векторність репрезентованих українознавчих концепцій.

1. *Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов*: [колективна монографія] / за ред. акад. НАПН України

- В. І. Кононенка. – К. ; Івано-Франківськ ; Варшава, 2015. – 316 с.
2. *Предикат у структурі речення* : [колективна монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – К. ; Варшава ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – 408 с.
3. *Тенденції розвитку української лексики та граматики* : [колективна монографія]. Ч. I. – Івано-Франківськ ; Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2014. – 314 с.
4. *Тенденції розвитку української лексики та граматики* : [колективна монографія]. Ч. II. – Івано-Франківськ ; Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. – 484 с.
5. *Studia ucrainica Varsoviensia*. – Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013. – № 1. – 550 s.
6. *Studia ucrainica Varsoviensia*. – Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2014. – № 2. – 384 s.
7. *Studia ucrainica Varsoviensia*. – Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. – № 3. – 432 s.
8. *Studia ucrainica Varsoviensia*. – Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. – № 4. – 616 s.

КОРОТКО ПРО АВТОРІВ

Бігусяк Михайло Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Воробець Олексій Дмитрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Голод Роман Богданович – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури, директор Інституту філології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Голянич Марія Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Гуцуляк Олег Борисович – кандидат філософських наук, доцент, заступник директора наукової бібліотеки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Грицан Анатолій Васильович – кандидат історичних наук, професор кафедри театального і хореографічного мистецтва, директор Інституту мистецтв ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, заслужений діяч мистецтв

Грещук Валентина Васиївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Грещук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Дрогомирецький Петро Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Кононенко Віталій Іванович – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, почесний ректор, завідувач кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Лесюк Микола Петрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Литвинюк Оксана Ярославівна – студентка V курсу Інституту філології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Личук Світлана – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

Магас Наталія Мирославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Мельник Ярослав Григорович – кандидат філологічних наук, професор кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Монолатій Іван Сергійович – доктор політичних наук, професор кафедри політології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Москалець Віктор Петрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та клінічної психології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Петрина Христина Володимирівна – аспірантка кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Савчук Надія Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Хороб Степан Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

ЗМІСТ

ЕТНОС І СУСПІЛЬСТВО

- Іван Монолатій.** Інституціоналізація етнічних політичних акторів: західноукраїнська модель взаємодії. 5
-
- Надія Савчук.** Імена на тлі епохи: народні “чоловічі” промисли Гуцульщини XIX – початку XX ст. 16

ЛІТЕРАТУРА

До 160-ліття Івана Франка

- Роман Голод.** Романтизм творчості Юрія Федьковича в літературно-критичній рецепції Івана Франка. 27
- Степан Хороб.** Поетична творчість Євгена Плужника в літературознавчій рецепції Володимира Державина. 36
- Христина Петрина.** Алюзія в модерному художньому дискурсі: інтертекстові паралелі. 45
- Микола Лесюк.** Дослідник перекладів української творчості в Польщі 53

МОВА І НАЦІЯ

- Віталій Кононенко.** Еквівалентність стійких висловів у лінгвокогнітивному вимірі. 63
- Василь Грещук, Валентина Грещук.** Етнографізми в словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”. 75
- Світлана Личук.** Номени на позначення лексико-семантичної групи “яма” в діалектному мовленні Івано-Франківщини. 82
- Марія Голянич.** “Многа рука би се світ’ила”: зі скарбів говірки с. Тюдів. 88

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

- Віктор Москалець.** Психологічно-функціональні сутності інтелекту, мислення, свідомості. 101
- Наталія Магас.** Ментальні моделі розуміння в українській та англійській мовах (*англійською мовою*). 111

ПОШУКИ, ВІДКРИТТЯ, ГІПОТЕЗИ

- Олег Гуцуляк.** Кельтський лінгвосоціокультурний спадок в історії слов’ян. 119
- Ярослав Мельник.** Сценарії комунікативної поведінки в українському мовно-культурному просторі (на матеріалі української народної пісні) 132

PERSONALIA

- Анатолій Грицан.** Земне і небесне Опанаса Заливахи. 145

Петро Дрогомирецький, Оксана Литвинюк. Юрій (Єжи) Курилович (1895–1978).	150
Василь Грещук. Людина, яка була поруч	153

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Віталій Кононенко. Історико-лінгвістична славістика: концепції, ідеї, рішення. . . .	159
Михайло Бігусяк. Нові розмисли над різноаспектною проблемою: діалектне слово в тексті та словнику.	163
Василь Грещук. Лінгвостилістичний, текстолінгвістичний та комунікативно-функціональний виміри наукового тексту середньоукраїнського періоду.	167
Олексій Воробець. Українознавство в студіях Варшавського університету.	172
Коротко про авторів.	176

CONTENTS

ETHNOS AND SOCIETY

Ivan Monolatii. Institutionalization of ethnic political actors: West Ukrainian model of interaction.	5
Nadiia Savchuk. Names on the background of the epoch: Hutsulian folk “men’s” crafts of the XIX – early XX century.	16

LITERATURE

By the 160th anniversary of I. Franko

Roman Holod. Romanticism of Yurii Fedkovych’s works in the literary and critic reception of Ivan Franko.	27
Stepan Khorob. Poetic works of Yevhen Pluzhnyk in the literary and critic reception of Volodymyr Derzhavyn.	36
Khrystyna Petryna. Allusion in the modern artistic discourse: intertextual parallels. ...	45
Mykola Lesiuk. Researcher of translations of Ukrainian creative work in Poland.	53

LANGUAGE AND NATION

Vitalii Kononenko. Equivalence of set phrases in linguo-cognitive dimension.	63
Vasyl Greshchuk, Valentyna Greshchuk. Ethnographisms in the dictionary “Hutsulian dialectal vocabulary in the Ukrainian artistic language”	75
Svitlana Lychuk. Nominae for the lexical and semantic group “pit” in the dialectal speech of Ivano-Frankivsk region.	82
Mariia Holianych. “Mnóha ruká by se svitýla”: from the treasures of the patois of the village Tiudiv.	88

PSYCHOLOGY OF THE PERSONALITY

Victor Moskalets. Psychological and functional essence of the intellect, thinking, consciousness.	101
Nataliia Mahas. Mental patterns of understanding in Ukrainian and English.	111

SEARCH, DISCOVERIES, HYPOTHESES

Oleh Hutsuliak. Celtic linguo-socio-cultural heritage in the history of the Slavs.	119
Yaroslav Melnyk. Scenarios of communicative behavior in the linguo-cultural environment (on the material of Ukrainian folk song).	132

PERSONALIA

Anatolii Hrytsan. Mundane and heavenly of Opanas Zalyvakha.	145
Petro Drohomyretskyi, Oksana Lytvyniuk. Yurii (Yezhy) Kurylovych (1895–1978). ...	150
Vasyl Greshchuk. The person that was adjacently.	153
.....	

CRITIQUES AND REVIEWS

Vitalii Kononenko. Historical and linguistic Slavic studies: concepts, ideas, decisions. . .	159
Mykhailo Bihusiak. New reflections upon the problem of different aspect: dialectal word in the text and dictionary.	163
Vasyl Greshchuk. Linguja-stylistic, textual and linguistic, communicative and functional dimensions of the scientific text of the Middle Ukrainian period.	167
Oleksii Vorobets. Study of Ukraine in the studies of the Warsaw University.	172
Our Authors	176

Наукове видання

ЕТНОС І КУЛЬТУРА

Часопис Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
Збірник науково-теоретичних статей
Гуманітарні науки

№ 12–13

НБ ПНУС

806862

Головний редактор Василь ГОЛОВЧАК
Комп'ютерна верстка і правка Віра ЯРЕМКО
Коректор Руслана БОДНАР

Підписано до друку 10.10.2016 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. арк. 22,7.
Наклад 100 пр. Зам. № . 288

Видавець
ДВНХ "Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника"
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1
Тел. 71-56-22. E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Віддруковано у друкарні МПП «ТАЛЯ»
смт. Брошнів-Осада, вул. Шкільна, 2.
тел./факс: (03474) 46-8-98, 46-4-38, 2-06-44
e-mail: pp.talya@ukr.net